

ЮРИДИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

LAW HERALD

1'2009

Виходить щоквартально

Засновано у листопаді 1993 року

Засновник:

Одеська національна юридична академія

Журнал зареєстровано в Комітеті у справах преси та інформації Одеської обласної державної адміністрації 12 листопада 1993 р.

Свідоцтво: серія ОД №189

Перереєстровано Міністерством у справах преси та інформації України 28 липня 1996 р.

Свідоцтво: серія КВ №2065

Президіумом Вищої атестаційної комісії України включено до наукових видань, в яких можуть публікуватися основні результати дисертаційних досліджень (Постанова від 9 липня 1999 р. — № 1-05/7).

Індекс міжнародного центру реєстрації періодичних видань (Париж, Франція):
ISSN 1561-4999 (18 березня 1999.)

Передплатний індекс: 40318

Головний редактор

М. П. Орзіх

Редакційна колегія:

В. Б. Авер'янов

Ю. П. Аленін

С. В. Ківалов

А. В. Луначенко

В. К. Мамутов

Ю. М. Оборотов

Б. А. Пережнюк

(зам. гол. редактора)

П. М. Рабінович

В. А. Серафімов

Є. О. Харитонов

Технічний редактор

С. С. Сон

Нормативно-правові акти, розміщені у журналі, є неофіційною інформацією.

Передрук матеріалів, надрукованих у журналі, можливий лише з посиланням на журнал

Рекомендовано вченою радою Одеської національної юридичної академії 05.01.2009 р., протокол № 3.

Адреса редакції:
Україна, 65009, Одеса-9
Піонерська, 2, каб. 406
Тел. / факс: (8-048) 719-88-15
Ел. пошта: constitutional law@onua.edu.ua

Здано до набору 25.12.2008.
Підписано до друку 07.01.2009.
Формат 70 108/16.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 16,80.
Тираж 1000 прим. Зам. 12.

Наукове видання

ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК 1'2009

Укр., рос., англ. мовами

Друкарня видавництва «Юридична література»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК №1374 від 28.05.2003 р.)
Одеса, вул. Піонерська, 2.
Тел. (8-048) 777-48-79

До авторів і читачів

Редакція запрошує до співробітництва вчених, практичних працівників, студентів, читачів, що цікавляться проблематикою журналу. Матеріали для опублікування подаються (і публікуються) російською, українською і англійською мовами і повинні відповідати чинним стандартам для друкованих праць і вимогам ВАК України (див.: Бюлетень Вищої атестаційної комісії України. — 2008. — №3. — С. 9-13; Юридичний вісник. — 2008. — №2. — С. 83-92). Наукова стаття повинна містити постановку проблеми, оцінку стану літератури, завдання поданого матеріалу по обраній проблемі, висновки і перспективи подальших досліджень. Ліворуч від найменування статті вказується УДК. Обсяг статей, як правило, до 10 аркушів (кегель — 12, через 2 інтервали), інші матеріали — до 6 аркушів — у 2 примірниках. Посилання по тексту оформлюються порядковим номером у квадратних дужках. Наприкінці тексту перед літературою вказуються ключові слова (до 5), резюме, що відповідає змісту матеріалу, українською і англійською мовами (до 10 рядків). Перелік джерел (література) розташовується після резюме і має містити вихідні дані джерел і сторінку, на яку зроблено посилання.

ДО МАТЕРІАЛІВ ДОДАЮТЬСЯ:

1. ДИСКЕТА З ФАЙЛОМ У ФОРМАТІ MS Word З НАБОРОМ ТЕКСТУ.

2. РЕЦЕНЗІЯ-РЕКОМЕНДАЦІЯ особи, що має вчений ступінь за фахом, що відповідає предмету статті, чи науково-дослідного, вищого навчального закладу або органу, організації (у формі виписки з протоколу).

3. ІНФОРМАЦІЙНА ДОВІДКА:

Прізвище, ім'я, по батькові автора

Науковий ступінь, звання, почесне звання

Місце роботи і посада

Поштова адреса, телефони, факс, e-mail

Номер квитанції передплати на журнал (чи дата і місце передплати)

Найменування статті

Індекс універсальної десятичної класифікації (УДК)

Автори, на праці яких є посилання в рукопису

Дата відсилання рукопису

4. ЗАЯВКА НА ВИСИЛКУ АВТОРСЬКИХ ПРИМІРНИКІВ (післяплатою — не менш 10).

Резюме і рецензія не подаються за матеріалами для рубрик: «Проблемна ситуація», «Версія», «Публіцистика», «Наукове життя», «Прошу слова!», «Зворотний зв'язок», «Критика і бібліографія», «Ювілеї», «Персоналії».

При визначенні черговості публікації матеріалів перевагу мають передплатники журналу

Подані матеріали не рецензуються і не повертаються автору. Матеріали, подані з порушенням вимог стандартів, без зазначених додатків, не приймаються до редагування, публікації і не повертаються автору. Тому після подання матеріалу до публікації доцільно запросити редакцію особисто чи по телефону про дотримання вимог редакції. Редакція зберігає право на редагування матеріалів, їхнє скорочення й уточнення найменування.

Опубліковані матеріали виражають позицію автора, що може не збігатися з думкою редакції. За вірогідність фактів, статистичних даних і інших матеріалів відповідальність несе автор або особа, що надала матеріал.

Редакція веде листування тільки на сторінках журналу в рубриках «Проблемна ситуація», «Прошу слова!», «Зворотний зв'язок».

Журнал приймає замовлення на рекламу

ЗМІСТ

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Ю. Тищенко

Миф как источник права 5

Х. Бехруз

*Методология изучения исламского
права: компаративистский подход* ..10

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ В ДІЇ

А. Крусян

*Конституційний правопорядок
у системі сучасного українського
конституціоналізму* 16

Д. Є. Волкова

*Взаємодія Уповноваженого з прав
людини з Конституційним Судом
України щодо захисту прав
людини* 22

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ТА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

Ю. Хромова

*Реформа місцевого самоврядування:
політичне замовлення чи виклик
часу?* 28

Н. Мішина

*Право на територіальну
самоорганізацію населення:
поняття і гарантії реалізації
в Україні* 33

ПРОБЛЕМИ ТА СУДЖЕННЯ

Б. Пережняк

*Концептуальні засади
систематизації національного
законодавства в соціально-
культурній (духовній) сфері* 40

О. Подцерковный

*Правовой хозяйственный порядок
как ориентир регуляторной
политики государства* 45

І. Андронов

*Процесуальні особливості рішення
суду у справах окремого
провадження* 50

Т. Матієнко

*Вплив внутрішньоособистісного
конфлікту на тактику діяльності
оперуповноваженого* 53

Трибуна Молодого Вченого

О. Олькіна-Дабіжа

*Поняття та зміст терміна «вищі
посадові особи» в законодавстві
України* 60

Наукове життя

А. Обод

*«Круглый стол» «Перспективы
совершенствования хозяйственного
законодательства»* 66

I. Сахарук

Про проведення третьої
національної моделі Верховної
Ради України в Одеській
національній юридичній академії 68

Постанова Верховної Ради України
«Про заходи щодо упорядкування
окремих видатків Державного
бюджету України» 126

**ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО
СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ 127**

**ЗАКОНОДАВСТВО
І ДОКУМЕНТИ**

Закон України «Про акціонерні
товариства» 76

**ПУБЛІКАЦІЇ ЖУРНАЛУ
ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК
ЗА 2008 РІК 145**

МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

УДК 340.114:165.191

Ю. Тищенко,

асистент кафедри теорії государства и права
Одесской национальной юридической академии

МИФ КАК ИСТОЧНИК ПРАВА

Право как самостоятельное и самоценное явление постигается сквозь призму существующих в жизни общества моральных стандартов, мифологических представлений, правовых институтов, норм и ценностей. Особую значимость в процессе постижения содержания и многогранности права имеет анализ его источников.

Понятие «источник права» в современной юриспруденции является многозначным. Можно выделить два наиболее общих аспекта в понимании источников права.

Первый аспект характеризует источники права как созидательные силы права, составляющие его содержательные (сущностные) источники, обеспечивающие нормы материальной основой [1, 97], как факторы, предопределяющие, творящие, образующие форму права и её содержание [2, 57], как исток, основание, корень правового развития [3, 492], как причины, обусловившие возникновение права [4, 282], как система факторов, предопределяющих содержание права [5, 375], как социальные факторы и явления действительности, которые образуют основу процесса зарождения правовых норм [6, 257]. Таким образом, в названном аспекте прослеживается понимание источников права как его созидательного начала.

С другой стороны источники права понимаются как внешнее выражение и организация юридического (нормативного) содержания [2, 57], как способы формирования юридических норм, то есть приемы и акты, посредством которых эти нормы вызываются к жизни,

становятся составной частью позитивного права и обретают статус норм закона, как формальные источники, которые порождают правила обязательного характера [1, 97–98]; как текстуальные источники права, в которых объективируется типичное и значимое в интрасубъективной деятельности членов общества, основанное на ценностях культуры, в рамках которой осуществляется коммуникативное взаимодействие субъектов [4, 283–284]; как объективированный комплекс юридических источников, формально закрепляющих правовые явления и позволяющих адресатам правовых установлений ознакомиться с их реальным содержанием и пользоваться ими [7, 375]. В таком значении источники права предстают в качестве носителей правовых нормативов.

Разногласие среди ученых вызывает трактовка причин, обусловивших возникновение права, а также решение вопроса об источниках права как правотворящих факторах. Эта трактовка связана с используемым при этом типом правопонимания. Так, для правового этатизма правотворящим источником права будет государственная воля, сообщающая нормам общеобязательное значение и придающая им официальную форму. Для юснатурализма в качестве такого источника будут выступать нравственно-правовые ориентиры общественного сознания. Представители социологического типа правопонимания усматривают правотворящий источник в общественных отношениях. Для представителей психологического направления в юриспруденции таким

источником выступает индивидуальная психика. Для коммуникативной теории права в качестве источника рассматривается intersубъективная деятельность членов общества, в ходе которой реализуются разнообразные человеческие потребности.

Источники, несущие в себе правовые нормы, принято называть источниками права в формально-юридическом смысле. Понимание источников права в таком значении сводится к нормативистской формулировке формы внешнего выражения содержания правовой нормы, при помощи которой правовая норма получает общеобязательное значение [4, 283]. В таком ракурсе определение понятия формально-юридического источника права дает современный представитель данного направления профессор М. И. Байтин: «С помощью формы происходит придание государственной воле доступного и общеобязательного характера, официальное доведение этой воли до исполнителей. Посредством формы право как бы получает «путевку в жизнь», приобретает юридическую силу» [8, 67]. Здесь источник права и норма права соотносятся как форма и содержание. Часто источник права в формально-юридическом значении называют формой права, употребляя термин «источник (форма) права». Такое понимание формально-юридических источников права принято представителями различных теорий и школ. Существует множество классификаций формально-юридических источников. Некоторые ученые выделяют всего четыре юридических источника, такие как закон, обычай, судебная практика и толкование законов [1, 98]. Эти источники приняты в качестве основных многими учеными-юристами. Кроме названных источников выделяют также прецедент, договор нормативного содержания, акт референдума [9, 289–303], религиозные нормы, принципы права [6, 256–269]. Думается, что применительно к религиозным нормам речь должна идти о священных текстах.

Заметим, что трактовка мифа в качестве источника права достаточно ред-

кое явление. Тем не менее упоминание о мифе в качестве источника права мы встречаем в коммуникативной теории права. В этой теории различают внетекстуальные и текстуальные источники права.

Внетекстуальные источники соответствуют правотворящим факторам. Под внетекстуальными источниками права следует понимать intersубъективную деятельность членов общества, в ходе которой реализуются различные человеческие потребности [4, 283–284].

Текстуальные источники права — это тексты правовой культуры, в которых объективируется типичное и значимое в intersубъективной деятельности членов общества, основанной на ценностях культуры, в рамках которой субъекты взаимодействуют. Текстуальные источники права называют правовыми текстами. Правовые тексты являются источниками информации о правовых нормах. Текст культуры становится правовым тогда, когда социальные субъекты интерпретируют его как содержащий в себе информацию о правовой норме и возникающих на ее основе взаимообусловленных субъективных правах и правовых обязанностях и тем самым определяющий правовое поведение членов общества. Правовые нормы не содержатся в правовых текстах буквально, а формируются в сознании субъектов как результат социальной интерпретации и легитимации правовых текстов. В силу своего социально признанного ценностного значения правовые нормы воспринимаются как должное, побуждающее субъектов становиться носителями прав и обязанностей [4, 284].

В коммуникативной теории выделяют первичные и вторичные текстуальные источники права. Все многообразие источников включает: мифы (мифологию), правовые обычаи, судебные прецеденты, судебную и административную практику, правовую практику, правовые доктрины, священные книги, правовые акты (общие и индивидуальные, автономные и гетерономные).

Заключенное в правовых текстах (мифах, обычаях, законах, договорах

и т. д.) нормативное содержание может при определенных обстоятельствах получить социальную легитимацию и быть интерпретировано как правило поведения (норма), которое будет воздействовать на их поведение.

Нормативное содержание правового текста (например, закона) может оказаться неспособным образовать правовую норму и определить поведение субъектов вследствие явного несоответствия между социальными представлениями о должном поведении и тем правилом, которое получило законодательную форму. Такой законодательный текст не является ни источником нормы права, ни, соответственно, источником прав и обязанностей, хотя бы государственная власть и принуждала к признанию закона в качестве источника права. Закон в данном случае останется пустым знаком, не имеющим правового значения для субъектов правовой коммуникации [4, 286–287].

Таким образом, согласно коммуникативной теории, правовые тексты выступают не как само право, а как его знаки, совокупность которых образует знаковую систему — текст. Правовыми текстами могут быть тексты, являющиеся источниками права, но не признанные государством в качестве таковых.

Первичные правовые тексты — это такие тексты, которые являются рациональными легитимными первичными основаниями для возникновения у субъектов взаимобусловленных нормативно определенных прав и обязанностей. Наличие такого побудительного первичного правового текста запускает механизм правовой коммуникации и порождает право. Первичным текстуальным источником права будут являться знаковая форма и информационное содержание правового текста, которые никогда буквально не совпадают с формой и содержанием правовой нормы. Правовой текст «богаче» правовой нормы. В нем могут отражаться история возникновения того или иного правового института, присутствовать программные (декларативные) заявления, пояснения, повествовательные (нарративные) элементы

(характерные для мифов, священных текстов). Тексты могут иметь не только правовое значение, но и эстетическое, научное, религиозное, мифологическое, идеологическое, политическое и т. д.

В контексте коммуникативного подхода возникновение правовой нормы является результатом интерпретации не одного правового текста, а всех тех, которые имеют текстуально-правовую связь с первичным правовым текстом. Правовые тексты, уточняющие смысл конституированной на основе первичного текста правовой нормы, являются вторичными правовыми текстами. Например, судебное толкование смысла правового текста закона [4, 287].

Мифы в первичном, более узком значении — это передававшиеся в устной форме повествования о деяниях сверхъестественных существ, легендарных героев и проявлениях их всемогущества — воспринимались в архаической культуре как нормативные тексты. Правила поведения вытекали непосредственно из самих мифологических текстов, форма и содержание правового текста совпадали с формой и содержанием нормы, миф и норма социального поведения были нерасчленимы. Мифы являлись первичными источниками права в потестарном обществе [4, 288–289]. Содержащиеся в мифах «первонормы» социального поведения включали представления о должном и запретном, а так же о том, что человек — часть рода, который (род) является одним из элементов космического целого. Нормативность мифологии имела тройственную направленность: «первонормы» призваны были регулировать отношения между индивидами, между индивидом и родом, а также между родом и космосом [10, 259].

Согласно коммуникативной правовой теории, мифы в широком смысле слова могут являться вторичными правовыми текстами в современных обществах, то есть источниками права, имеющими текстуально-правовую связь с первичным правовым текстом и уточняющими смысл конституированной на их основе правовой нормы [4, 287]. Мифы в ка-

честве вторичных правовых текстов, уточняя и подтверждающая смысл правовой нормы, могут определять поведение участников соответствующих правоотношений. Заметим, что в данном случае речь идет о мифах как о «первонорме». В данном случае мифы создаются самими участниками правовых отношений, что может быть представлено в качестве правового мифа.

Нормативное содержание древних мифов (первонорм) формировало внутри них универсальные архетипические нормативно-ценностные структуры, на основе которых еще в античном мире стали складываться законы и принципы писаного права. В глубинах древнего родового сознания обнаруживаются истоки, из которых вышли универсальные мифологические «первонормы» как первопринципы естественного права. Например, в древнеегипетских мифах можно проследить и выявить функции государства, определив идеалы, установленные в различных источниках для лица, ответственного за управление, — царя. Образ идеального правителя сочетал в себе милость с устрашением, ибо власть питает и власть контролирует и наказывает; царь в таких мифах соединяет возможность разрушения и нежной любви. Отсюда, пожалуй, самый точный образ для хорошего египетского правителя — пастырь своего народа. Функциями государства было: владеть, контролировать, управлять, наказывать и защищать, а также заботиться, кормить, давать приют и увеличивать население. Первая задача государства — заботиться о том, чтобы народ был сыт. Поэтому царь Египта приравнивался к богу. Он нес Египту плодородие, производил животворную воду и подносил богам снопы хлеба, символизирующий обильную пищу [11, 92–104].

Содержащиеся в древних мифах нормативные предписания носили преимущественно бессознательно-авторитарный характер, не предполагали сомнений их правомочности, не допускали никакой критики и не подлежали опровержению [10, 259]. Обладая нормативностью и явно выраженной регулятивной функ-

цией, мифология выступала в качестве инструмента социального контроля за поведением индивидов, участвовала в обеспечении порядка и стабильности внутри архаических сообществ. В мифах архаическое сознание использовало конструктивный потенциал эмоции страха. Прочная укорененность этих страхов в эмоциональных и бессознательных структурах психики позволяла человеку противостоять искушениям и соблазнам нарушить их ради достижения какой-либо цели. Мифологии удавалось выполнить функцию, которую позднее, с развитием цивилизации, станет выполнять санкция первичной нормы, апеллирующая к спасительной эмоции естественного человеческого страха [12, 300–302].

Нормативно-регулятивный потенциал древних мифов оказался столь значительным, что оказался транслирован в последующие века. В новых социально-исторических условиях многие «первонормы» обретают иную жизнь внутри разнообразных источников права, оказывают непосредственное влияние на процесс и результаты правотворчества и правореализации. Нормативность мифологии, распределенная по разным областям культуры, в значительной мере сконцентрировалась в праве. Пафос устрашения, который был ярко выражен в архаических мифах, полностью был унаследован и стал воспроизводиться механизмом государственного принуждения, породил в правосознании образ государства как земного бога и неумолимого рока [12, 300–302]. Для древнего мифомышления характерна духовная практика апелляции к абсолютному авторитету. В естественном праве таковым может выступать Бог либо человеческий разум, в позитивном праве — это всегда государство. Абсолютизация самого права — это тоже миф о праве как реализации справедливости, идеала, миф, воплотивший мессианский образ права, который существовал на различных исторических этапах, трансформировался и образовывал множество производных мифов — миф о реализации

справедливости в общественной жизни и традициях прошлого, миф о реализации справедливости в правах человека, миф о реализации справедливости в коллективности, плановой экономике и социальном равенстве. Мифическая вера в силу и абсолютизацию правового закона неизбежно приводит к необходимости замены этого закона ввиду его несостоятельности, несоответствия своей высшей цели и установлению нового закона. Характерно, что более всего и прежде всего миф о мессианском образе права как реализации идеала справедливости нашел свое выражение в великих революциях — Английской, Французской, Американской и Русской [13, 36–38].

Таким образом, можно заключить, что в классификациях источников права особое место должен занимать миф как «первонорма» и правовой миф. При этом миф как архаическая форма права, как «первонорма», выступает в виде первоисточника права, содержит в своих архетипах нормативные начала. Кроме того миф является одной из форм существования права, отдельные мифологемы проникают в нормативные тексты и распределяются в юридических источниках и других правовых реалиях современного права — в этом случае применим термин правовой миф.

Ключевые слова: источник права, классификация, правовой мир.

Наведені аспекти розуміння терміна «джерело права» в сучасній юридичній науці, а також існуючі класифікації юридичних джерел права. Розглядається розмежування поняття міфу як «першнорми» та правового міфу.

The author represents different aspects of «the source of law» in modern

theory of law and the existing classifications of sources of law. The article distinguishes between the myth as the initial norm and legal myth.

Литература

1. Бержель Жан-Луи. *Общая теория права.* — М.: NOTA BENE, 2000.
2. Марченко М. Н. *Источники права.* — М.: Проспект, 2007.
3. Скакун О. Ф. *Теория государства и права. Энциклопедический курс.* — Харьков: Спада, 2005.
4. Поляков А. В., Тимохина Е. В. *Общая теория права. Учебник.* — СПб.: Издательский Дом С.-Петербургского гос. ун-та, 2005.
5. *Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. д. ю. н., проф., Н. И. Матузова и д. ю. н., проф. А. В. Малько.* — М.: Юристъ, 2007.
6. Морозова Л. А. *Теория государства и права. Учебник.* — М.: Эксмо, 2008.
7. *Теория государства и права. Курс лекций / Под ред. д. ю. н., проф., Н. И. Матузова и д. ю. н., проф. А. В. Малько.* — М.: Юристъ, 2007.
8. Байтин М. И. *Суцність права: Сучасне нормативне правопонимання на грані двох століть.* — Саратов, 2001.
9. *Теория государства и права / Под ред. В. К. Бабаева.* — М.: Юристъ, 2007. — С. 289–303.
10. Бачинин В. А. *Философия права. Конспект лекций.* — Харьков: Консум, 2002.
11. Франкфорт Г., Франкфорт Г. А., Уилсон Дж., Якобсон Т. В преддверии философии. *Духовные искания древнего человека.* — СПб.: Амфора, 2001.
12. Бачинин В. А. *Миф и право / Смыслы мифа: мифология в истории и культуре.* — Вып. № 8. — СПб.: Издательство Санкт-Петербургского философского общества, 2001.
13. Берман Г. Дж. *Западная традиция права: эпоха формирования.* — М.: Норма, 1998.

Х. Бехруз,

доктор юридических наук, профессор кафедры права Европейского Союза
и сравнительного правоведения Одесской национальной юридической академии

МЕТОДОЛОГИЯ ИЗУЧЕНИЯ ИСЛАМСКОГО ПРАВА: КОМПАРАТИВИСТСКИЙ ПОДХОД

В настоящее время наблюдается повышенный интерес ученых-юристов и практиков к сравнительному правоведению. Такой интерес объясняется развитием национальных правовых систем, необходимостью проведения эффективной правовой политики в направлении взаимодействия правовых систем. Не случайно Р. Давид обращал внимание на универсальность правовой науки и рассматривал сравнительное правоведение как один из элементов этого универсализма, указывая на актуализацию компаративистских исследований при изучении права и его прогрессе [1].

В контексте изложенного следует согласиться с А. Х. Саидовым, который цель современной юридической компаративистики видит в поисках ответов на вопросы: что происходит на правовой карте мира, как развиваются существующие правовые системы и как отражаются изменяющиеся условия жизни на национальных правовых системах [2].

Таким образом, сравнительное правоведение является относительно новой системой знаний нового уровня, предполагающей рассмотрение многих аспектов сосуществования разных правовых реалий, выходя за рамки национальных правовых систем. По утверждению Ю. А. Тихомирова, сравнительное правоведение представляет собой расширяющуюся область научного юридического знания и теоретическую дисциплину в системе права [3].

Сравнительное правоведение как самостоятельное научное направление обладает своим собственным индивидуальным предметом (и обусловлено этим же предметом), а также разработанной

самостоятельной методологией. Важнейшей задачей, стоящей перед сравнительным правоведением как наукой, является дальнейшая разработка и обогащение его методологии. Для этого необходимо не только обосновывать и развивать уже существующую методологию, но и с помощью привлечения новых методов и подходов, разработанных в рамках других юридических наук, а также, как уже отмечалось, с помощью «юридизации» новых методов, сформированных другими неюридическими науками.

Методология сравнительного правоведения представляет собой сложную структуру, состоящую из общих методологических принципов, методологических подходов и конкретных методов и приемов, разработанных как в рамках самой теории сравнительного правоведения, так и заимствованных и адаптированных в зависимости от предмета сравнительного правоведения, конкретных методов. При этом в отношении методологии сравнительного правоведения наблюдается двойкий процесс: с одной стороны, растет специализация в разработке методов и методик, а с другой — характерным становится процесс построения нормативных теорий с развитым формальным аппаратом и практически универсальной областью применения. Причем, как отмечает Д. А. Керимов, данный процесс носит объективный характер, поскольку с точки зрения получения нового знания любая общая содержательная теория выступает в качестве методологии [4].

Благодаря использованию компаративистского подхода становится возможным выявление общего, особенно и уникального в изучаемых философи-

ких традиціях, школах, поняттях. Сучасна компаративістика бореться з предрасудками о непереможності різниць між цивілізаціями і універсалістськими претензіями, переходить до методології, визнаючи цінність різних моделей культури, некласичні і унікальні форми мислення. Вона відмовляється від методологічного еkleктизму, від передвзятих стереотипів, установок і претензій на остаточну істину, визнає, що всі існуючі і існуючі філософські традиції, культури і школи, незважаючи на їх різницю і поліморфність, мають багато загальних доступних науковому аналізу основних структур, понять і рис, що дозволяє можливість їх коректного порівняння і порівняння (відмовившись від порівняння випадкових і класифікаційно-неоднорідних понять і концептів, вирваних з контексту порівнюваної філософської культури) [5].

В контексті ефективності методології порівняльного правознавства можна використовувати позначену А. В. Суриловим основну функцію порівняння, яка, за словами вченого, заключається в зведенні порівнюваних державно-правових інститутів до певного єдності, завдяки чому вони стають якісно порівнюваними і кількісно зіставними [6].

Використання компаративістського підходу передбачає певні стадії, зокрема вивчення порівнюваних інститутів кожного з окремих, виявлення у них аналогічних інститутів на основі встановлення їх загальних ознак, а також ознак різниці і, нарешті, оцінку цих ознак. За словами Ю. А. Тихомірова, для проведення порівняльно-правового аналізу необхідно дотримуватися шести методологічних правил: 1) правовий вибір об'єктів порівняльного аналізу і коректна постановка цілей; 2) проведення правового порівняння на різних рівнях з використанням методів системно-історичного, логічного аналізу; 3) правильне оп-

ределення ознак порівнюваних правових явищ, норм, інститутів і т. д.; 4) виявлення ступеня схожості і різниці юридических понять і термінів, використовуваних в порівнюваних правових системах; 5) розробка і застосування критеріїв оцінки схожості, різниць порівнюваних об'єктів; 6) визначення результатів порівняльно-правового аналізу і можливості їх використання в нормотворчій і правозастосовній діяльності держави [7].

За думкою Р. А. Ромашова, метод порівняння включає в себе наступні етапи: вивчення порівнюваних інститутів окремо; порівняння виявляваних ознак з позицій їх схожості і різниці; оцінка результатів [8].

З урахуванням вищевикладеного заслуговує уваги класифікація правових систем на основі сучасної методології порівняльного правознавства по трьох рівнях, запропонована К. Осаке, два з яких засновані на традиції, а третій — використовується як основа класифікації правових систем. На першому рівні правові системи поділяються на основі релігійної орієнтації — на релігійні і нерелігійні, на другому рівні — за розумінням і ролі права в житті суспільства — на західні і незахідні. Нарешті, на третьому рівні класифікація пов'язана з правовою сім'єю. Особливістю цієї класифікації сучасних правових систем виступає відмова від однолінійного підходу до оцінки існування різних правових культур і правових систем на правовій карті світу [9]. Таким чином, К. Осаке, уникнувши застосування критерію розвитку при характеристиці правових систем сучасності, звертає увагу на релігійну орієнтацію як визначальний критерій, положений в основу даної класифікації. Релігійні правові системи включають: ісламське право, єврейське право (іудейське право), канонічне право католицької церкви і індусське право [10].

Благодаря использованию методологии сравнительного правоведения становится возможным объективное рассмотрение такого емкого понятия, как правовая система. Это приобретает особую актуальность при исследовании исламской правовой системы. Среди основных объектов сравнения, кроме правовых систем, необходимо выделить правовые отрасли, правовые институты, правовые нормы. С учетом проблематики данного исследования вызывают повышенный интерес такие объекты, как правовые традиции, правовые концепции, правовая идеология, правовой менталитет, правовое сознание, правовая культура, специфика правопонимания и т. д.

Компаративистский подход предполагает рассмотрение исламского права как составной части правовой карты мира на основе всемерного и всестороннего использования методологии сравнительного правоведения.

Применительно к исламскому праву, исследуя разнообразие правовых систем исламских государств, имеющих в своем составе принципы и нормы классического исламского права в качестве системообразующего компонента, правоведы обращаются к приему, в соответствии с которым восприятие и изучение исламских правовых ценностей осуществляется по схеме, основанной на дихотомии «Восток — Запад», базирующейся на выявлении, с одной стороны, противоречий при противопоставлении восточной и западной цивилизаций, а с другой — механизма их взаимодействия. При этом обращается внимание на две противоположные тенденции, имеющие место в развитии правовых систем современных исламских государств, — это процесс активного взаимодействия исламской и западной правовых культур и начинающийся процесс усиления влияния классического исламского права на правовые системы современных исламских государств.

Как утверждает А. В. Малашенко, абсолютный внешний контроль над ситуацией внутри исламской уммы невозможен, как невозможна ее изоляция и

параллельное с Западом развитие [11]. Действительно, исламские и западные правовые институты и правовые культуры активно взаимодействуют в современных правовых системах исламских государств и, прежде всего, на уровне норм законодательства и правосознания. На это обращают внимание многие как исламские, так и западные исследователи, а также и ученые-правоведы постсоветского пространства, в том числе Л. Р. Сюкияйнен, который отмечает, как важно иметь в виду, что само современное исламское право сложилось и эволюционирует главным образом под решающим влиянием европейских правовых моделей. Теоретический аспект проблемы соотношения исламской и европейской правовых культур разрабатывается в концепции «верховенства» и «претворения» шариата, а ее практическая сторона выходит на первый план при толковании и применении положений конституций, которые признают шариат или его принципы основным (главным, приоритетным) источником законодательства. Но, как справедливо отмечает исследователь, начиная с 70-х годов XX в. наблюдается тенденция усиления влияния исламского права на правовое развитие арабских стран, и это отражает тот факт, что право — не простое техническое средство политики и не служебный инструмент идеологии, а определенная культура, имеющая самостоятельную ценность. Технократический и сугубо идеологизированный подходы к праву все чаще отвергаются в пользу поиска национальной правовой культуры, в которой органично сочетаются достижения исламской и европейской правовых цивилизаций в их единстве и взаимопроникновении. В рамках так называемого «арабского» права заметное место занимает и исламское право, которое, очевидно, будет и впредь развиваться не изолированно, а в тесном взаимодействии с институтами, восходящими к иным правовым культурам [12].

В современном мире исламско-правовая культура сосуществует и тесно взаимодействует с другими правовы-

ми культурами. Возможности такой совместимости, заимствования норм и принципов в действующее позитивное законодательство современных исламских государств из европейского права происходит в рамках правовой аккультурации. Но в любом случае именно классическое исламское право остается основой современных правовых систем исламских государств.

Таким образом, на этом фоне возникает острая необходимость сопоставительного изучения различных цивилизаций, порожденных разными правовыми культурами, правовыми традициями, правовым сознанием и правовым менталитетом. Следовательно, использование методологии сравнительного правоведения позволяет выявить возможности и потенциал в сотрудничестве различных правовых систем и создании общеправового пространства с сохранением правовой самобытности и правовой ментальности, что является необходимым компонентом для существования объективного правового многообразия.

Теоретическая концепция функционализма как основополагающего методологического принципа сравнительного правоведения — это разновидность концепции, предполагающей, что система права обладает системообразующими атрибутами и общесистемными закономерностями. Исламская правовая система, как и другие правовые системы, является функциональной системой, а по отношению к своей конкретной среде, к обществу — подсистемой, основной задачей которой является достижение внутренней стабильности исламской уммы. Использование принципа функционализма позволяет объяснить те или иные тенденции в развитии исламского права и предположить возможные направления его развития.

Сравнительно-правовой метод, как основной метод в системе методологии сравнительного правоведения, является способом познания государственно-правовых явлений, играющим исключительно важную роль в системе методов юридической науки. Как утверждают Е. О. Харитонов

и Е. И. Харитонов, сравнительно-правовой метод — это совокупность приемов выявления общих и специфических закономерностей возникновения, развития, функционирования правовых систем путем их сравнения, под которым понимается познавательная операция, дающая возможность на основе фиксированного признака установить сходство и различие объектов путем парного сопоставления [13].

Конкретное проявление сравнительно-правового метода при изучении исламского права реализуется в следующем.

При использовании диахронического метода сравнения предметом анализа выступает не только сам объект, но и процесс его развития, а именно, изучается динамика его состояний. Например, с помощью диахронического сравнения можно проследить за процессами формирования и основными этапами развития исламского права с момента его зарождения и до сегодняшнего дня, выявить основные закономерности этого процесса, позволяющие раскрыть сущность исламского права. Синхронное сравнение предполагает сравнение различных правовых институтов, существующих и функционирующих одновременно, но в разных условиях и рамках. При синхронном сравнении исламских правовых школ можно понять причины возникновения такого важного источника исламского права, как *иджма* и рассмотреть ход формирования исламско-правовой доктрины.

Сравнение различных исламских государственно-правовых явлений может осуществляться как на микроуровне, т. е. на уровне правовых норм и институтов, так и на макроуровне, т. е. на уровне правовых систем. Сравнение на микроуровне при изучении исламского права позволяет сравнивать функционирование отдельных институтов его структуры с аналогичными правовыми институтами других правовых систем, например функционирование института брака. На основе такого сравнения можно выделить существенные различия и некоторые сходства, что позво-

ляет оценить динамику развития данного правового института. Сравнение на макроуровне позволяет определить место исламского права на правовой карте мира и проследить за процессом правовой аккумуляции, т. е. диалогом основных правовых систем современности.

Сравнение, которое имеет место внутри одной правовой системы, называется внутренним. При рассмотрении источников права в рамках различных правовых школ исламского права используется именно такое сравнение, например, при изучении института собственности в диахронном аспекте, когда на этапе зарождения исламского права основными источниками права были Коран и сунна, и на этапе доктринальной разработки исламского права, когда появились другие источники исламского права. Сравнение разных объектов, принадлежащих различным правовым системам, называется внешним сравнением. При сопоставительном изучении концепций прав человека в рамках исламского и западного понимания используется именно такой вид сравнения.

Функциональное сравнение определяется А. Х. Саидовым как исследование правовых средств и способов решения сходных или одинаковых социальных и правовых проблем различными правовыми системами. Функциональное сравнение предполагает сравнение функций, выполняемых тем или иным институтом права [14]. Использование функционального сравнения позволяет выработать общий подход и возможности использования потенциала, располагаемого исламскими и другими государствами, например, в совместном противостоянии угрозам международно-го терроризма.

Нормативное сравнение предполагает сугубо юридический анализ и сопоставление сходных правовых норм и законодательных актов. При этом активно используются юридические термины, понятия и категории, определяющие специфику правовых систем. Значение этого вида сравнения трудно переоче-

нить при изучении и сопоставлении содержания норм основополагающих источников исламского права, а также тех норм, которые появились позже на основе других правовых источников.

Среди других форм сравнения выделяют проблемное сравнение, при котором сравниваются пути решения проблем в разных государствах и возможности применения решения этой проблемы для данной национальной правовой системы. На сегодняшний день обеспечение безопасности выступает в качестве задачи номер один для всех государств — и исламских, и неисламских. Решение этой проблемы требует совместных усилий в рамках всех правовых систем с помощью выработки общего механизма взаимодействия и сотрудничества.

Еще одной формой проявления сравнительно-правового метода является концептуальное сравнение, направленное на выявление и изучение основных концепций и положений сравниваемых объектов, определяющих направления их развития. На сегодняшний день, когда вопрос о воспитании молодежи на основе моральных ценностей, выработанных различными цивилизациями, является актуальным, сопоставительное изучение этих концепций в рамках различных правовых культур способствует выбору эффективных действий для достижения этих целей, например, создание действенной нормативной базы для борьбы с такими негативными проявлениями, как наркомания, алкоголизм и т. д.

Таким образом, использование компаративистского подхода позволяет: с помощью методологии сравнительного правоведения осуществлять эффективные принципы, а также методы сравнительно-правовых исследований; определить реальное место исламской правовой системы на правовой карте мира; исследовать основные закономерности, тенденции ее развития; раскрыть сущность и содержание исламского права; способствует взаимодействию различных правовых систем; обеспечить объективную оценку перспектив

развития правовых систем; исследовать роль правовой аккультурации в деле их сближения.

Ключевые слова: исламское право, компаративистская методология.

Компаративістський підхід до вивчення ісламського права надає можливість розкрити сутність та специфіку правової системи, встановити її місце на правовій панорамі світу. Компаративістський підхід дозволяє встановити ступінь впливу класичного ісламського права на формування та функціонування правових систем сучасних ісламських держав.

The comparative approach to Islamic Law provides the possibility to reveal the content and specificity of this legal system and define its place in the world legal system. Comparative approach allows to establish the impact of classical Islamic Law on the formation and functioning of legal systems of modern Islamic states.

Литература

1. Давид Р. Сравнительное право // Очерки сравнительного права: Сб. статей / Сост. В. А. Туманов. — М.: Прогресс, 1981. — С. 35.
2. Дождев Д. В., Ефремова Н. Н. Всероссийская научная конференция «Сравнительное правоведение в России: пути развития» // Государство и право. — 2001. — №4. — С. 12.
3. Тихомиров Ю. А. Сравнительное правоведение: развитие концепций и общественной практики // Журнал российского права. — 2006. — №6. — С. 5.

4. Керимов Д. А. Философские проблемы права. — М.: Мысль, 1972. — С. 1,5.

5. Красиков В. И. Особенности гуманитарных методологий // Методология гуманитарного знания в перспективе XXI века. К 80-летию профессора Моисея Самойловича Кагана. Материалы международной научной конференции. 18 мая 2001 г. — Серия «Symposium». — Вып. №12. — СПб., 2001. — С. 70-75.

6. Сурилов В. А. Теория государства и права: Учеб. пособ. — К.; О.: Виц. шк., 1989. — С. 93.

7. Тихомиров Ю. А. Курс сравнительного правоведения. — М.: НОРМА, 1996. — С. 57-58

8. Ромашов Р. А. Юридическая конфликтология: Учеб. пособие. — СПб.: Астерион, 2006. — С. 21.

9. Осакке К. Типология современного российского права на уровне правовой карты мира // Государство и право. — 2001. — № 4. — С. 13.

10. Осакке К. Сравнительное правоведение в схемах: Общая и особенная части: Учеб. -практ. пособие. — М.: Дело, 2002. — С. 58-59.

11. Малашенко А. А. Почему боятся ислама? // Свободная мысль. — 2006. — №3. — С. 78.

12. Сюкияйнен Л. Р. О правовой природе шариата и его взаимодействии с европейским правом // <http://tatar-history.narod.ru/shariat.htm>.

13. Харитонов О. И., Харитонова Е. О. Порівняльне правознавство Європи: Основи порівняльного правознавства. Європейські традиції. — Х.: Одиссей, 2002. — С. 13.

14. Саидов А. Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности): Учебник / Под ред. В. А. Туманова. — М.: Юристъ, 2000. — С. 50-51.

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ В ДІЇ

УДК: 342.41

А. Крусян,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права
Одеської національної юридичної академії

КОНСТИТУЦІЙНИЙ ПРАВОПОРЯДОК У СИСТЕМІ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМУ

Парадигма конституційного правопорядку не отримала свого розвитку в юридичній науці. Багато аспектів цього політико-правового феномена залишається малодослідженими або дискусійними. До їх числа належать поняття, основні характеристики конституційного правопорядку, способи і заходи щодо його укріплення і забезпечення в умовах конституційної і політичної реформ, що тривають, ускладнення соціально-політичної обстановки в країні.

У наукових працях, присвячених проблемам конституційно-правового характеру, як правило, лише згадується про конституційний правопорядок або, в кращому разі, йдеться про необхідність його забезпечення та захисту [1]. Рідко зустрічаються і визначення цього правового феномена, котрі до того ж фактично отожднюють з конституційною законністю. Так, наприклад, у російських енциклопедичних джерелах пропонується дефініція «конституційного порядку», під яким розуміється «такий хід державних справ і організації життя людей, який впливає з норм конституції і відповідає їй» [2]. Думається, що в такій інтерпретації конституційний порядок, по суті, зводиться до стану (режиму) конституційної законності в державі та суспільстві. Безумовно, конституційний правопорядок нерозривно пов'язаний з конституційною законністю. Вони в певній частині за своїм змістом пересікаються. Але конституційна законність, у всіх своїх проявах, повністю змісту конституційного правопорядку не вичерпує.

В українській правовій науці конституційний правопорядок розглядається як галузевий різновид правопорядку [3]. На думку теоретиків права, конституційний правопорядок створюється «сукупною правовою поведінкою суб'єктів права» на основі «конституційного права як провідної галузі права». Його особливостями називають: законодавчий рівень правового регулювання, специфічний суб'єктний склад (громадяни, державні органи, посадові особи, органи місцевого самоврядування, політичні партії та ін.), характер предмета регулювання суспільних відносин, що мають політичну складову. Крім того до «важливого виразника конституційного правопорядку» відносять «суспільну легітимізацію системи державної влади, її органічну цілісність (єдність) і ефективність» [4].

У наведеному понятті викладені особливості конституційного правопорядку як різновиду правопорядку, вказано, як він створюється («спільною правовою поведінкою суб'єктів права»), але не визначені зміст і сутність конституційного правопорядку.

Дані обставини визначають необхідність викладення парадигми конституційного правопорядку в системі сучасного українського конституціоналізму.

Насамперед, конституційний правопорядок являє собою порядок взагалі як якісний стан системи конституціоналізму. Він нерозривно пов'язаний з його принципами, інститутами та елементами змісту. При цьому в рамках системи конституціоналізму він має власну

визначеність і значущість, виступаючи як реальний результат функціонування цієї системи.

Враховуючи загальнотеоретичні підходи до розуміння правопорядку, логічно виділити основні характеристики конституційного правопорядку: відповідність правових відносин конституційним нормам; функціонування державних і громадських інститутів у режимі конституційної законності; легітимність публічної влади; поєднання (гармонічність) державних, колективних (суспільних) і особистих інтересів.

Таким чином, конституційний правопорядок — це якісний стан суспільних відносин, урегульованих конституційно-правовими нормами, який досягається в результаті правомірної поведінки (і діяльності) всіх суб'єктів конституційного права.

Конституційний правопорядок є завершальним елементом змісту сучасного конституціоналізму, який становить оптимально достатню сукупність необхідних елементів (Конституцію і конституційне законодавство, конституційні правовідносини, конституційну правосвідомість, конституційний правопорядок).

Конституційний правопорядок, як елемент змісту сучасного конституціоналізму, не встановлюється і не зберігається автоматично, для його забезпечення необхідне існування спеціальної системи засобів, що спрямовані на створення гарантованих умов для позитивної реалізації конституційно-правових норм всіма суб'єктами конституційного права з метою встановлення конституційної законності.

Крім заходів щодо вдосконалення конституційного законодавства і формування конституційної правосвідомості, ця система включає конституційний контроль і нагляд з боку публічно-владних структур; конституційне правосуддя; конституційну відповідальність (заходи конституційної відповідальності); громадську підсистему забезпечення конституційного правопорядку.

У першу чергу, конституційний правопорядок повинен забезпечуватися за допомогою структур публічної вла-

ди. У цьому плані цікавою уявляється думка О. О. Белкіна, який, аналізуючи проблему конституційності і публічної влади (конституційність при цьому розглядається, по суті, як інтегральна категорія, що об'єднує конституційну законність і конституційний правопорядок, як тісно взаємопов'язані явища. — А. К.), пише, що «навіть резюмуючи забезпечення конституційності як загальне завдання публічних структур, можна зробити висновок, що необхідно розрізнати, принаймні, дві ситуації: «революційну» і «нормальну» [5]. В рамках першої ситуації домінуючою стає не регламентація і обмеження публічної влади з боку конституційності, а формування конституційності певного роду публічною владою. В рамках «нормальної» ситуації забезпечення конституційності виглядає як стабільна діяльність публічних структур. При цьому виділяються дві групи цих структур: «конституційно-виконавчі» та «конституційно-наглядові». Переважна роль «конституційно-виконавчих» структур полягає в забезпеченні конституційної законності і конституційного правопорядку, в реалізації конституційних положень, «переведенні їх в стан де-факто, зокрема таких положень, які несуть в собі відомий програмний заряд». «Конституційно-наглядові» структури «спеціалізуються на припиненні відхилень від «нормальної» реалізації конституційних положень» [6]. Стосовно до України до першої групи органів можна віднести Верховну Раду України, Кабінет Міністрів України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (тут цікавою уявляється пропозиція, висловлена в літературі, про необхідність формування в Україні спеціалізованого органу щодо захисту прав дітей — «омбудсман з прав дитини») [7], інші центральні органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування. До другої групи — Конституційний Суд України, система правоохоронних органів та інші юстиціарні органи. Тут пріоритетна роль належить конституційній юстиції.

Діяльність Конституційного Суду України має важливе значення щодо забезпечення конституційного правопо-

ряду. Прийняття Закону України від 16 жовтня 1996 р. «Про Конституційний Суд України» (далі — Закон України «Про Конституційний Суд України») [8] стало початком нового етапу розвитку конституційного судочинства в Україні. Однак досвід діяльності Конституційного Суду України вказує на необхідність глибоких досліджень його роботи, місця в системі органів державної влади, змісту повноважень, юридичної природи актів і необхідність законодавчого врегулювання певних питань організації та діяльності. Ці проблеми, які мають як теоретичне, так і безумовне практичне значення для подальшого розвитку і становлення України як незалежної демократичної держави, створення моделі українського конституціоналізму, привертають увагу практикуючих юристів і вчених-правознавців. Проте, як справедливо відзначив В. М. Шаповал, «відповідні професійні оцінки (організації і діяльності Конституційного Суду України. — А. К.) виглядають або описовими констатаціями... або формальними компліментами... Оцінки... які даються у виступах політиків, значною мірою зумовлені кон'юнктурою «політичного моменту» [9]. Тому наукова розробка теоретичних і практичних проблем конституційного судочинства — важливий напрям формування моделі українського конституціоналізму.

Формування ефективної системи конституційного контролю в Україні має вагомое теоретичне і практичне значення для створення функціонального механізму українського конституціоналізму. Як справедливо наголошується в юридичній літературі, «конституційний контроль, разом з іншими політико-правовими інститутами, виступає найважливішим засобом забезпечення реального існування конституціоналізму» [10].

Особливе значення має конституційний контроль, що здійснюється Конституційним Судом України, зокрема, в процесі формування конституційного законодавства як нормативної основи сучасного українського конституціоналізму. Обґрунтованою уявляється позиція щодо доцільності та практичної

необхідності введення в законодавчу практику України такого виду законів, як конституційні закони [11]. При цьому, виходячи з специфіки таких законів, при їх прийнятті повинен здійснюватися попередній, обов'язковий конституційний контроль. Це необхідно для забезпечення конституційної законності та конституційного правопорядку. Попередній конституційний контроль відносно проектів конституційних законів припускає, що даний нормативний акт до набуття чинності стає (в обов'язковому порядку) об'єктом спеціалізованого контролю з метою запобігання можливим неконституційним ситуаціям.

У результаті розширюється перелік об'єктів конституційного контролю, зокрема, через його доповнення проектами конституційних законів України.

Отже, у разі прийняття законодавцем пропозиції щодо можливості введення в законодавчу практику України конституційних законів, окрім внесення відповідних змін до Конституції України, а також прийняття спеціального закону (наприклад, Закону України «Про конституційні закони України») необхідним уявляється внесення змін і до чинного Закону України «Про Конституційний Суд України». Зокрема, доповнити ст. 13 «Повноваження Конституційного Суду України», що закріплює перелік справ, щодо яких «Конституційний Суд України приймає рішення та дає висновки», новим пунктом 1-1 такого змісту: щодо «відповідності Конституції України проектів конституційних законів України, які вносяться до Верховної Ради України для їх розгляду», закріпивши як суб'єкта права на конституційне подання з цього питання Верховну Раду України.

Ці зміни детермінують необхідність внесення відповідних змін, що стосуються регламентації конституційного провадження, зокрема, до розділу другого («Конституційне провадження») даного Закону.

По-перше, необхідно внести зміни до ч. 1 ст. 39 «Конституційне подання», в якій міститься дефініція «конституційне подання», доповнивши її після слів «про визнання правового акта (його окремих

положень) неконституційними» словами «про визначення конституційності проекту конституційного закону України». Надавши тим самим даному визначенню такого вигляду: «Конституційне подання — це письмове клопотання до Конституційного Суду України про визнання правового акта (його окремих положень) неконституційними, про визначення конституційності проекту конституційного закону України, про визначення конституційності міжнародного договору або про необхідність офіційного тлумачення Конституції України та законів України».

По-друге, статтю 41 «Суб'єкти права на конституційне подання з питань дачі висновків Конституційним Судом України» після слів «у випадках, передбачених пунктами» доповнити цифрами «1-1»; після слів «передбачених пунктами 2, 3, 4 статті 13 цього Закону, є» доповнити словами «за пунктом 1-1 — Верховна Рада України». Таким чином представивши дану статтю в такій редакції: «Суб'єктами права на конституційне подання з питань дачі висновків Конституційним Судом України у випадках, передбачених пунктами 1-1, 2, 3, 4 статті 13 цього Закону є: За пунктом 1-1 — Верховна Рада України...» і далі за текстом чинної редакції статті.

По-третє, ч. 2 ст. 51 «Пленарні засідання Конституційного Суду України» після слів «На пленарних засіданнях Конституційного Суду України приймаються рішення у справах, передбачених пунктом 1 статті 13, та даються висновки у справах, передбачених пунктами», доповнити цифрами «1-1».

По-четверте, ст. 62 «Висновок Конституційного Суду України», що закріплює перелік питань, у справах з яких Суд дає висновки, доповнити третім абзацом такого змісту: «про відповідність Конституції України проектів конституційних законів України, що вносяться до Верховної Ради України на розгляд».

У зв'язку із запропонованим розширенням предмета конституційної ревізії, що здійснюється органом конституційної юстиції, необхідною є нормативна регламентація відповідного конституційно-

го провадження з даної категорії справ. Для цього розділ третій Закону України «Про Конституційний Суд України», що закріплює особливості конституційного провадження, пропонується доповнити новим розділом 13-1 «Провадження у справах, передбачених пунктом 1-1 статті 13 цього Закону», такого змісту:

«Стаття 85-1. Предмет конституційного провадження у справі

Конституційний Суд України розглядає справи і дає висновки щодо конституційності проектів конституційних законів України, а також проектів конституційних законів про внесення змін до чинних конституційних законів України: 1) про референдуми; 2) про Верховну Раду України; 3) про Президента України; 4) про Кабінет Міністрів України; 5) про судострій України; 6) про територіальний устрій України; 7) про місцеве самоврядування в Україні; 8) про Конституційний Суд України; 9) про конституційну відповідальність; 10) про політичні партії в Україні; 11) про власність; 12) про державні символи України».

«Стаття 85-2. Порядок відкриття провадження у справі і особливості змісту висновку.

Питання щодо конституційності проекту конституційного закону чи проекту конституційного закону про внесення змін до чинного конституційного закону розглядаються Конституційним Судом України за конституційним поданням Верховної Ради України.

При дачі висновку про невідповідність проекту конституційного закону або проекту про внесення змін до чинного конституційного закону Конституції України визначається, які норми поданого проекту є конституційними, а які — неконституційними».

Думається, що введення в законодавчу практику України такого виду законів, як конституційні закони, і проведення в їх відношенні (на проектній стадії) конституційного контролю дозволить укріпити конституційний правопорядок у країні, забезпечення і реальність якого, у свою чергу, є необхідними складовими функціонального механізму українського конституціоналізму.

Безумовно, головним суб'єктом, на якого покладений обов'язок щодо забезпечення конституційного правопорядку, є держава в особі її органів і посадових осіб. Але не менш важливим елементом у системі забезпечення конституційного правопорядку уявляється і законотворчість громадян. М. В. Баглай виділяє такі мінімальні вимоги законотворчості, як: пошана конституційних прав інших громадян; підпорядкування правовим актам, виданим конституційними органами державної влади, а також судовим рішенням і вирокам, що набрали законної сили; шанування конституційних порядків [12]. Крім цих пасивних вимог, можна виділити активні форми захисту конституційного правопорядку та конституційної законності громадянами. Зокрема, можливість оскарження незаконних дій органів і посадових осіб. Ці форми можна віднести до громадської підсистеми забезпечення (і охорони) конституційного правопорядку. До них же відносяться і виняткове право народу України «визначати і змінювати конституційний лад», яке «не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами» (ст. 5 Конституції України). Однак думається, що дана конституційна конструкція не означає можливості громадськості будь-якими засобами здійснювати це право. Такий висновок зумовлений, перш за все, тим, що твердження зворотного є, по суті, ідеалізацією конституційного тексту.

Не викликає заперечень думка про те, що народ має природне право виступати проти будь-яких форм узурпації влади і позаконституційних форм примушення [13]. Для забезпечення конституційного правопорядку, як наголошується в літературі, важливо з вичерпною повнотою перерахувати випадки права народу на опір незаконній владі [14].

Громадська підсистема забезпечення конституційного правопорядку повинна виражатися в створенні з боку публічно-владних структур для суспільства можливостей обговорення найбільш важливих питань конституційного характеру, впливу на їх розв'язання через інституціональні форми.

Разом з тим слід визнати, що на практиці у взаєминах між громадською і публічно-інституціональною підсистемами забезпечення конституційного правопорядку виникають серйозні труднощі. Одночасно слід враховувати, що конституційний правопорядок в Україні істотно залежить від активності громадськості, для якої характерні певна незалежність, критицизм відносно діяльності державних і самоврядних органів, а також від правової культури і конституційної правосвідомості як суспільства (колективна форма), так і окремих осіб (індивідуальна форма). В юридичній літературі навіть висловлюються думки про те, що «підстави безпеки конституції, її основ слід шукати, перш за все, в суспільній свідомості» [15]. Думається, що тут слід говорити більш точно про конституційну правосвідомість, яка є складовою сучасного конституціоналізму.

У рамках громадської підсистеми забезпечення конституційного правопорядку важливе значення має громадянин як окремо взятий суб'єкт у цій підсистемі. В українській юридичній літературі розглядається роль громадян у забезпеченні конституційного правопорядку, зокрема в забезпеченні охорони Конституції. У даному випадку вірною уявляється точка зору М. В. Тесленко, згідно з якою «правова охорона Конституції вигідна не лише державі й суспільству, але й кожній окремій особі, оскільки вона як суб'єкт правової охорони Конституції не тільки охороняє Конституцію та закріплені в ній права і свободи громадян, а й забезпечує через оскарження в суді їх стабільний статус». Далі вказується, що громадянин здійснює таку охорону в пасивній формі — «через належне виконання конституційних обов'язків» та в активній «через реалізацію конституційного права громадянина на оскарження» [16].

Таким чином, поряд з забезпеченням конституційного правопорядку з боку структур публічної влади (публічно-інституціональна підсистема забезпечення конституційного правопорядку) значне місце посідає громадська підсистема, яка в окремих випадках самостійно, а

інших — в доповнення є умовою встановлення та зберігання конституційного правопорядку в системі сучасного українського конституціоналізму.

Ключові слова: конституційний правопорядок, конституціоналізм, Конституційний Суд України, конституційний контроль, конституційна законність, публічна влада.

Конституційний правопорядок у системі сучасного українського конституціоналізму має власну визначеність і виступає як реальний результат функціонування цієї системи. Для забезпечення конституційного правопорядку необхідне існування спеціальної системи, яка включає: конституційний контроль і нагляд з боку публічно-владних структур; конституційне правосуддя; конституційну відповідальність (заходи конституційної відповідальності); громадську підсистему забезпечення конституційного правопорядку.

Constitutional legal order has its own significance in the system of modern Ukrainian Constitutionalisms being an actual result of the functioning of this system. A special system is needed to ensure constitutional legal order, including the following: constitutional control and supervision exercised by public authority bodies; constitutional justice; constitutional liability (measures of constitutional liability); civil subsystem for securing constitutional legal order.

Література

1. Див., наприклад: Тодыка Ю. Н. Конституционное право Украины: учеб. пособ. / Ю. Н. Тодыка, О. Ю. Тодыка. — Харьков: Издательский Дом «Райдер», 2003. — С. 202; Скомороха В. Зміцнювати конституційний правопорядок у державі / В. Скомороха // Право України. — 2002. — № 8. — С. 3-10.
2. Конституционное право. Энциклопедический словарь / [Авакьян С. А., Гуценко К. Ф., Ковлер А. И., Марченко М. Н.]. — М.: Изд-во НОРМА (Издательская группа НОРМА — ИНФРА-М), 2001. — С. 310.
3. Крижанівський А. Ф. Феноменологія правопорядку: поняття, виміри, типологія

/ Крижанівський А. Ф. — Одеса: Фенікс, 2006. — С. 150.

4. Там само. — С. 166-167.
5. Белкин А. А. Избранные работы 90-х годов по конституционному праву / Белкин А. А. — СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. — С. 162-163. — (Серия «Конституционное, муниципальное и административное право»).
6. Див.: Там само. — С. 162-172.
7. Див.: Марцеляк О. Омбудсман з прав дитини: проблеми формування і розвитку у світі і в Україні / О. Марцеляк // Право України. — 2003. — № 10. — С. 44-48.
8. Про Конституційний Суд України: Закон України від 16 жовтня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 49. — Ст. 272.
9. Шаповал В. Сутнісні характеристики конституційного контролю / В. Шаповал // Право України. — 2005. — № 3. — С. 27.
10. Кравець І. А. Российский конституционализм: Проблемы становления, развития и осуществления / Кравець И. А. — СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2005. — С. 531.
11. Див.: Крусян А. Р. Научно-практическая парадигма закона в системе современного украинского конституционализма / А. Р. Крусян // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. — Одеса: Юрид. л-ра, 2008. — Т. 7. — С. 111 — 121.
12. Див.: Баглай М. В. Конституционное право Российской Федерации: учебник [для вузов] / М. В. Баглай. — М.: Изд-во НОРМА, 2002. — С. 79.
13. Боброва Н. А. Конституционный строй и конституционализм в России / Боброва Н. А. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003. — С. 252.
14. Див.: Эбзеев Б. С. Конституция, правовое государство, конституционный суд: учеб. пособ. для вузов / Б. С. Эбзеев. — М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1997. — С. 25; Колосова Н. М. Конституционная ответственность в Российской Федерации: Ответственность органов государственной власти и иных субъектов права за нарушение конституционного законодательства Российской Федерации / Колосова Н. М. — М.: Городец, 2000. — С. 40; Лучин В. О. Конституция Российской Федерации: Проблемы реализации / Лучин В. О. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2002. — С. 298.
15. Тесленко М. Держава і права охорона конституції / М. Тесленко // Право України. — 2005. — № 2. — С. 91.
16. Тесленко М. Роль громадянина у правовій охороні Конституції / М. Тесленко // Право України. — 2005. — № 12. — С. 23.

Д. Є. Волкова,

асистент кафедри конституційного права
Одеської національної юридичної академії

ВЗАЄМОДІЯ УПОВНОВАЖЕНОГО З ПРАВ ЛЮДИНИ З КОНСТИТУЦІЙНИМ СУДОМ УКРАЇНИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Створення ефективної системи гарантій реалізації прав людини на міжнародному і національному рівнях — одна з найбільш гострих проблем наукових дискусій та юридичної практики сьогодення. Ця проблема набула особливого значення у зв'язку з глобальними змінами політичного, ідеологічного і державно-правового характеру, що відбулися наприкінці вісімдесятих — початку дев'яностих років ХХ століття.

Вставши на шлях реформування державно-правової і соціально-економічної системи, Україна проголосила і зафіксувала на конституційному рівні свою прихильність ідеалам демократії, правової держави, громадянського суспільства, прав і свобод людини. У той же час політико-правові реалії демонструють, що проблема порушень прав людини як для окремого індивіда, так і для цілих груп населення залишається актуальною. Це зайвий раз доводить, що для повноцінної реалізації прав і свобод людини потрібне не лише їх нормативно-правове закріплення, але і створення дієвих державно-правових інститутів, здатних допомагати громадянам ефективно захищати свої права і свободи. Правовий механізм будь-якої сучасної демократичної держави повинен включати ефективно працюючі механізми захисту прав громадян, не лише традиційні (парламентські, судові, прокурорський), але відносно нові, до яких можна віднести і інститут омбудсмена.

Цей інститут отримав всесвітнє визнання як засіб контролю за публічною адміністрацією і ефективного захисту прав людини, продемонструвавши, з одного боку, здібність до саморозвитку і пристосування до конкретних держав-

но-правових умов тієї або іншої країни, її політичних, правових традицій, а з іншого — здатність зберігати основні характеристики і функції інституту і перш за все функцію захисника прав і свобод громадян від порушень з боку державної влади, функцію посередника між державою і громадянським суспільством.

В Україні інститут омбудсмена — Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини — було запроваджено у 1996 році Конституцією України, відповідні положення якої отримали своє логічне продовження у Законі України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» [1]. До теперішнього часу накопичений достатній практичний досвід формування і функціонування цього інституту в нашій країні [2-3], так само вагомим є здобуток вітчизняних науковців, які досліджували найрізноманітніші аспекти правового статусу та діяльності вітчизняного омбудсмена [4-8].

Втім уявляється, що ставити крапку у триваючому науковому осмисленні цієї проблематики передчасно. Так, вже напрацьований Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини досвід правозахисної роботи вочевидь потребує узагальнення і оцінки з метою подальшого удосконалення правової основи його діяльності. Так само відкритим залишається питання про те, наскільки ефективна робота інституту омбудсмена у сфері дотримання прав громадян в Україні і які перешкоди не дозволяють повною мірою реалізувати мету захисту прав окремого громадянина, соціальних прошарків і повністю розкрити правозахисний потенціал інституту, досягнувши належного рівня дотримання прав

людини. У цьому контексті, зокрема, видається можливим вказати на очевидну потребу змістовного дослідження функціонально-практичної взаємодії Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини з іншими державними інституціями, на які покладено відповідні функції і повноваження щодо організації та здійснення юридичного забезпечення реалізації, охорони і захисту прав та свобод людини і громадянина.

Зважаючи на незмінну увагу вітчизняних фахівців до механізму забезпечення прав і свобод особи в цілому і організаційно-правових гарантій як однієї з його складових зокрема [9-12], слід вказати ті принципіві моменти, що визначають і характеризують актуальність дослідження саме функціонально-практичної взаємодії українського омбудсмена з іншими залученими до цієї сфери державними органами.

По-перше, вітчизняними науковцями, які спеціально досліджували конституційно-правовий статус Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, особливо наголошується на незалежності, функціональній самостійності, політичній нейтральності цього високоавторитетного органу, діяльність якого скерована на забезпечення прав і свобод людини і громадянина [13]. О. В. Марцеляк у зв'язку з цим стверджує, що «...Уповноважений Верховної Ради України з прав людини виступає саме автономною інституцією, яка займає в структурі органів державної влади самостійне місце, не входячи у жодну з гілок влади, функціонуючи в режимі їх стримування і противаги» [14]. В. Б. Барчук підкреслює, що омбудсмена «...необхідно розглядати як одного з головних суб'єктів забезпечення безпеки особистості в нашій державі, а також ставити у зв'язку з цим питання про розгляд Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини як одного з суб'єктів національної безпеки України» [15].

Цілком погоджуючись з наведеними твердженнями, проте підкреслимо, що вже за самим смислом теорії і практики «розподілу влад» (поділу влади) усі складові державного механізму перебу-

вають у зв'язку і тією чи іншою мірою взаємодіють. Інакше кажучи, незалежність і функціональна самостійність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини не повинна сприйматися як його ізольованість від інших органів, посадових осіб як складових державного механізму. Така позиція є тим більше справедливою, коли йдеться про аналіз практичної діяльності державних інституцій, які як організаційно-правові гарантії входять до механізму забезпечення прав і свобод особи.

По-друге, згідно зі ст. 3 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» метою діяльності цієї посадової особи визнано, зокрема, запобігання порушенням прав і свобод людини і громадянина або сприяння їх поновленню. Цілком очевидно, що ця діяльність покликана бути однією з гарантій забезпечення прав і свобод людини і громадянина. При цьому відомо, що найголовнішою з таких гарантій є судовий захист. Тому очевидним є відповідне поєднання сфер «інтересу» суду та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Про таке поєднання свідчить і зміст статті 55 Конституції України, де констатовано захист прав і свобод людини і громадянина судом (частина перша) і засобом діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (частина третя).

По-третє, як зазначається в ст. 4 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», діяльність цієї посадової особи доповнює існуючі засоби захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина, не відміння їх і не тягне перегляду компетенції державних органів, які забезпечують захист і поновлення порушених прав і свобод. Разом з тим Уповноважений Верховної Ради України з прав людини має право звертатися з поданням, зокрема, до органів державної влади щодо порушень положень Конституції України, законів України, міжнародних договорів України стосовно прав і свобод людини і громадянина (стаття 15). В контексті цього права цілком логічним є його наділення повноваженнями зверта-

тися до суду із заявою про захист прав і свобод особи, особисто або через свого представника брати участь у судовому процесі та бути присутнім на засіданнях судів усіх інстанцій, звертатися до Конституційного Суду України з відповідними конституційними поданнями тощо.

При цьому дослідження функціональної взаємодії Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та Конституційного Суду України, на наш погляд, становить особливий інтерес не стільки і не тільки через недостатність спеціальних досліджень. Справа в тім, що діяльність єдиного органу конституційної юрисдикції в основному спрямована на забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Окрім розгляду прямих звернень з цих питань, Конституційний Суд України в інших справах стежить за тим, щоб навіть в опосередкованих формах у правових актах не допускалося їх порушень. При цьому за своїм призначенням Конституційний Суд України не є спеціалізованим у цій сфері державним органом. Таку функцію він виконує, маючи завдання гарантувати верховенство Конституції, основу якої саме і становить правовий статус людини і громадянина.

Права і свободи Конституційний Суд України захищає шляхом: оцінки конституційності законів та інших підконтрольних йому правових актів органів влади, чинних і тих, що узгоджуються Верховною Радою, міжнародних договорів; офіційного тлумачення Конституції та законів України; перевірки законопроектів про внесення змін до Конституції на предмет неприпустимості в них положень, які б скасовували чи обмежували права і свободи людини і громадянина.

Що стосується останнього повноваження, то воно є унікальним. Тут Конституційному Суду України дано право на час дії Конституції гарантувати недоторканність закріплених у ній прав і свобод. Це дуже важлива запорука демократії, оскільки навіть шляхом внесення змін до Основного Закону ніхто не зможе завдати шкоди демократичним здобуткам у сфері прав і свобод. Покладення цих повноважень на єдиний орган

конституційного контролю є виправданим, він не є суб'єктом права внесення змін до Конституції і має можливість об'єктивно оцінювати в цьому аспекті законопроекти Президента України або не менш як третини народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради України. Окрім того, що дуже важливо, тут Конституційний Суд України, по суті, захищає інтереси всього народу, оскільки зміни до Конституції з питань, що безпосередньо стосуються прав і свобод людини і громадянина, не передбачають затвердження на всеукраїнському референдумі.

Як видається, висловлені вище тези переконливо диктують необхідність змістовної характеристики функціональної взаємодії Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та Конституційного Суду України.

Нагадаємо, що Законом України «Про Конституційний Суд України» [16] Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини визначено суб'єктом права на конституційне звернення з питань конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим та офіційного тлумачення Конституції та законів України (статті 40,41). Надання Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини вказаних повноважень закріплюють і відповідні положення ст. 13 Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини».

Характерним прикладом практичної реалізації вказаних повноважень є звернення Уповноваженого Верховної Ради України Н. Карпачової у квітні 2000 року до Конституційного Суду України з поданням щодо конституційності ст. ст. 11, 16 Закону України від 15 вересня 1999 року № 1045-XIV «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», в якому:

1) вказала на невідповідність їх положень вимогам Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, ратифікованого Пре-

зидією Верховної Ради Української РСР 19 жовтня 1973 року, Конвенції Міжнародної організації праці «Про свободу асоціацій та захист права на організацію» № 87 1948 року, ратифікованої Українською РСР 11 серпня 1956 року і підтверджених Законом України «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 року;

2) зазначила, що вимоги Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 року та Конвенції Міжнародної організації праці № 87 не знайшли відповідної імплементації в Законі України від 15 вересня 1999 року № 1045-XIV «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» [17].

Конституційний Суд України, об'єднавши конституційні подання Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 8, 11, 16 Закону України від 15 вересня 1999 року № 1045-XIV «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» в одне конституційне провадження, ухвалив Рішення від 18 жовтня 2000 року № 11-рп/2000 (справа про свободу утворення профспілок) [18]. Цим рішенням єдиний орган конституційної юрисдикції визнав окремі положення Закону України від 15 вересня 1999 року № 1045-XIV «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» неконституційними, оскільки вони порушують право громадян на свободу об'єднання.

Іншим прикладом функціональної взаємодії Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та Конституційного Суду України є рішення у справі щодо конституційності статті 248-3 ЦПК України [19]. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини у своєму поданні до Конституційного Суду України порушила питання щодо відповідності положень абз. 3, 4, 5 ст. 248-3 ЦПК України положенням ст. 55, 124 Конституції України. На думку автора подання, положення абз. 3, 4, 5 ст. 248-3 ЦПК України, які виключають з підвідомчості судів скарги на: акти, що стосуються забезпечення

обороздатності держави, державної безпеки, зовнішньополітичної діяльності держави, збереження державної, військової і службової таємниці (абзац третій); акти і дії службових осіб органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури, суду, якщо законодавством встановлено інший порядок оскарження (абзац четвертий); акти і дії об'єднань громадян, які відповідно до закону, статуту (положення) належать до їх внутріорганізаційної діяльності або їх виключної компетенції (абзац п'ятий), обмежують право особи на судовий захист та звужують коло праввідносин, на які поширюється юрисдикція судів, а отже, суперечать положенням статей 55, 124 Конституції України.

Розглянувши конституційне подання, Конституційний Суд України своїм рішенням визнав неконституційними певні положення абз. 3 та 4 ст. 248-3 ЦПК України, що сформульовані в такий спосіб:

1) що судам загальної юрисдикції взагалі не підвідомчі скарги громадян на акти, які стосуються обороноздатності держави, державної безпеки, зовнішньополітичної діяльності держави, збереження державної, військової і службової таємниці, що суперечить статтям 55, 64, 124 Конституції України;

2) що позбавляють громадян права звернутися до суду за захистом своїх прав і свобод, якщо встановлено лише позасудовий порядок оскарження.

У цілому ж лише станом на 1 грудня 2008 року Конституційним Судом України було отримано та опрацьовано чотири конституційні подання Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [20]. У той же час було безпідставно зводити функціональну взаємодію вказаних органів виключно до реалізації Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини свого права на конституційне подання з нормативно визначених питань. Показовим у цьому плані є «Висновки Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо підвищення ефективності діяльності Конституційного Суду України в галузі захисту прав людини» [21].

У «Висновках...» зокрема констатована проблема термінів розгляду Конституційним Судом України конституційних подань омбудсмена. Так, наприклад, вже згадане конституційне звернення Уповноваженого Верховної Ради України щодо конституційності статті 248-3 ЦПК України було направлено 11 квітня 2000 року, а рішення прийнято 23 травня 2001 року. Іншою не менш важливою проблемою є негативна практика Конституційного Суду України щодо тотальних відмов у відкритті конституційного провадження за зверненнями фізичних осіб з мотивів ненаведення заявниками фактів неоднозначного застосування судами положень Конституції або законів, про офіційне тлумачення яких йдеться у зверненні громадянина.

На наш погляд, висловлені омбудсменом зауваження щодо ефективності діяльності єдиного органу конституційної юрисдикції слід розглядати не тільки як реалізацію титульної функції Уповноваженого Верховної Ради України, але й як прояв і результат їхньої функціональної взаємодії у процесі забезпечення прав і свобод людини і громадянина. При цьому попри те, що на час організації Конституційного Суду України Основним Законом України, Законом про цей суд були створені оптимальні законодавчі умови для висококваліфікованої і незалежної діяльності єдиного органу конституційної юрисдикції, варто визнати, що десятирічне функціонування Конституційного Суду України висвітлює низку проблем, які потребують законодавчого вирішення. Серед них важливе значення для підвищення результативності Конституційного Суду України у царині забезпечення прав і свобод людини і громадянина та ефективності його взаємодії із Уповноваженим Верховної Ради з прав людини має забезпечення виконання його рішень, а у певних випадках — своєчасне застосування встановлених санкцій за їх невиконання. Можливим шляхом вирішення констатованих проблем мало б стати прийняття окремого закону про конституційне судочинство, який би мав врахувати пропозиції щодо змін і

суттєвих доповнень до законодавчого регулювання організації і функціонування Конституційного Суду України.

Ключові слова: Уповноважений з прав людини, Конституційний Суд України, права людини, законодавство.

Досліджується функціональна взаємодія українського омбудсмена із Конституційним Судом України. Розглянуті органом конституційної юрисдикції за конституційними зверненнями Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини справ свідчать про недоліки чинного законодавства.

The author investigates the functional interrelation between Ukrainian Ombudsman and the Constitutional Court of Ukraine. The cases examined by the Constitutional Court following the Constitutional appeal of the Ombudsman indicate the shortcomings of the effective legislation.

Література

1. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23 грудня 1997 року № 776/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 20. — Ст. 99.
2. Карпачова Н. І. Перший омбудсман України на захисті прав людини: Зб. док., 1998-2006. — К.: [Азимут-Україна], 2007. — 713 с.
3. Нечипоренко О. Л. Знайомтесь: Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. — К.: Ін-т громад. сусп-ва: [Лес-та], 2004. — 24 с.
4. Барчук В. Б. Вдосконалення форм і методів діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2004. — № 5. — С. 102-111.
5. Барчук В. Б. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини як суб'єкт забезпечення національної безпеки України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02. / Київ. нац. ун-т внутр. справ. — К., 2006. — 19 с.
6. Дідковська І. О. Омбудсмен у системі інститутів правової держави: порівняльно-політологічний аналіз.: Автореф. дис...

канд. політ. наук: 23.00.02. / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2007. — 19 с.

7. Закоморна К. О. Інститут омбудсмена як засіб забезпечення прав і свобод людини та громадянина (порівняльно-правовий аналіз): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. — Х., 2000. — 16 с.

8. Марцеляк О. В. Інститут Омбудсмена: теорія і практика. / Нац. ун-т внутр. справ. — Х., 2004. — 448 с.

9. Валькова К. Г. Механізм забезпечення прав і свобод особи: питання теорії і практики: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.01. / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2000. — 16 с.;

10. Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина в Україні: Навч. посіб. — К.: Юрінком Інтер, 2003. — С. 217-242.

11. Олійник А. Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: Монографія. — К.: Алеута, КНТ, Центр навчальної літератури, 2008. — 472 с.

12. Пушкіна О. В. Система прав і свобод людини та громадянина в Україні: теоретичні і практичні аспекти забезпечення / Відп. ред. О. В. Скрипнюк — К.: Логос, 2006. — 415 с.

13. Закоморна К. О. Інститут омбудсмена як засіб забезпечення прав і свобод людини та громадянина (порівняльно-правовий аналіз): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. — Х., 2000. — С. 13.

14. Марцеляк О. В. Конституційно-правовий статус інституту омбудсмена: світовий досвід та українська модель: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02 / Одес. нац. юрид. акад. — О., 2004. — С. 26.

15. Барчук В. Б. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини як суб'єкт забезпечення національної безпеки України: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Київ. нац. ун-т внутр. справ. — К., 2006. — С. 8.

16. Про Конституційний Суд України: Закон України від 16 жовтня 1996 року № 422/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 49. — Ст. 272.

17. Конституційне подання Уповноваженого Верховної Ради з прав людини від 12 квітня 2000 року (http://www.otbudsman.kiev.ua/konst_pod/Const_pod_2.htm) // Офіційний веб-сайт Уповноваженого Верховної Ради з прав людини.

18. Рішення Конституційного Суду України від 18 жовтня 2000 року № 11-рп/2000 у справі за конституційними поданнями народних депутатів України та Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) статей 8, 11, 16 Закону України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» (справа про свободу утворення профспілок) // Офіційний вісник України. — 2000. — № 43. — С. 131. — Ст. 1857.

19. Рішення Конституційного Суду України від 23 травня 2001 року № 6-рп/2001 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців третього, четвертого, п'ятого статті 248-3 Цивільного процесуального кодексу України та за конституційними зверненнями громадян Будинської Світлани Олександрівни і Ковриги Сергія Володимировича щодо офіційного тлумачення положення абзацу четвертого статті 248-3 Цивільного процесуального кодексу України (справа щодо конституційності статті 248-3 ЦПК України) // Офіційний вісник України. — 2001. — № 22. — С. 89. — Ст. 1004.

20. Конституційний Суд України у цифрах у 2008 році (<http://www.csu.gov.ua/uk/publsh/article/30005>) // Офіційний веб-сайт Уповноваженого Верховної Ради з прав людини.

21. Висновки Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо підвищення ефективності діяльності Конституційного Суду України в галузі захисту прав людини (http://www.otbudsman.kiev.ua/spiv_45.htm#*_Витяг_зі_Щорічної_доповіді_Уповноваженого_Верховної_Ради_України_з_прав_людини_про_стан_дотримання_та_захисту_прав_і_свобод_людини_в_Україні_6_липня_2005_р._) // Офіційний веб-сайт Уповноваженого Верховної Ради з прав людини.

ДЕРЖАВНЕ УПРАВЛІННЯ ТА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ

УДК 342.34

Ю. Хромова,

головний спеціаліст — юрист відділу ведення Державного реєстру виборців Євпаторійської міської ради АРК, магістр державної служби

РЕФОРМА МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ПОЛІТИЧНЕ ЗАМОВЛЕННЯ ЧИ ВИКЛИК ЧАСУ?

Умовою вступу України до Ради Європи було виконання певного кола вимог та зобов'язань, значна роль у цьому відводилася реформуванню системи місцевого самоврядування. Низка необхідних вимог Україною була виконана і з питань місцевого самоврядування. Так, відповідно до Європейської хартії місцевого самоврядування [1] Конституція України (ч. 2 ст. 5, ст. 7, ст. 140) визнає і гарантує місцеве самоврядування, а Закон України «Про місцеве самоврядування» [2] та деякі інші профільні закони закріплюють принципи місцевого самоврядування. Перше суперечливе застосування прийнятого і введеного в дію закону про місцеве самоврядування показало, що ухвалення цього закону не вирішило і не могло вирішити всіх проблем, що стоять сьогодні перед українським самоврядуванням, але можна сподіватись, що це стане доброю основою для майбутнього законодавства. Таким чином, потрібно вирішити питання визначення, порядку формування та виконання районних та обласних бюджетів, а головне — закріпити і розкрити принцип «самостійності місцевих бюджетів» (ч. 4 ст. 61 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»).

Пріоритетним завданням розвитку місцевого самоврядування є створення належної правової основи його функціонування.

Європейська хартія місцевого самоврядування прийнята 15 жовтня 1985 року. Головною метою Хартії є те, що органи місцевого самоврядування є складовою частиною будь-якого демо-

кратичного устрою держави, що право громадян приймати участь в управлінні державними справами, як один з найважливіших демократичних принципів, безпосередньо може бути впроваджено на місцевому рівні. В м. Страсбурзі 6 листопада 1996 року Україною було підписано Європейську хартію місцевого самоврядування. 15 липня 1997 року Хартію ратифіковано Верховною Радою України. З 1 січня 1998 року положення Хартії набули чинності на території України і мають юридичну силу нормативно-правового акта України.

Слід зазначити, що деякі принципи Хартії досі не отримали належного відтворення в чинному законодавстві і суспільній практиці.

Місцеве самоврядування в Україні повинно будуватися згідно з європейськими стандартами. Однак існуюча (сучасна) система територіальної (на місцях) організації влади в Україні не забезпечує належного виконання функцій, покладених на неї, має деякі розбіжності та суперечності.

Проблемою вдосконалення законодавчої бази органів місцевого самоврядування займається багато фахівців-практиків, але ж задля цього потрібно ще й вирішення деяких питань.

По-перше, вдосконалення адміністративно-територіального устрою дозволить провести розмежування компетенцій органів місцевого самоврядування і місцевих державних органів виконавчої влади.

По-друге, як наслідок дії першого, з'явиться обумовлене Європейською хартією регіональне самоврядування.

По-третє, забезпечення фінансової автономії територіальних громад та податкової системи дозволить місцевій владі використовувати ці кошти на задоволення потреб певної територіальної громади.

По-четверте, відкритість діяльності органів місцевого самоврядування забезпечить підняття їх статусу в громадській думці.

По-п'яте, підготовка кваліфікованих кадрів для служби в органах місцевого самоврядування дозволить підняти рівень місцевого самоврядування в Україні до європейського рівня.

По-шосте, виконання попередніх пунктів буде сприяти вдосконаленню судового захисту місцевого самоврядування в Україні.

Організація апарату державного управління та виконавчого апарату місцевого самоврядування яскраво ілюструє наявність системних зв'язків між ними. Основою таких зв'язків є, по-перше, єдність влади, яку здійснюють органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, що впливає зі ст. 5 Конституції України; по-друге, єдність функцій і завдань, які вони покликані здійснювати; по-третє, єдність в основних принципах, на яких будується апарат місцевого самоврядування. Це зумовлено тим, що органи місцевого самоврядування на принципах децентралізації державного управління (правової, організаційної, фінансової автономії) беруть участь у реалізації в межах Конституції і законів України основних функцій і завдань держави [3].

Вважаємо, що питання реформування місцевого самоврядування в Україні дійсно є складним та дискусійним. Існують прихильники як однієї частини питання, так і іншої. Однак залежно від часу, місця, аудиторії постановка питання буде варіюватися, тому що дійсно в Україні потрібне реформування місцевого самоврядування, але кожна політична сила, яка йде або присутня в парламенті, має свій обов'язком підняти це питання, щоб створити інформаційний привід: про це завжди будуть говорити, але ж так нічого і не роблячи.

Реформа місцевого самоврядування являє собою складову частину конституційної (політичної) реформи, яка розпочата в Україні згідно з прийнятим Законом України «Про внесення змін до Конституції України» від 08.12.2004 р. № 2222-IV [4].

Деякі політичні сили країни вважають за потрібне створення законодавчої бази місцевого самоврядування, яка б надала правових умов для залучення громадян до планування, реалізації та контролю за регіональним розвитком, ефективним використанням ресурсів та потенціалу регіонів. Світла та благородна мета. Проте нагадаємо їм, що в Україні існує така база: громадяни мають право приймати участь у життєдіяльності своєї громади як шляхом створення органів самоорганізації населення, так і участю у громадських слуханнях та обговореннях, громадські організації теж залучаються до цього, аби підтримати розвиток свого регіону. Тому вважаємо, що постановка питання щодо реформування місцевого самоврядування у такому аспекті являє собою приклад політичної «розкрутки», надання громадянам недостовірної, невивченої інформації.

Проведення реформи місцевого самоврядування має користь за певних обставин (у влади політична сила, яка формує уряд), якщо у влади Партія регіонів, то прийняття реформи, у тому вигляді як вона зараз закріплена, дозволить встановити узурпуючу легітимну владу в регіонах Півдня та Сходу. Тому що до влади їх привели принципи пропорційної виборчої системи (партійні списки), таким чином, досягнення консенсусу між владою на місцях та владою в центрі буде найпростішим завданням. До заяви щодо плану проведення реформи входили такі кроки: ліквідація обласних та районних державних адміністрацій, створення на місцях виконкомів місцевих рад, введення виборів голів місцевих рад прямим голосуванням, обмеження повноважень представників Президента в областях функціями контролю за дотриманням Конституції та законів України (Олександр Єфремов, Партія регіонів). Це якраз підтверджує думку автора щодо

узурпації та повного контролю за місцевою владою, особливо у регіонах, які підтримали партію більшістю голосів.

Слід зазначити, що політична влада частіше висловлюється за проведення другого етапу політичної реформи, яка включає формування обласними та районними радами виконавчих органів влади з передачею їм повноважень відповідних держадміністрацій.

Такий крок має радикальний характер. Робота центральних гілок влади прямо залежить від роботи місцевої влади, але ефективне трансформування центру може бути сприйнято бездіяльністю влади на місцях.

Тому проведення реформування місцевого самоврядування необхідно здійснювати з відповідальністю політиків та влади на місцях за можливі наслідки такого процесу. «На жаль, український політичний процес має два суттєвих недоліки: з одного боку, це бросання із крайності в крайність, з іншого — прийняття рішень, виходячи з поточного політичного моменту, без врахування перспективи» (Сергій Гринецький, народний депутат України, Блок Литвина).

Другий етап політичної реформи повинен бути спрямований на досягнення порозуміння у відносинах регіон — центр. З моменту виникнення місцевої влади своє існування починають конфліктні відносини з центральною виконавчою владою, у різних формах та різного спрямування. Такі складні відносини між центральною та місцевою владами покладені в Україні навіть у законодавстві, про що ж тоді може йти мова?

До виключної компетенції органів місцевого самоврядування віднесено низку важливих питань, в тому числі розпорядження комунальним майном, землею. Вже сьогодні існують приклади самовладного вирішення цих питань, без використання норм права, Конституції. Тому вважаємо, реформування місцевого самоврядування у вигляді вся влада — радам може призвести до хаотичного розпаду майнового територіального ресурсу: земля — за великі гроші у свій гаманець, а майно — у приватну власність «великим» підприємцям.

У межах реформи влада на місцях переходить до місцевих рад, але на сьогодні виконавчі органи місцевого самоврядування виконують багато делегованих повноважень, також виконання державних програм соціально-економічного розвитку потребує фінансування з Державного бюджету України (згідно із законодавством). Таким чином, наприкінці кожного року представники місцевої влади їздять з поклоном до головного розпорядника Державного бюджету — Міністерства фінансів України.

Держава фінансує здійснення делегованих повноважень органами місцевого самоврядування в повному обсязі за рахунок коштів Державного бюджету України шляхом віднесення до місцевого бюджету у встановленому законом порядку окремих загальнодержавних податків, передає їм відповідні об'єкти державної власності. Органи місцевого самоврядування підконтрольні органам виконавчої влади у здійсненні першими делегованих повноважень органів виконавчої влади.

Однією з причин неефективності діючої системи місцевого самоврядування є неузгодженість окремих норм Конституції України між собою та невизначеність окремих понять у законодавстві. 80% повноважень місцевого самоврядування (Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні») дублюються такими ж самими повноваженнями місцевих державних адміністрацій (Закон України «Про місцеві державні адміністрації») [5].

За сучасним станом речей зазначимо, що міжнародна практика вже має досвід вирішення питань делегованих повноважень від органів державної влади на місцях. Таким прикладом виступає компетенційний договір, який дозволяє передбачити та встановити будь-які умови взаємовідносин державного органу та органу місцевого самоврядування щодо виконання делегованих повноважень.

Реформа повинна встановити, хто чим розпоряджається (місцева влада) та хто кого контролює (центральна виконавча влада). Завдяки поєднанню двох функцій управління та контролю може

бути забезпечено ефективний розвиток регіону. Реформа передбачає деяку фінансову самостійність влади на місцях. Згідно із Бюджетним кодексом України до доходів місцевих бюджетів відноситься податок з доходів фізичних осіб, який займає суттєву позицію у формуванні доходної частини місцевого бюджету. У найбільш вигідному становищі — міста обласного значення, в бюджет яких спрямовується близько 75% податку з доходів фізичних осіб, в менш вигідному — міста районного значення, села, селища, куди спрямовується лише 25%. Обласний бюджет отримує 25% від обсягу податку на всій території регіону.

Така схема розподілення коштів передбачає, що чим вище доходи мешканців населеного пункту, тим більше доходи місцевого бюджету, відповідно місцева територіальна громада має більше можливостей щодо свого розвитку.

Слід звернути увагу ще на один фактор. Місцеве самоврядування, як зазначено в Конституції України, — право мешканців села, селища та міста «самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України» — неможлива без існування ефективною судової системи [6]. Така система необхідна не тільки для того, щоб само місцеве самоврядування в особі депутатського корпусу, або виконкому мало змогу відстоювати власні інтереси перед державою, але ж і для того, щоб свої власні інтереси по відношенню до органів місцевого самоврядування міг захистити сам член територіальної громади.

Президент України В. А. Ющенко відзначив необхідність посилення місцевого самоврядування, тобто проведення поетапної децентралізації державної влади та створення таким чином ефективною системи місцевого самоврядування. Він зазначив певні кроки у цьому напрямку. Серед них: поетапна реформа територіальної організації влади, децентралізація бюджетних процесів, вдосконалення системи місцевих виборів, закріплення принципу субсидіарності на центральному та місцевому рівнях. Таким чином, повинна статися трансформація системи місцевого самоврядування.

Проведення другого етапу політичної реформи — реформування місцевого самоврядування — має своєю метою створення виконавчих органів обласних рад, до яких має відійти значна частина повноважень місцевих державних адміністрацій, зокрема й щодо складання та виконання обласних бюджетів. Але, вважаю, що здійснення такої трансформації не надасть бажаних результатів, тому що місцеві державні адміністрації не перестануть існувати, лише змінять свою назву (на політичні адміністрації) та набудуть контрольних повноважень. Місцеві державні адміністрації й надалі будуть слугувати опорою державної влади на місцях.

Зазначимо, що реформування повинно мати комплексний характер із застосуванням деяких чинників податкової, бюджетної, адміністративної системи. А інакше ми будемо мати у результаті наслідки снігової лавини, яка стрімко пронеслась та накрила усе місто.

Вимогою часу є створення законодавчої бази, яка б урегулювала права, обов'язки та можливості регіонів. Другий етап політичної реформи в частині Закону України «Про внесення змін до Конституції України» від 08. 12. 2004р. № 2222-IV щодо реформування місцевого самоврядування потребує проведення адміністративної реформи та урегулювання законів щодо податкового, бюджетного, земельного кодексів.

Зазначимо, що збільшення повноважень органів місцевого самоврядування дозволить ефективно вирішити соціально-економічні питання територіальних громад областей, районів, міст, сіл та селищ — як вимога реального народовладдя та розвитку громадського суспільства за вимог Європейської хартії місцевого самоврядування.

Таке реформування повинно стати запорукою співпраці повноважених місцевих рад та органів виконавчої влади як єдиного механізму управління на місцях.

Слід наголосити, що політична реформа не досягає своєї головної мети в тому сенсі, що органи виконавчої влади не стали більш відкритими та підзвітними громадянам, а рішення вони й далі ухвалюють, незважаючи на громадську дум-

ку. Такі дії тільки погіршили й без того нелегке становище місцевої влади [7].

У будь-якому разі можна констатувати, що сучасне місцеве самоврядування формується на засадах радянської системи управління: у більшості випадків керівництво — це чиновники радянського режиму.

У рамках розвитку співдружності країн в Україні запроваджуються та реалізуються деякі зарубіжні програми, спрямовані на реформування місцевого самоврядування. Продуктивним можна вважати досвід Польщі у вирішенні аналогічного питання, нашого західного сусіда.

Інститут місцевого самоврядування, закріплений в Конституції, існує в Польщі вже декілька років. Відповідно до Конституції Польщі, «гарантується місцевому самоврядуванню участь у здійсненні державної влади, а також свобода дій іншим формам місцевого самоврядування». Розділ 5 Конституції проголошує, що місцеве самоврядування є основною формою організації суспільного життя на місцях. Вона також проголошує, що право власності на інші майнові права, надані одиниці місцевого самоврядування, належать місцевій громаді [8].

Польський уряд розпочав реформу місцевого самоврядування, яка складається з таких елементів:

- скасування конституційного принципу уніфікації державної влади;
- створення нового демократичного закону про місцеві вибори до місцевих рад;
- відтворення муніципальних юридичних осіб/ суб'єктів права і відновлення майнових прав;
- створення стабільної та контрольованої системи асигнування загальнодержавних коштів місцевим бюджетам, вільної від волюнтаристських рішень державної адміністрації;
- обмеження на державне втручання до місцевих справ;
- перехід державної адміністрації під муніципальний контроль;
- встановлення права на застосування міжмуніципальних об'єднань;
- встановлення права на оскарження через суд рішень державної адміністрації.

Ми звикли накладати зарубіжний (європейський) досвід калькою на свою країну, без урахування національної системи, підґрунтя здійснення реформ. Однак, може, слід хоча б прислуховуватись до їх прикладів.

Ключові слова: місцеве самоврядування, правова база, реформа, зарубіжний досвід.

Реформа місцевого самоврядування має соціально-політичний та державно-правовий зміст, визначає ступінь виконання обов'язків України перед Радою Європи.

The reform of local self-government has social and political significance and defines to what extent Ukraine is fulfilling the obligations to the Council of Europe.

Література

1. Європейська хартія місцевого самоврядування. — Режим доступу: www.google.com.ua
2. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні». — Режим доступу: www.rada.gov.ua
3. Борденюк В. Деякі аспекти співвідношення системи органів виконавчої влади та виконавчих органів місцевого самоврядування // *Юридична Україна*, № 4/2005
4. «Про внесення змін до Конституції України»: Закон України від 08.12.2004р. № 2222-IV. — Режим доступу: www.rada.gov.ua
5. Національна рада з питань державного управління та місцевого самоврядування, Реформування публічної адміністрації в Україні: місцевий та регіональний рівні. Документ для консультацій щодо державної політики (Зелена книга), вересень 2006р. — Режим доступу: www.google.com.ua
6. Актуальні проблеми виконання законів України «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про місцеві державні адміністрації»: Науково-практ. посібник/ За ред. В. В. Кравченка. — К.: Атіка, 2003. — 92 с.
7. Впровадження політичної реформи та її наслідки для Української держави: Звіт про проведення публічних консультацій у Чернівцях, Луцьку, Дніпропетровську, Миколаєві та Сімферополі. — К., 2007. — 32 с.
8. Програма сприяння парламентові України. Місцеве самоврядування: світовий та український досвід: Посібник // Ткачук А., Агранофф Р., Браун Т. — К.: Заповіт, 1997. — 187 с.

Н. Мішина,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права
Одеської національної юридичної академії

ПРАВО НА ТЕРИТОРІАЛЬНУ САМООРГАНІЗАЦІЮ НАСЕЛЕННЯ: ПОНЯТТЯ І ГАРАНТІЇ РЕАЛІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Поняття «місцеве самоврядування» є багатогранним, і вчені розглядають його з різних точок зору, але частіше за усе — як різновид публічної влади, як право територіальної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України. Беручи до уваги конституційний принцип пріоритету прав і свобод людини і громадянина, уявляється справедливою пропозиція О. В. Батанова, який вважає, що «насамперед, місцеве самоврядування варто розглядати у контексті прав і свобод людини і громадянина» [1, 250]. На жаль, дослідники не дотримуються цієї точки зору, коли йдеться про такий елемент системи місцевого самоврядування, як органи самоорганізації населення (далі — органи СОН). Вчені, які працюють у галузі конституційного права та цікавляться проблемами створення і функціонування домових, вуличних, квартальних тощо комітетів, зосереджуються переважно на вивченні органів СОН, практично не приділяючи уваги праву населення на територіальну самоорганізацію. Так само не звертаються до розгляду цього права автори, які досліджують проблеми прав і свобод людини в Україні (у статті використано праці С. О. Комарова, О. В. Малька, В. О. Михальова, П. М. Рабіновича, М. І. Хавронюка).

Виключення становить низка публікацій і дисертаційне дослідження Н. О. Соловйової «Право громадян на участие в территориальном общественном самоуправлении: понятие и порядок реализации», метою якого було визначити поняття і порядок реалізації права громадян на участь у територіальному громадському самоврядуванні [2, 4]. Од-

нак, по-перше, деякі висновки і пропозиції з цього дослідження є дискусійними, а по-друге, дисертація ґрунтується на положеннях законодавства Російської Федерації. В Україні аналогічні дослідження відсутні, тому стаття спрямована на ліквідацію цієї прогалини. Ціллю статті є визначити зміст права на територіальну самоорганізацію, суб'єктів цього права і його місце у системі інших прав особистості, а також розглянути гарантії реалізації права на територіальну самоорганізацію в Україні.

Законодавець не дає визначення права на територіальну самоорганізацію. У розділі II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина» про це право не йдеться взагалі, але це не заважає виділенню права на територіальну самоорганізацію тому, що стаття 22 передбачає, що закріплені Конституцією права і свободи людини і громадянина не є вичерпними. Згадка про це право є у розділі XI «Місцеве самоврядування», де закріплено, що сільські, селищні, міські ради можуть дозволити за ініціативою жителів створювати будинкові, вуличні, квартальні та інші органи СОН. Отже, право ініціювати створення органів СОН належить жителям населених пунктів — сіл, селищ, міст. Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» визначає органи СОН як представницькі органи, що створюються частиною жителів, які тимчасово або постійно проживають на відповідній території в межах села, селища, міста. Отже, коло осіб, які мають право ініціювати створення органів СОН, у порівнянні із Конституцією, конкретизується, — йдеться вже не про усіх жителів сіл, селищ, міст, а тільки про певну їх

частину; додається і вимога тимчасового або постійного проживання на відповідній території.

Закон України «Про самоорганізацію населення» у відношенні права на територіальну самоорганізацію є більш детальним. Відповідно до цього акта, складовими частинами цього права є:

- право ініціювати створення органу СОН (стаття 8);

- право жителів обирати персональний склад органу СОН («право жителів обирати до органу СОН», стаття 6);

- право жителів бути обраними до персонального складу органу СОН («право жителів бути обраними до органу СОН», (стаття 6); статті 10, 12, 13, 21, 27 іменують цих осіб «членами органу СОН»);

- право брати участь у діяльності органу СОН (впливає із змісту пункту 5 статті 19, яким передбачено, що для забезпечення роботи орган СОН може утворювати комісії, робочі групи, інші свої органи) [3].

Законодавство України є не досить чітким, коли йдеться про коло осіб, які можуть реалізовувати кожне з вказаних прав. Узагальнена інформація стосовно кола суб'єктів прав, пов'язаних із здійсненням територіальної самоорганізації, наведена у таблиці.

Однак на сучасному етапі існують обмеження права на територіальну самоорганізацію для осіб, які не є громадянами України. Це пов'язано із тим, що ініціювання створення органу СОН відбувається через конференцію (загальні збори) жителів. Проведення цих конференцій та загальних зборів регламентується Положенням про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні, затвердженим Постановою Верховної Ради України від 17 грудня 1993 року. Стаття 2 цього Положення передбачає, що «у роботі зборів мають право брати участь громадяни, які досягли 18 років і постійно проживають на відповідній території [4]. Відповідно, із цього виходили і при розробці Закону «Про органи самоорганізації населення», — за підсумками або конференції, або загальних зборів «ініціативна група

подає до сільської, селищної, міської, районної у місті (у разі її створення) ради заяву про створення органу самоорганізації населення, протокол зборів (конференції) жителів за місцем проживання про ініціювання створення органу самоорганізації населення із зазначенням основних напрямів діяльності створюваного органу самоорганізації населення, а також список учасників зборів (конференції) жителів за місцем проживання із зазначенням прізвища, імені, по батькові, року народження, серії і номера паспорта та домашньої адреси кожного учасника зборів (конференції) жителів» (стаття 8). Станом на грудень 2009 року Верховна Рада України розглядає у першому читанні законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про органи самоорганізації населення» (реєстр. № 2108 від 21.02.2008 року); нова редакція статті 8 є дещо детальнішою, але і вона не ліквідує вказаної прогалини, — відповідно до пропозиції суб'єктів законодавчої ініціативи, до сільської, селищної, міської, районної у місті (у разі її створення) ради необхідно подати «список учасників зборів (конференції) із зазначенням прізвища, імені, по батькові, дати народження, серії і номера паспорта громадянина України (або тимчасового посвідчення громадянина України), домашньої адреси з номером телефону та особистого підпису кожного учасника зборів (конференції)» [4].

Таким чином, іноземці та особи без громадянства фактично мають тільки право брати участь у діяльності органу СОН; надання цим особам права ініціювати створення органу СОН не викликає заперечень, воно «буксує» тільки через недосконалість законодавства. А ось надання іноземним громадянам та особам без громадянства прав обирати і бути обраними до персонального складу органу СОН може викликати дискусії. Адже сільські, селищні, міські ради мають право делегувати органам СОН деякі із своїх повноважень (хоча таких випадків в Україні ще не було), отже ймовірно є ситуація, що органи СОН виконуватимуть повноваження

сільських, селищних, міських рад. Тому, за аналогією, можна стверджувати, що виключно особи, які мають активне і пасивне виборче право на місцевих виборах, повинні мати аналогічні права на виборах персонального складу органів СОН.

тань місцевого життя. По-друге, чинне законодавство не містить прямої заборони для іноземців і осіб без громадянства реалізовувати це право, неможливість його використання пов'язана виключно із недосконалістю законодавства. По-третє, такий підхід відповідатиме за-

Таблиця

Коло суб'єктів прав, пов'язаних із здійсненням територіальної самоорганізації

№	Право, пов'язане із здійсненням територіальної самоорганізації	Коло суб'єктів відповідного права	Нормативний акт, що визначає коло суб'єктів відповідного права
1	Право ініціювати створення органу СОН	Жителі	Конституція України (стаття 140), Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» (стаття 14)
		Частина жителів, які тимчасово або постійно проживають на відповідній території в межах села, селища, міста	Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» (стаття 1)
		Жителі, які мають право голосу, через конференцію (загальні збори) жителів. Відповідно до статті 6 цього Закону, право голосу мають жителі, які на законних підставах проживають на відповідній території	Закон України «Про органи самоорганізації населення» (стаття 8)
2	Право обирати персональний склад органу СОН	Жителі, які на законних підставах проживають на відповідній території	Закон України «Про органи самоорганізації населення» (стаття 6)
3	Право бути обраними до персонального складу органу СОН	Жителі, які на законних підставах проживають на відповідній території	Закон України «Про органи самоорганізації населення» (стаття 6)
4	Право брати участь у діяльності органу СОН	Будь-які зацікавлені особи (за принципом «дозволено все, що не заборонено законом»)	Коло суб'єктів на законодавчому рівні не визначено

Незважаючи на вагомість цього аргументу, більш переконливою уявляється протилежна позиція. По-перше, Закон «Про місцеве самоврядування України» чітко розмежовує повноваження, які сільська, селищна, міська рада мають право делегувати, а які не мають. Тому іноземці та особи без громадянства не здійснюватимуть вплив на вирішення найбільш важливих та принципових пи-

гальноєвропейським тенденціям, закріпленим, зокрема, у Конвенції про участь іноземців у громадському житті на місцевому рівні, прийнятій Радою Європи 5 лютого 1992 року. Конвенція пропонує державам, які її ратифікували, надати іноземцям активне і пасивне виборче право на місцевих виборах, якщо вони відповідають тим вимогам, що висуваються для участі у цих виборах грома-

дян, та на законних підставах проживають у державі протягом 5 років перед днем виборів (у Конвенції також передбачена можливість надання іноземцям тільки активного виборчого права на місцевих виборах, а також можливість обмежити їх у цих правах у випадку війни чи інших надзвичайних обставин громадського характеру, які становлять загрозу існуванню держави) [5]. «Обкатка» норм Хартії на рівні органів СОН надасть можливість виявити, чи є вони прийнятними для України, а отже, вирішити питання щодо доцільності або недоцільності ратифікації цього акта Україною. Якщо ж Хартію буде ратифіковано, практика органів СОН значною мірою допоможе швидко та коректно імплементувати її норми у поточне законодавство.

Виходячи з цих міркувань і нормативних положень, найбільш вдалою назвою для права, що розглядається, уявляється назва «право населення на територіальну самоорганізацію». У дослідженнях Н. О. Соловйової використовується термін «право громадян на участь у територіальному громадському самоврядуванні». Із елементів назви права уявляється доцільним запозичити тільки вказівку на просторові межі самоорганізації. Інше у цій термінологічній конструкції, можливо, є обґрунтованим для Російської Федерації, однак для України уявляється недостатньо коректним. По-перше, йдеться про право «громадян», у той час як в Україні термін «самоорганізація громадян» використано тільки однократно, у Рішенні Конституційного Суду України від 10 січня 2008 року у справі про завдання третейського суду («самоорганізація громадян за місцем проживання») [6]. У назві «право на територіальну самоорганізацію» не має вказівки на коло суб'єктів, яким це право належить. Таким чином, вона може використовуватися і на сучасному етапі, коли це право фактично мають тільки громадяни України, і у майбутньому, якщо законодавство буде змінено. Крім того, використання слова «участь» може звузити розуміння права на територіальну самоорганізацію

тільки до права жителів брати участь у діяльності органу СОН, виключивши права ініціювати створення органу СОН, обирати та бути обраним до його персонального складу.

Включення права на територіальну самоорганізацію до загальної системи прав і свобод особистості в Україні передбачає віднесення його до вже існуючих груп у межах класифікацій. В. О. Міхальов пропонує поділяти права людини залежно від того, яку найважливішу складову людської природи вони відображають, на біологічні і соціальні [7, 297]. Право на самоорганізацію, безперечно, є соціальним. Залежно від ролі держави у здійсненні прав особистості, право на територіальну самоорганізацію є негативним; залежно від належності особи до конкретної держави — правом громадян України, іноземців і осіб без громадянства; залежно від характеру суб'єктів — переважно колективним, але іноді індивідуальним (наприклад, право бути обраним до персонального складу органу СОН); залежно від ступеня поширеності — спеціальним; залежно від змісту — політичним (підстави класифікації та назви груп прав наводяться за [8, 272–273]). П. М. Рабінович визначає політичні права як можливості людини брати участь у суспільному (державному й громадському) житті, впливати на діяльність різноманітних державних органів, а також громадських об'єднань насамперед політичного спрямування і відносить до них, зокрема, право на участь у формуванні представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування і право на участь у створенні та діяльності громадських об'єднань [9, 11]. Нарешті, залежно від сопідпорядкованості право на територіальну самоорганізацію є додатковим, основною виступає свобода асоціацій.

Віднесення права на територіальну самоорганізацію як додаткового до свободи асоціацій може викликати заперечення. Може здаватися, що право на територіальну самоорганізацію є ближчим до права на участь в управлінні державними справами, особливо

до додаткового права з цієї групи, — до права вільно обирати і бути обраними до органів державної влади і місцевого самоврядування. Адже і право на територіальну самоорганізацію надає можливість обирати та бути обраним до персонального складу органу СОН, а іноді вчені і практики розглядають органи СОН як органи місцевого самоврядування (зокрема, так вважає Н. О. Соловйова ([2, 14])). Однак, коли йдеться про Україну, ця точка зору уявляється недостатньо обгрунтованою тому, що Закон «Про місцеве самоврядування в Україні» відносить органи СОН не до органів місцевого самоврядування, а до системи місцевого самоврядування. Навіть якщо йтиметься про виконання органами СОН делегованих повноважень, буде здійснена деволуція влади через передачу повноважень органів місцевого самоврядування інститутам громадянського суспільства (те, що органи СОН є інститутом громадянського суспільства, нещодавно було визнано на нормативному рівні у Порядку сприяння проведенню громадської експертизи діяльності органів виконавчої влади, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 976). Ще одним аргументом на користь того, що право на територіальну самоорганізацію є додатковим до свободи асоціацій, є посилення у статті 1 Закону України «Про об'єднання громадян» на те, що дія закону не поширюється на ряд об'єднань, у тому числі на ради і комітети мікрорайонів, будинкові, вуличні, квартальні, сільські, селищні комітети [10]. М. І. Хавронюк навіть іменує органи СОН «специфічним об'єднанням громадян» [9, 208], хоча зазвичай для позначення органів СОН термінологію цього Закону не використовують.

Відповідно до статті 145 Конституції, право на територіальну самоорганізацію, як і інші права місцевого самоврядування, захищається у судовому порядку. Те, що право на територіальну самоорганізацію передбачає активність на місцевому рівні, в межах населених пунктів, не означає, однак, що сприяти здійсненню цього права, забезпечувати його захист

на державному рівні не потрібно. Уявляється, що саме державі належить ведуча роль у гарантуванні реалізації права на територіальну самоорганізацію. Це обумовлено тим, що органи СОН є елементом своєрідної системи стримань і противаг на місцевому рівні, обмежуючи можливу узурпацію самоврядної влади органами місцевого самоврядування. Саме тому підтримка та заохочення виникнення і функціонування незалежних від самоврядної влади органів СОН навряд чи буде походити від органів, які наділені цим видом публічної влади (самоврядною владою). У створенні стримань і противаг для самоврядної влади більш зацікавлена держава, бо вона представляє другий вид публічної влади (державну владу). Більш того, реалізація права на територіальну самоорганізацію є практично неможливою без підтримки з боку держави. На сучасному етапі державна допомога у гарантуванні жителям права на територіальну самоорганізацію зводиться до закріплення його у Конституції і інших нормативних актах. З метою гарантування реалізації цього права уявляється нагальною робота за трьома основними напрямками.

1. Вдосконалення Конституції і законів України, у яких йдеться про органи СОН. Станом на грудень 2009 року на розгляді у Верховній Раді України знаходиться проект внесення змін та доповнень до Конституції України, метою якого є включення органів СОН до переліку форм, через які народ — єдине джерело влади в Україні — здійснює свою владу; пропонується також уточнити зміст статті 140. Крім того, відбувається розгляд у першому читанні нової редакції Закону України «Про органи самоорганізації населення» (законопроект реєстр. № 2108 від 21.02.2008 року). Положення законопроекту № 2108 спираються на низку нормативно-правових актів, пов'язаних із територіальною самоорганізацією населення, які також знаходяться у стадії розгляду і після їхнього прийняття будуть використовуватися для нормативного забезпечення створення і функціонування органів СОН — це Закон «Про адміністратив-

но-територіальний устрій», Закон «Про загальні збори громадян» тощо.

2. Розробка модельних нормативних актів. Законопроект № 2108 у прикінцевих положеннях містить доручення Кабінету Міністрів забезпечити прийняття відповідно до своєї компетенції нормативно-правових актів, зокрема прийняти Положення про порядок легалізації органів самоорганізації населення, Типове положення про орган самоорганізації населення, Типовий договір про делегування повноважень місцевої ради органу самоорганізації населення, Типовий договір про надання радою коштів, матеріально-технічних та інших ресурсів органам самоорганізації населення тощо, та затвердити форму Свідоцтва про реєстрацію органу самоорганізації населення. Розробка модельних актів для органів СОН на державному рівні стане безперечним кроком уперед. Однак, думається, найбільш принципові положення все ж таки доцільно внести до тексту Закону «Про органи самоорганізації населення», а не до модельних актів. Адже модельні акти створюються для їхнього використання місцевими радами, які не завжди зацікавлені у розвитку органів СОН на території відповідної адміністративно-територіальної одиниці. До прийняття Закону у новій редакції робота над модельними актами, навіть і не на офіційному рівні, уявляється ще більш важливою; таку ініціативу взяла на себе Всеукраїнська асоціація сприяння самоорганізації населення.

3. Соціальна реклама територіальної самоорганізації. Роз'яснювальна робота стосовно того, що таке органи СОН, як їх утворювати, як вони функціонують, які повноваження мають та чим можуть зацікавити жителів, сприяла б поверненню інтересу жителів до будинкових, вуличних тощо комітетів, адже дуже часто молодь взагалі не знає про органи СОН нічого, а літнє населення сприймає ці комітети через призму негативного історичного досвіду. Але навряд чи слід очікувати, що такі компанії будуть проводитися більшістю місцевих рад, якщо вони і зацікавлені у рекламі, то тільки у такій, яка дозволить створи-

ти «ручні», максимально залежні від них органи СОН. За наявності належного фінансування такі кампанії могли б проводити державні органи, звичайно, після вивчення позитивного досвіду — на сучасному етапі місцеві ради, прагнучи полегшити тягар утримання житлових будинків і надання житлово-комунальних послуг активно включаються до соціального рекламування об'єднань співвласників багатоквартирних будинків.

Ключові слова: самоорганізація населення, асоціації, свобода, політичні права.

Право на територіальну самоорганізацію включає право на створення органу СОН. Це право відноситься до групи політичних і виступає додатковим до свободи асоціацій. З метою більш ефективного реалізації цього права доцільно зосередити увагу державних органів на вдосконаленні існуючої нормативно-правової бази.

The right to territorial self-organization involves the right to set-up popular self-organization bodies. This right refers to political rights and is complementary to freedom of associations. For more effective implementation of this right it is expedient to draw the attention of government bodies to the perfection of the existing laws and legal norms.

Література

1. Батанов О. В. Місцеве самоврядування як категорія сучасного конституціоналізму // Актуальні проблеми конституційного права та державотворення: Зб. наук. пр. / За заг. ред. В. М. Олуйка. — Хмельницький: Вид-во Хмельницького університету управління та права, 2008. — С. 249 — 254.
2. Соловьева Н. А. Право граждан на участие в территориальном общественном самоуправлении: понятие и порядок реализации: Автореф. дис... кандидата юрид. наук: 12.00.02 / Институт государства и права Государственного образовательного учреждения высшего профессионального образования «Тюменский государственный университет». — Тюмень, 2008. — 23 с.

3. Про органи самоорганізації населення: Закон України від 11 липня 2001 року // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 48. — Ст. 254.
4. Положення про загальні збори громадян за місцем проживання в Україні: затверджене Постановою Верховної Ради України від 17 грудня 1993 року // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 6. — Ст. 30.
5. *Convention on the Participation of Foreigners in Public Life at Local Level* // Режим доступу: <http://conventions.coe.int/>.
6. Рішення Конституційного Суду України від 10 січня 2008 року у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзаців сьомого, одинадцятого статті 2, статті 3, пункту 9 статті 4 та розділу VIII «Третейське самоврядування» Закону України «Про третейські суди» (справа про завдання третейського суду) // Офіційний вісник України. — 2008. — № 28. — Ст. 903.
7. Михалёв В. А. Биологические права человека и их место в системе прав личности // Доктринальное супроводження юридичної практики: історія та сучасний досвід кафедри конституційного права: Збірка наук.-практ. статей / Уклад., передмова, заг. ред. М. П. Орзіх. — Одеса: Юридична література, 2007. — С. 291 — 300.
8. Комаров С. А., Малько А. В. Теория государства и права: Учебно-методическое пособие. Краткий учебник для вузов. — М.: Издательская группа НОРМА — ИНФРА М, 1999. — 448 с.
9. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина: Навчальний посібник. — К.: Атіка, 2004. — 464 с.
10. Про об'єднання громадян: Закон України від 16 червня 1992 року // Відомості Верховної Ради України. — 1992. — №34. — Ст. 504.

УДК 342.9 (477)

Б. Пережняк,

кандидат юридичних наук, професор кафедри конституційного права
Одеської національної юридичної академії

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНІЙ (ДУХОВНІЙ) СФЕРІ

Важливим засобом проведення державної політики в соціально-культурній (духовній) сфері є законодавство. За предметом і спрямованістю правового регулювання законодавство в цій сфері підрозділяється на окремі підгалузі: законодавство про освіту, про науку, про культуру. Розвитку та вдосконаленню законодавства, що регулює багатогранні суспільні відносини в цій сфері, у сучасних умовах приділяється значна увага.

Правове регулювання в соціально-культурній сфері спрямоване на закріплення основних засад, принципів організації та діяльності органів держави (Верховної Ради, Президента, Кабінету Міністрів); удосконалення системи органів управління (центрального і місцевого); оптимальний розподіл компетенції між суб'єктами (органами загальної та галузевої компетенції, між їхніми різними ланками, органами місцевого самоврядування); поліпшення процедурної роботи апарату управління, порядку здійснення покладених на нього завдань і функцій.

У концепції розвитку законодавства України, розробленій Інститутом держави і права ім. В. М. Корещького НАН України, передбачено, зокрема, що розвиток законодавства має здійснюватися стосовно: а) традиційних галузей та інститутів права; б) сфер суспільної діяльності, що охоплюються комплексними галузями законодавства; в) основних напрямів діяльності (функцій) держави [1]. Виходячи з цього, має вдосконалюватися та розвиватися законодавство, зокрема з окремих галузей духовного

життя суспільства — освіти, науки, культури, мови, релігій, видавничої, бібліотечної, музейної, архівної справи, охорони пам'яток історії і культури.

Незважаючи на соціально-правову значимість, проблема вдосконалення нормативно-правової бази розбудови в соціально-культурній (духовній) сфері не одержала ще достатньої уваги в правових дослідженнях. Аналіз розвитку законодавства в цій сфері міститься окремими статтями, главами монографічних праць і підручників [2]. За останній час появилися дисертаційні дослідження законодавчого забезпечення окремих галузей соціально-культурного будівництва [3].

Проте мало комплексних досліджень законодавчого забезпечення, розбудови як у цілому в соціально-культурній (духовній) сфері, так і в окремих її галузях. З вітчизняних праць у цьому напрямі слід відзначити монографію А. О. Селіванова «Наука і закон. Перший досвід системного аналізу законодавства у сфері науки і науково-технічної діяльності» [4], а із зарубіжних — колективну монографію В. І. Шкатулли, О. Н. Смоліна, С. М. Широкова та В. М. Утенкова «Проблемы функционирования и развития законодательства об образовании» і колективну монографію за редакцією В. В. Лапаєвої «Законодательство о науке. Современное состояние и перспективы развития» [5].

Сучасна стратегія розвитку соціально-культурної (духовної) сфери в Україні та її перспективи визначені державою в кількох концепціях та програмах:

– Загальнодержавна програма розвитку національної кіноіндустрії на 2003 — 2007 роки (затверджена Законом України від 25 грудня 2002 р.);

– Концепція державної політики в галузі культури на 2005 — 2007 роки (затверджена Законом України від 3 березня 2005 р.);

– Національна доктрина розвитку освіти (затверджена Указом Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002);

– Про першочергові заходи щодо збагачення та розвитку культури і духовності українського суспільства (Указ Президента України від 24 листопада 2005 р. № 1647/2005);

– Концепція державної програми розвитку освіти на 2006 — 2010 роки (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 липня 2006 р.);

– Концепція державної програми розвитку архівної справи на 2006 — 2010 роки (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2005 р.);

– Державна програма розвитку культури на період до 2007 року (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 6 серпня 2003 р. № 1235).

Досягнення визначених у державних концепціях цілей і завдань державної політики в певних галузях соціально-культурного будівництва має забезпечувати посилення законотворчості в цій сфері.

Мета даної статті — аналіз деяких концептуальних засад систематизації національного законодавства в соціально-культурній (духовній) сфері.

Слід погодитися з думкою О. С. Лисенкової, що структурно-функціональна будова сучасної системи законодавства України вимагає перегляду теоретичних уявлень про форми систематизації законодавства України (кодифікацію, консолідацію, інкорпорацію) [6].

Повною мірою ці вимоги можна віднести й до аналізу систематизації національного законодавства в соціально-культурній (духовній) сфері.

Систематизація законодавчих актів у соціально-культурній (духовній) сфері базується на загальнотеоретичних дослідженнях. Ю. М. Оборотов, визначаючи систематизацію законодавства як діяльність, спрямовану на впорядкування нормативно-правових актів, приведення їх до певної узгодженої системи, виділяє такі види: 1) облік нормативно-правових актів; 2) інкорпорацію; 3) консолідацію; 4) кодифікацію [7].

Як зазначається в правовій літературі, інкорпорація ґрунтується на зовнішній систематизації законодавства — його об'єднанні без змін нормативного змісту в збірники за певною ознакою [8]. Ю. М. Оборотов дає цікаву класифікацію різновидів інкорпорацій: за *суб'єктами* — офіційна і неофіційна; за *критерієм відбору нормативно-правового матеріалу* — хронологічна, предметна; за *обсягом нормативно-правового матеріалу* — генеральна і часткова [9].

Прикладами інкорпорації законодавчих актів у соціально-культурній (духовній) сфері можуть служити такі збірники: «Законодавство України про освіту і науку», «Законодавство України про культуру», «Збірник основних нормативних актів про вищу освіту, наукову діяльність, підготовку та атестацію наукових кадрів», «Нормативно-правові документи з питань вищої освіти», «Правове регулювання туристичної діяльності в Україні» [10].

Кодифікація, на думку Ю. М. Оборотова, — створення нового логічно цілісного нормативно-правового акта (кодексу, основ) на основі старих актів, з частковою або повною зміною їхнього змісту, усуненням прогалин і суперечностей.

Прикладом кодифікації в соціально-культурній (духовній) сфері може служити проект Кодексу законів України про культуру, який вніс у 2003 році народний депутат України М. М. Поплавський.

Загальна частина цього законопроекту за структурою включає 16 розділів:

Розділ I. Загальні положення

Розділ II. Державна політика у сфері культури

Розділ III. Державне управління та державна підтримка сфери культури

Розділ IV. Діяльність у сфері культури. Суб'єкти діяльності у сфері культури

Розділ V. Правова регламентація діяльності професійних творчих працівників та творчих спілок

Розділ VI. Організація аматорської діяльності, діяльності клубних закладів

Розділ VII. Особливості правового регулювання театралізованих масово-видовищних заходів (естрадных, спортивних тощо)

Розділ VIII. Особливості регламентації естрадно-циркової справи

Розділ IX. Правове регулювання гас-тральної діяльності

Розділ X. Правове регулювання виставкової діяльності у сфері культури

Розділ XI. Правова регламентація діяльності у сфері кінематографії

Розділ XII. Правове регулювання діяльності у сфері кіновідеомережі та кіновідеопрокату

Розділ XIII. Правове регулювання архівної справи

Розділ XIV. Правове регулювання бібліотечної справи

Розділ XV. Правове регулювання музейної справи

Розділ XVI. Правове регулювання правовідносин, пов'язаних з охороною культурної спадщини

Для проекту Кодексу законів України про культуру, який вніс М. М. Поплавський, характерним є ті самі недоліки, про які вже зазначалося в правовій літературі, зокрема недоліки юридико-технічного характеру, серед яких — відсутність чітко прописаних правових механізмів реалізації їхніх норм, що ускладнює застосування цих норм на практиці.

Виходячи з традиційних основних галузей соціально-культурної (духовної) сфери, можна систематизувати: законодавство у сфері освіти, законодавство у сфері науки і науково-технічної діяльності, законодавство у сфері культури.

Так, до системи законодавства, що регулює відносини у сфері освіти, входять: Закон України «Про освіту» (1991 р.),

Закон України «Про професійно-технічну освіту» (1998 р.), Закон України «Про середню загальну освіту» (1999 р.), Закон України «Про позашкільну освіту» (2000 р.), Закон України «Про дошкільну освіту» (2001 р.), Закон України «Про вищу освіту» (2001 р.),

З прийняттям 13 грудня 1991 р. Закону України «Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності» в Україні розпочався процес створення правових засад в науковій сфері. (Зараз цей Закон діє в редакції від 1 грудня 1998 р. під назвою: Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність»). Крім вже зазначеного, відносини в науковій сфері регулюють також: Закон України «Про науково-технічну інформацію» (1993 р.), Закон України «Про наукову і науково-технічну експертизу» (1995 р.),

До 1992 року законодавство України з питань культури не мало єдиного базового системоутворюючого акта. Воно складалося із сукупності досить розрізнених за конкретним змістом в основному галузевих нормативних актів, що регламентували діяльність суб'єктів та об'єктів управління у сфері мистецтва, культурно-просвітницької роботи, кінематографії, телебачення і радіомовлення, видавничої справи тощо.

14 лютого 1992 року Верховна Рада України прийняла Основи законодавства України про культуру, які визначають правові, економічні, соціальні, організаційні засади розвитку культури в Україні, регулюють суспільні відносини у сфері створення, поширення, збереження та використання культурних цінностей і спрямовані на реалізацію суверенних прав України у сфері культури; відродження і розвиток культури української нації і культур національних меншин, які проживають на території України; забезпечення свободи творчості, вільного розвитку культурно-мистецьких процесів, професійної та самодіяльної художньої творчості; реалізацію прав громадян на доступ до культурних цінностей; соціальний захист працівників культури; створення матеріальних і фінансових умов розвитку культури.

Основи законодавства України про культуру структурно складаються із 7 розділів, у яких, зокрема, розкриваються: права й обов'язки громадян у сфері культури; діяльність у сфері культури; фінансування і матеріально-технічне забезпечення культури; соціальні гарантії та захист прав працівників; міжнародні культурні зв'язки; відповідальність за порушення законодавства про культуру.

Суттєвим кроком розвитку законодавства про культуру стало прийняття Законів України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» (1992), «Про телебачення і радіомовлення» (1993, нова редакція 2006 р.), «Про національний архівний фонд і архівні установи» (1993), «Про музеї та музейну справу» (1995), «Про інформаційні агентства» (1995), «Про бібліотеки та бібліотечну справу» (1995), «Про видавничу справу» (1997), «Про систему Суспільного телебачення і радіомовлення України» (1997), «Про кінематографію» (1998), «Про вивезення, ввезення та повернення культурних цінностей» (1999), «Про охорону культурної спадщини» (2000), «Про державну підтримку книговидавничої справи в Україні» (2003), «Про театри і театральну справу» (2005), «Про Концепцію державної політики в галузі культури на 2005 — 2007 роки» (2005), «Про внесення змін до статті 255 Кодексу України про адміністративні порушення щодо порядку та умов демонстрування і розповсюдження фільмів в Україні» (2006) тощо.

Проект Закону України «Про культуру» було надруковано за підписом Голови Верховної Ради України О. О. Мороз в друкованому органі Міністерства культури і туризму України — газеті «Культура і життя» 30 серпня 2006 року [11]. Його мета — визначення правових засад діяльності у сфері культури, врегулювання суспільних відносин, пов'язаних із створенням, розповсюдженням, збереженням і використанням культурних цінностей.

Структурно цей законопроект складається з десяти розділів:

Розділ I. Загальні положення

Розділ II. Права і обов'язки громадян у сфері культури

Розділ III. Діяльність у сфері культури

Розділ IV. Базова мережа закладів культури

Розділ V. Фінансування і забезпечення господарської діяльності закладів культури

Розділ VI. Соціальні гарантії у сфері культури

Розділ VII. Участь громадськості у розвитку сфери культури

Розділ VIII. Міжнародні культурні зв'язки

Розділ IX. Відповідальність за порушення законодавства про культуру

Розділ X. Прикінцеві положення

Підводячи підсумки вищезазначеному, слід погодитися з думкою С. В. Бобровник, що систематизація є передумовою ефективності чинного законодавства, усунення суперечностей, прогалин і застарілих норм у праві; вона робить законодавство більш зручним і доступним для користування, сприяє зміцненню законності в регулюванні суспільних відносин [12].

Прийняття і впровадження нового Закону України «Про культуру» дасть змогу ефективніше формулювати й реалізувати державну політику у сфері культури. Подальший розвиток та поновлення має одержати також законодавство щодо гастрольної діяльності, бібліотечної та музейної справи, кінематографії, охорони пам'яток тощо.

Досить проблемними залишаються питання про Кодекс законів про культуру, Кодекс законів про освіту тощо. Існує необхідність в систематизації законодавчого масиву в соціально-культурній (духовній) сфері, але, на наш погляд, в найближчій перспективі сумнівно прийняття зведеного акта, який замінив би діючі акти у сфері освіти і культури (а їх, відповідно, 5 і 12). Дослідження законодавчої бази соціально-культурного (духовного) будівництва, практики застосування законодавства зарубіжного досвіду ще не досягли того рівня узагальнення, який міг би бути достатнім для підготовки кодифікованого акта.

Українське законодавство в соціально-культурній (духовній) сфері увібрало в себе практично весь позитивний досвід, накопичений демократичними інститутами в регулюванні і реалізації принципу доступності освітянських послуг, свободи літературної, художньої, наукової і технічної творчості, охорони культурної спадщини, збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність.

Значний масив національного законодавства в соціально-культурній (духовній) сфері робить актуальним питання про рівень системної організації цього масиву. При цьому не виключається можливість переходу цього утворення при необхідному кількісному накопиченні правових норм на новий якісний рівень в структурі права (враховуючи комплексну природу такого правового утворення).

Розвиток сучасного національного законодавства в соціально-культурній (духовній) сфері не може не співвідноситися з тенденціями міжнародного і зарубіжного, насамперед європейського, процесів правового регулювання у цій сфері. Враховуючи певну транстериторіальність соціально-культурних порогів (Болонський процес тощо), особливого значення набуває гармонізація національних, регіональних і глобальних їх регуляторів. Національне законодавство в соціально-культурній (духовній) сфері не може існувати поза загальносвітового, європейського процесу вирішення соціально-культурних проблем. Цікавою і корисною для України може бути практика міжнародного регулювання соціально-культурної (духовної) сфери в рамках Співдружності Незалежних Держав і Європейського Союзу.

Ключові слова: законодавство, духовна сфера, євроінтеграція.

Досліджуються концептуальні засади систематизації національного законодавства в соціально-культурній (духовній) сфері з врахуванням євроінтеграційного курсу України

The author analysis the conceptual bases for structuring the national leg-

islation in socio-cultural (spiritual) sphere accounting for the course of Ukraine towards European integration.

Література

1. Див.: Адміністративне право України: підручник / за заг. ред. С. В. Ківалова. — О.: Юрид. літ., 2003. — С. 511.

2. Див.: Копієвська О. Правове регулювання відносин у сфері культури // Право України. — 2004. — № 8. — С. 82-85; Пережнюк Б. А. Состояние законодательной базы социально-культурного строительства в Украине // Юрид. вестник. — 1994. — № 1. — С. 79-81; Пережнюк Б. А. Правові засади державної політики в соціально-культурній сфері // Державне управління: теорія і практика / за заг. ред. В. Б. Авер'янова. — К.: Юрінком Інтер, 1998. — С. 363-372.

3. Див.: Задихайло О. А. Організація управління культурою в Україні (адміністративно-правовий аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Х., 2006. — 19 с.; Овсієнко-Миронова Г. В. Організаційно-правові засади управління видавничою справою в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Х., 2006. — 20 с.; Ракша Н. С. Адміністративно-правове забезпечення права громадян на освіту: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — Л., 2007. — 20 с.

4. Див.: Селиванов А. О. Наука і закон. Перший досвід системного аналізу законодавства у сфері науки і науково-технічної діяльності. — К.: Логос, 2003.

5. Див.: Шкатулла В. І., Смолин О. Н., Широкобоков С. М., Утенков В. М. Проблемы функционирования и развития законодательства об образовании. — М., 1999; Законодательство о науке. Современное состояние и перспективы развития / Под ред. В. В. Лапаевой. — М., 2004.

6. Див.: Лисенкова О. С. Система законодавства України: структурно-функціональна характеристика: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. — К., 2001. — С. 2.

7. Див.: Оборотов Ю. Н. Теория государства и права (прагматический курс): экзаменац. справ. — О.: Юрид. літ., 2005. — С. 85-86.

8. Див.: Сорокін В. В. О систематизации переходного законодательства // Журн. рос. права. — 2001. — № 7. — С. 60.

9. Див.: Оборотов Ю. Н. Вказ. твір. — с. 86.

10. Див.: Законодавство України про освіту і науку. — К.: Парламент, вид-во, 1999; Законодавство України про культуру. — К.: Парламент, вид-во, 1999; Збірник основних нормативних актів про вищу освіту, наукову діяльність, підготовку та атестацію наукових кадрів / за ред. проф. М. І. Панова. — Х.: Гриф, 2003; Нормативно-правові документи із питань вищої освіти / за ред. Я. Я. Болюбаша. — К., 2003; Правове регулювання туристичної діяльності в Україні:

3б. нормативно-правових актів / під заг. ред. проф. В. К. Федорченка. — Київ. ун-т туризму, економіки і права. — К.: Юрінком Інтер, 2002.

11. Див.: Проект Закону України «Про культуру» // Культура і життя. — 2006. — 30 серп.

12. Див.: Юридична енциклопедія. 5 том. — К.: Вид-во «Українська енциклопедія» імені М. П. Бажана. — 2003. — С. 489.

УДК 346.16

О. Подцерковный,

доктор юридических наук, заведующий кафедрой хозяйственного права и процесса
Одесской национальной юридической академии

ПРАВОВОЙ ХОЗЯЙСТВЕННЫЙ ПОРЯДОК КАК ОРИЕНТИР РЕГУЛЯТОРНОЙ ПОЛИТИКИ ГОСУДАРСТВА

Понятие общественного (правового) хозяйственного порядка является новеллой Хозяйственного кодекса Украины (далее — ХК Украины) и в целом украинского законодательства. Оно трудно пробивало себе дорогу. В одном из предложений Президента Украины от 14.02.2002 к редакции ХК Украины, принятого в ноябре 2001 г., в качестве одного из недостатков было указано на то, что кодекс содержит устаревшее понятие общественного хозяйственного порядка, которое якобы перестало «использоваться из-за «несоответствия содержания и направленности Конституции Украины» [1].

Даже приближенное изучение данного вопроса указывает на незнание предмета вопроса со стороны тех людей, которые готовили для Президента подобное утверждение. Во-первых, конституционные нормы, к сожалению, вообще обходят стороной вопросы экономического уклада общества. А косвенные упоминания экономико-правовых и социальных категорий свидетельствуют как раз в пользу соответствия времени термина «хозяйственный порядок». Например,

в ст. 15 Конституции говорится о том, что общественная жизнь строится на началах политического, экономического и идеологического разнообразия. Обратим внимание — речь идет об общественной жизни. То есть само понятие «общественное» не признается архаизмом. А в ст. 19 упоминается термин «правовой порядок», возводя понятие порядка в ранг основополагающей конституционной категории. Во-вторых, если предположить, что навязываемый негатив указанного понятия связан с его соотношением с понятием административного регулирования экономики, то и это не выдерживает критики. В той же ст. 15 Конституции «общественное» связывается с разнообразием элементов и категорий, которые характерны для смешанной, разгосударственной экономики. В-третьих, если отрицать понятие общественного хозяйственного порядка тем, что в ст. 19 Конституции Украины речь идет только о правовом порядке, то такой подход также является алогичным, ведь никак не служит отрицанию более широкого термина общественного хозяйственного порядка, как категории комплексной, обществен-

но-экономику-управленческо-правовой, а не только правовой.

Не случайно в философии права категория порядка находит все большее понимание не только как состояние, но и как цель законодательного регулирования. Так, по мнению Х. Гадамера, законодателю следует понять действительность и так изложить законы, «чтобы правовой порядок полностью пронизывал» ее [2]

Понятие общественного порядка, в том числе хозяйственного, является традиционной категорией, применяемой в общественности. Это является нормативной новеллой для украинского права, но не для западного права. Например, в конституциях федеральных земель Германии термин экономический и социальный порядок является достаточно распространенным [3].

Понятие хозяйственного порядка давно подробно изучено и получило поддержку в экономической литературе. Для примера можно обратиться к австрийской и немецкой экономическим школам. Здесь порядок называется даже частным. Крупные экономисты разграничивают американский, европейский, азиатский и другие типы хозяйственного порядка [4]. Выделяются такие виды общественного хозяйственного порядка, как либеральный хозяйственный порядок, конкурентный хозяйственный порядок, рыночный хозяйственный порядок, административный хозяйственный порядок и т. д. [5]. При этом обращает на себя внимание, что порядок как некое качественное состояние общественного уклада, в частности экономического (хозяйственного), может иметь совершенно разную регулятивную направленность, зависящую от элементов свободы предпринимательства и государственного вмешательства в экономические процессы. Перекося в направлении обеих этих начал неизбежно ведет к деградированию экономики. Но уже сам факт порядка, независимо от регулятивного его начала, является квинтэссенцией экономического регулирования, его методологической составляющей. Ведь, как известно, в условиях беспорядка ни о какой экономической

модели развития общества, ни о какой экономической политике, либеральной или административной, вообще говорить не приходится.

Если обратиться к теории Вальтера Ойкена, известного немецкого экономиста, и созданной им фрайбургской экономической школы, то можно заметить, что концепция общественного хозяйственного порядка противостоит концепции государственного порядка. В первом случае в общественных интересах как раз и обеспечивается оптимальная свобода предпринимателя для наиболее быстрого развития экономических отношений. Более того, теория хозяйственного порядка исходит из того, что власть представляет главную угрозу хозяйственному порядку. Ведь дисбаланс во властных структурах, политические кризисы, паралич системы управления как раз и нарушают устойчивую систему экономических отношений.

Сегодня нарушением требований хозяйственного порядка выступила отмена правительством всех инвестиционных льгот, свободных экономических зон в угоду популистским социальным проектам. Этим же грешит и решение о, по сути, полной распродаже государственной собственности, тогда как по опыту западных стран можно говорить о том, что в Украине доля государственного сектора в экономике достигла критической отметки. Сегодня дошло до того, что появились деструктивные идеи ликвидации системы хозяйственных судов. Причем, что интересно, по высказыванию народного депутата Ю. Мирошниченко подобные предложения сделаны во многом в угоду сиюминутного политического интереса на устранение председателя Высшего хозяйственного суда Украины Демченко [6]. О порядке в таких условиях трудно говорить. Между тем введение в механизм административного судопроизводства категории публично-правового спора образовало коллапс в системе единого рассмотрения гражданско-правовых и хозяйственно-правовых споров. Вместо того, чтобы принять вначале Кодекс ад-

министративных процедур, а под него Кодекс административного судопроизводства, пошли по пути перекраивания существующего правопорядка изменением компетенции одних судов в пользу других. Но ведь это формальная, а не содержательная сторона реформирования. Было понятно — это ничего не даст порядку, повышению авторитета судебной власти, доступности граждан к правосудию. Сегодня раздаются новые предложения — преобразовать хозяйственные суды в суды по рассмотрению коммерческих споров. Но что это даст для решения насущных проблем отсутствия порядка в осуществлении правосудия — не поясняется.

Важно понять, что общественный хозяйственный порядок, по сути, выступает динамичной моделью экономического развития общества, которая, будучи закрепленной в законодательстве, причем в стабильном, систематизированном и эффективном законодательстве, способна стать действенным инструментом повышения конкурентоспособности экономики страны.

К сожалению, сегодня во власть, по меткому выражению академика В. К. Мамутова, приходят не работать, а реформировать. В сфере экономики наблюдается своеобразная «реформобесия» [7], несовместимая с категориями хозяйственного порядка.

Но такое понятие порядка имеет инструментальное значение для обеспечения целостности хозяйственного законодательства. Стоит обратить внимание на мнение донецких ученых-хозяйственников (Г. Л. Знаменский и др.), справедливо выделяющих элемент, который «цементирует» разрозненные методы правового регулирования хозяйственной деятельности, в единый инструмент. Им выступает общественный хозяйственный порядок [8]. По меткому выражению В. А. Самеусова «хозяйственное право — это соединение идей в купол, на котором начертано «общественный хозяйственный порядок» [9].

В Википедии порядок определяется как гармоничное, ожидаемое, пред-

сказуемое состояние или расположение чего-либо. В науке хозяйственного права «общественный хозяйственный порядок — это основанная на законодательстве и реальных интересах общества система правовых и экономических средств, направленная на обеспечение стабильности и эффективности хозяйствования, удовлетворение и защиту интересов хозяйствующих субъектов» [10].

В окончательной редакции ХК понятие общественного хозяйственного порядка осталось в преамбуле, а в ст. 5, использован термин «правовой хозяйственный порядок». Такой подход следует в целом одобрить. Термин общественного порядка выходит за рамки правового порядка в том смысле, что не только право обеспечивает основы порядка, но и политическая стабильность, экономическая последовательность принимаемых решений, господство морали, семейных устоев, патриотической общественной идеологии, общих интересов и т. д. Не случайно в той же Википедии указывается, что «правопорядок — состояние общественных отношений, при котором обеспечивается соблюдение закона и иных правовых норм, одна из составных частей общественного порядка» (выделено мною. — О. П.). В этом смысле указание в преамбуле ХК на общественный хозяйственный порядок выглядит вполне логичным, указывая на исходный вклад кодекса, как стержневого акта хозяйственного законодательства, в обеспечение такого порядка.

В ст. 5 ХК Украины определено, что правовой хозяйственный порядок формируется на основании оптимального сочетания рыночного саморегулирования экономических субъектов хозяйствования и государственного регулирования макроэкономических процессов, исходя из принципов, закрепленных в Конституции Украины. Некоторые ученые в качестве диссертационных дискуссий указали на то, что термин «оптимальный» в данном случае является слишком неопределенным [11]. В то же время такому мнению можно возразить тем, что вряд ли было бы правильным

четко определить в законе соотношение государственного и частного интереса при установлении категории порядка. Ведь при этом категория порядка перестала бы быть динамичной категорией, зависящей от государственной экономической политики, международной экономической ситуации и других объективных факторов. Привязка сочетания рыночного саморегулирования и государственного регулирования к четким параметрам сделала бы непродуктивной реакцию государства на изменяющиеся условия экономической ситуации, что является недопустимым.

В своей известной книге М. Тэтчер критикует евроинтеграционный порядок, в частности, то, что «во фразе «единый европейский рынок» первые два слова существенно перевесили по значимости третье» [12]. В этом смысле во фразе «правовой хозяйственный порядок» каждое из слов должно выступить балансом правового, хозяйственного и общественного интереса.

Иными словами, важен как внутренний смысл самого порядка, так и его экономическая (хозяйственная) и общественная составляющие.

Одним из направлений построения такого порядка сегодня является дальнейшая кодификация и компактизация хозяйственного законодательства. Ведь невозможно в условиях существующей «инфляции законов» обеспечивать стабильность правовой системы.

Необходимо прекратить контрпродуктивные правовые реформы, которые не имеют предварительного экономического и юридико-доктринального обоснования. В частности, следует не высказываться об отмене Хозяйственного кодекса Украины, ссылаясь на его отдельные недостатки, а совершенствовать и дополнять его содержание. Следует, наконец-то, приступить к выполнению положений Закона Украины «Об основах государственной регуляторной политики в сфере хозяйственной деятельности» от 11.09.2003 г., направленного на совершенствование правового регулирования хозяйственных отношений, а также административных отношений между

регуляторными органами или иными органами государственной власти и субъектами хозяйствования, недопущение принятия экономически нецелесообразных и неэффективных регуляторных актов, уменьшения вмешательства государства в деятельность субъектов хозяйства и устранения препятствий для развития хозяйственной деятельности, которое осуществляется в пределах, в порядке и способами, установленными Конституцией и законами Украины.

Если говорить о главном правиле хозяйственного порядка, то оно состоит в том, чтобы при помощи права обеспечить защиту гражданина и предпринимателя от частного и государственного произвола.

Политика хозяйственного порядка, ориентированная на обеспечение стабильности и системности экономических отношений, представляется особенно важной для переходной экономики, в том числе и украинской. Пренебрегать достижениями ордолиберализма (теории хозяйственного порядка) только на том основании, что они не вписываются в американизированный неоклассический мейнстрим, для Украины неразумно. Сегодняшнее состояние контролируемого хаоса не может приводить к экономическим сдвигам. Не случайно рейтинг привлекательности украинской экономики последние годы все время снижается. По признанию Президента Украины, «только за год Украина переместилась на 11 позиций вниз в рейтинге Мирового банка о благоприятности предпринимательской среды (139-е место среди 178 стран)» [13].

Только при построении основ хозяйственного порядка в Украине, прежде всего основанного на положении ст. 13 Конституции Украины о социально ориентированной экономике, можно будет говорить об инвестиционной привлекательности отечественной экономики и создании всесторонних условий для развития в ней предпринимательских отношений.

Сегодня ведущие экономисты заговорили о необходимости сохранения традиции «мышления категориями порядка» [14]. Как обеспечить такое мыш-

ление в правотворчестве и правоприменении — вопрос, прежде всего, к науке права. Но его нельзя решить исключительно в рамках одной отрасли права уже в силу самой широты проблемы. Ведь сфера хозяйствования неразрывно связана с финансовой, потребительской, управленческой, трудовой и иными системами общественных отношений.

Кроме того, в условиях экологического, финансового, межгосударственного и иных кризисов, провоцирующих нестабильность общественных отношений, психологическую неустойчивость человека, мешающую ему толковать, изучать, верить и творить, отстаивание категории порядка превращается в катализатор нормализации общественного сознания.

Именно поэтому исследование категории хозяйственного правопорядка имеет значение не только как программа междисциплинарного исследования права, но и, прежде всего, как и просветительский заказ для науки права.

Ключевые слова: хозяйственный порядок, регуляторная политика, предпринимательство.

Розглянуто проблему сучасного розуміння категорії правового господарського порядку, його використання для становлення сприятливого підприємницького середовища. Забезпечення правового господарського порядку передбачає продовження кодифікації господарського законодавства.

The article presents modern approach to the concept of legal economic order and its application for the benefit of creating favourable business environment. Ensuring legal economic order envisages codification of laws on economic activity.

Литература

1. Режим доступу: <http://www.rada.kiev.ua/zakon/PR1/4skl/k/0800/0891.htm>
2. Гадамер Х. -Г. Истина и метод: основы философской герменевтики. — М., 1988. — С. 592.
3. Штобер Р. Общехозяйственно-административное право: Основы и принципы.

Экономическая конституция: Пер. с нем. — Минск: Издательство Европейского гуманитарного университета, 2001. — С. 28.

4. Гутник В. П. В каком хозяйственном порядке нуждается Россия? // Интернет-конференция «Социальное рыночное хозяйство: концепция, практический опыт и перспективы применения в России» / Режим доступа: <http://www.ecsostan.edu.ru/db/msg/269974.html>

5. Теория хозяйственного порядка: «Фрайбургская школа» и немецкий неолитерализм: Пер. с нем. — М.: Экономика, 2002.

6. Лянной И. Правительство хочет отменить Хозяйственный кодекс Украины. Предпринимателям стоит готовиться к массовому переделу имущества, рейдерским атакам и реприватизации // Режим доступа: http://bin.com.ua/templates/news_article_big.shtml?id=78853

7. Обод А. 200 лет хозяйственным судам Украины: о международной научно-практической конференции в г. Одессе // Юридическая практика. — 2009. — № 1–2. — С. 12.

8. Хозяйственное право: Учебник / В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменский, К. С. Хахулин и др.; Под ред. Мамутова В. К. — К.: Юриком Интер, 2002. — С. 31.

9. Семеусов В. А. О преподавании курса хозяйственного (экономического) права // Правоведение. — 2000. — № 5. — С. 249.

10. Знаменский Г. Л. Хозяйственное законодательство Украины: формирование и перспективы развития. — К.: Наукова думка, 1996. — С. 53.

11. Юлдашев О. Х. Методологічні засади регуляторної політики у сфері господарської діяльності: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. 12.00.04. — Донецьк: ІЕПД НАН України, 2008. — С. 7.

12. Тэтчер М. Искусство управления государством. Стратегии для меняющегося мира: Пер. с англ. — 2-е изд. — М.: Альпина Бизнес Букс, 2007. — С. 406.

13. Послання Президента України Віктора Ющенка до Верховної Ради України про внутрішні і зовнішні становище України. 2008 рік // Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/news/9941.html>

14. Шюллер А., Крюссельберг Х. Г. Анализ экономических систем. Основные понятия теории хозяйственного порядка и политической экономии. — М.: Экономика, 2006. — С. 8.

І. Андронов,доцент кафедри цивільного процесу
Одеської національної юридичної академії

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ РІШЕННЯ СУДУ У СПРАВАХ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Розгляд і вирішення цивільної справи по суті закінчується ухваленням судового рішення. В науковій літературі часто зазначають, що судові рішення ухвалюються судом першої інстанції по всіх цивільних справах, незалежно від виду судочинства [1]. Однак з таким висновком не можна погодитись. Деякі вчені зазначають, що судовий наказ за своєю суттю, метою і спрямованістю не відрізняється від значення й обов'язковості рішення суду, основним аргументом визнаючи вказівку закону про те, що судовий наказ визнається формою судового рішення [2] [3]. Так, дійсно, закон називає судовий наказ особливою формою судового рішення (ч. 1 ст. 95 ЦПК України), але формою судового рішення, як це зазначено у ч. 1 ст. 208 ЦПК, є і ухвала суду. При більш уважному дослідженні таких процесуальних документів, як рішення суду і судовий наказ, стає очевидно, що в цих актах правосуддя більше відмінностей, ніж спільних рис.

Рішення суду від судового наказу відрізняються такими рисами:

а) рішення суду ухвалюється іменем України, а судовий наказ видається;

б) рішення суду в позовному провадженні вирішує по суті існуючий між сторонами спір про право, а судовий наказ видається по так званих «безспірних» вимогах;

в) рішення суду може ухвалюватися у всіх справах, які відносяться до юрисдикції суду (включаючи й ті категорії справ, по яких може видаватися судовий наказ), а судовий наказ — тільки по певному, визначеному в законі, переліку категорій справ;

г) рішення суду ухвалюється по результатах розгляду справи в судовому засіданні за активної участі сторін та

інших осіб, які беруть участь у справі, а видача судового наказу здійснюється без судового засідання і виклику стягувача та боржника;

д) судовий наказ є одночасно і виконавчим документом, тоді як рішення суду ним не є і додатково потребує видачі судом виконавчого листа;

е) рішення суду підлягає апеляційному оскарженню, тоді як судовий наказ може бути не оскаржений, а оспорений, після чого він підлягає обов'язковому скасуванню, про що судом постановляється ухвала [4].

Отже судовий наказ — це специфічний процесуальний документ, який має свої, характерні тільки для нього властивості, і він суттєво відрізняється від рішення суду в позовному та окремому провадженні.

Таким чином можна дійти висновку, що такий процесуальний документ, як рішення ухвалюється судом тільки у справах позовного і окремого провадження і особливо увагу необхідно приділити саме відмінності рішення суду у справах окремого провадження від рішення в позовному провадженні. Взагалі науковим дослідженням інституту рішення суду в цивільному процесі або окремих його сторін займалися С. Н. Абрамов, М. Г. Авдюков, М. А. Гурвіч, П. П. Заворотько, М. Б. Зейдер, Д. Д. Луспеник, Н. І. Масленнікова, Д. І. Полумордвинов, Г. В. Фазікош, Н. А. Чечіна, Д. М. Чечот, М. Й. Штефан, К. С. Юдельсон. Проте слід відзначити, що більшість наукових робіт, об'єктом дослідження яких є судові рішення в цивільному процесі, присвячені саме рішенням у справах позовного провадження, і тому дуже часто в науковій літературі між поняттями рішення суду в цивільному процесі і рішення

суду у справах позовного провадження ставиться знак рівняння. Проте необхідно погодитися з тим, що деякі положення, розроблені наукою цивільного процесуального права для рішення суду в позовному провадженні, не підходять для рішення в окремому провадженні. Рішення суду у справах окремого провадження має суттєві особливості, ігнорування яких може призвести до неправильного розуміння цього процесуального інституту.

Так, наприклад, у науці цивільного процесуального права найбільш поширеним є погляд на сутність рішення суду як на акт судової влади, який містить у собі імперативну і диспозитивну складову. Імперативна складова — це обов'язковий для виконання припис суду як органу державної влади, диспозитивна — це підтвердження наявності (відсутності) між сторонами певних правовідносин на основі встановлених у судовому засіданні фактичних обставин справи [5]. Однак, як справедливо зазначають Н. А. Жильцова та М. М. Голиченко, необхідність встановлення судом наявності чи відсутності між зацікавленими особами матеріальних правовідносин з певним змістом (конкретним набором прав і обов'язків) є ознакою саме позовного провадження [6]. У окремому провадженні судовим рішенням лише встановлюється певний юридичний факт, а права і обов'язки, які з нього випливають, знаходяться вже поза судовим розглядом. Таким чином, характеризуючи сутність рішення суду у справах окремого провадження, необхідно зазначити, що воно містить у собі обов'язковий для виконання припис суду як органу державної влади, яким встановлюється наявність (відсутність) фактів, що мають юридичне значення, правовий статус певної особи або правовий режим майна.

Іншою особливістю рішення суду у справах окремого провадження є його спрямованість на захист не права, а охоронюваного законом інтересу, про що зазначав іще К. С. Юдельсон [7]. Дійсно, коли суд своїм рішенням визнає за певною особою наявність того чи іншо-

го юридичного факту або правового статусу цієї особи, він тим самим сприяє заявнику в реалізації певних прав, що випливають з цього факту, або правового статусу, а отже здійснює захист охоронюваного законом інтересу особи. В той самий час захист права може здійснюватися тільки у разі його порушення (невизнання або оспорювання) іншою особою (ч. 1 ст. 15 ЦК України). Проте традиційною відмінністю окремого провадження від позовного є відсутність спору про право. Так, відповідно до ч. 6 ст. 235 ЦПК України, якщо під час розгляду справи у порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах. Інколи в науковій літературі висловлюється думка про те, що в окремому провадженні крім захисту охоронюваного законом інтересу може також здійснюватися захист неоспорюваних суб'єктивних прав [8]. Однак справи окремого провадження, в яких здійснюється захист саме неоспорюваного права, складають абсолютну меншість у загальному масиві справ цієї категорії і є, скоріше, виключенням, яке підтверджує правило.

Багато особливостей рішень суду в окремому провадженні викликано процесуальною специфікою самих справ окремого провадження. Так суд може обґрунтовувати своє рішення не тільки доказами, які були пред'явлені до суду особами, що беруть участь у справі, а й доказами, витребуваними за власною ініціативою суду (ч. 2 ст. 235 ЦПК України). Головне, щоб ці докази були належним чином досліджені в судовому засіданні. У справах окремого провадження суду надається право вийти за межі вимог заявника, якщо така необхідність буде впливати із матеріалів справи (ч. 3 ст. 235 ЦПК України). Ще одною особливістю рішення у справах окремого провадження є те, що його резолютивна частина, як правило, не містить вимог щодо відшкодування судових витрат (ч. 7 ст. 235 ЦПК України).

Свою окрему специфіку мають і рішення в деяких категоріях справ окремого провадження. Так, наприклад, у певних категоріях справ рішення суду можуть бути скасовані судом, що їх ухвалив: рішення суду про усиновлення може бути скасоване судом до набрання ним законної сили, якщо батьки дитини відкликали свою згоду на її усиновлення (ч. 5 ст. 255 ЦПК України); рішення суду про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, цивільна дієздатність якої була обмежена, може бути скасоване, а дієздатність особи поновлена в разі видужання цієї особи або значного поліпшення її психічного стану (ч. 3, 4 ст. 241 ЦПК України); рішення суду про визнання фізичної особи безвісно відсутньою або оголошення її померлою скасовується в разі появи фізичної особи, яку було визнано безвісно відсутньою або оголошено померлою, або відомостей про місцеперебування цієї особи (ст. 250 ЦПК України). Рішення суду про визнання недійсним втраченого цінного папера на пред'явника або векселя підлягає не тільки проголошенню, а й опублікуванню у засобах масової інформації (ч. 2 ст. 267 ЦПК України). Існує також певна особливість у порядку набрання законної сили рішенням у справах про розкриття банком інформації, яка містить банківську таємницю щодо юридичної або фізичної особи. Для апеляційного оскарження таких рішень законом встановлено скорочений строк — лише п'ять днів (ч. 3 ст. 290 ЦПК України). Таким чином, таке рішення набирає законної сили вже по закінченні п'яти днів після його проголошення. Окремої уваги заслуговують рішення у справах про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку, а також у справах про обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу. В науковій літературі запропоновано запровадити скорочену процедуру розгляду таких справ із ухваленням рішення у формі судового розпорядження [9]. Тобто фактично пропонується створити аналог наказного провадження. Така пропозиція є обґрунтованою з точки зору оператив-

ності розгляду цих категорій справ і, відповідно, оперативного втручання органів державної влади в ситуацію, яка може загрожувати здоров'ю, а іноді і життю як самої хворої особи, так і осіб, що її оточують. Проте необхідно пам'ятати, що ці категорії справ пов'язані із можливістю застосування до особи істотних засобів примусу і мають наслідком фактичне обмеження свободи особи. Тому якщо й вносити до цивільного процесуального законодавства відповідні зміни, то необхідно створити систему гарантій захисту прав особи, відносно якої розглядається справа про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку, або про обов'язкову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу. Серед таких гарантій — обов'язкове право апеляційного і касаційного оскарження судового розпорядження.

Таким чином, можна дійти висновку, що існуюча специфіка справ окремого провадження, а також судової процедури їх розгляду призводить до суттєвих відмінностей рішення суду у справах окремого провадження від рішень суду в позовному провадженні. Разом із тим проблема процесуальних особливостей рішення суду в окремому провадженні вимагає подальших наукових досліджень.

Ключові слова: окреме провадження, судова процедура, рішення суду, судовий наказ.

Процесуальні особливості рішення суду у справах окремого провадження обумовлюють особливості судової процедури розгляду цієї категорії цивільних справ. Здійснено порівняння таких процесуальних документів, як рішення суду і судовий наказ, розглянуті відмінності рішення суду у справах окремого провадження, специфіка судових рішень в деяких категоріях справ окремого провадження.

Peculiarities of a judicial decision for separate trial procedure formulate the procedural specificity for this category of civil cases. The article presents comparative analysis of such procedural documents as a judicial decision and

the court's order and the specificity of judicial decisions for some categories of civil cases.

Література

1. Луспенник Д. Д. Розгляд цивільних справ судом першої інстанції. — Харків: Харків юридичний, 2006. — С. 381.
 2. Луспенник Д. Д. Наказне провадження: його цілі, процедура, проблеми та шляхи їх вирішення // Право України. — 2004. — № 7. — С. 91.
 3. Свідерська М. Порівняльна характеристика судового наказу, судового рішення та виконавчого напису нотаріуса // Підприємництво, господарство і право. — 2005. — № 3. — С. 117-118
 4. Щербак С. Сутність судового наказу // Підприємництво, господарство і право. — 2005. — № 6. — С. 58.

5. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / За заг. ред. В. В. Комарова. — Харків: Одиссей, 2001. — С. 419.
 6. Жильцова Н. А. Голиченко М. М. О спорности в делах особого производства // Арбитражный и гражданский процесс. — 2006. — № 8. — С. 13, 10-14.
 7. Советское гражданское процессуальное право: Учебник / Под общ. ред. К. С. Юдельсона. — М., 1965. — С. 281.
 8. Кляус Н. В. Некоторые проблемы предмета судебной защиты в гражданском процессе по делам особого производства // Арбитражный и гражданский процесс. — 2006. — № 8. — С. 15.
 9. Ясинок М. Чи може мати місце судове розпорядження у справах окремого провадження // Підприємництво, господарство і право. — 2007. — № 6. — С. 51-53.

УДК 159.98:343.132

Т. Матієнко,

старший викладач кафедри юридичної психології та педагогіки
 Одеського державного університету внутрішніх справ

ВПЛИВ ВНУТРІШНЬООСОБИСТІСНОГО КОНФЛІКТУ НА ТАКТИКУ ДІЯЛЬНОСТІ ОПЕРУПОВНОВАЖЕНОГО

Питання психологічного впливу, особливо внутрішньоособистісного конфлікту, є проблемними і мають важливе значення для правоохоронної діяльності в цілому, оскільки така діяльність найчастіше пов'язана саме з впливом на психіку людей. Цілком логічно, що для оперативно-розшукової діяльності, пов'язаної з кримінальним судочинством, вони також є значними. Психологія працівника оперативно-розшукових підрозділів формується в умовах «критичного» виду діяльності, яка здійснюється часто в екстремальних умовах чи у вимушених умовах конспірації, обмеженої інформації, дефіциту часу і т. п. На відміну від слідчого, оперативні працівники спілкуються із злочинцями на волі, в реальних життєвих ситуаціях, повних постійного ризику,

які можуть нести безпосередню загрозу для їх життя та здоров'я, наприклад при впровадженні оперативного працівника в злочинну організацію. Кожна необачність у їх поведінці може викликати їх розконспірацію, створити серйозну небезпеку. Під час затримання злочинців протистояння набуває найбільш гострого характеру аж до фізичної боротьби, застосування зброї і спеціальних засобів. Між оперативним працівником та злочинцем при розшуку, затриманні, проведенні інших оперативних заходів найчастіше проходить зіткнення інтелектів, під час якого за дуже короткий час необхідно розпізнати протиправні дії злочинця та швидко зреагувати на них.

Вказані особливості впливають на психологію особистості працівника

оперативно-розшукової служби, ведуть до виникнення внутрішньоособистісного конфлікту, який впливає на тактику діяльності оперуповноваженого, формує наявність окремих специфічних, психологічних якостей.

У зв'язку з проблемами професіоналізації особистості внутрішньоособистісні конфлікти вивчаються такими вченими, як Н. В. Чепелева, Г. В. Ложкін, Є. Ф. Зеєр, Є. Є. Симанюк, С. Б. Кузікова, Т. Ю. Левченко, Н. І. Повякель та ін. Проблеми психологічного впливу, ризику при реалізації тактичних рішень — В. Д. Берназ, С. М. Смоков.

Проблема використання психологічних знань в ОРД є у працях М. І. Онуфрієва, Б. І. Бараненка, О. М. Бандурки, О. Ф. Долженкова, Я. Ю. Кондратьєва, Ю. В. Чуфаровського. Здійснено методичні розробки з питань психології оперативного співробітника карного розшуку, слідчого і взагалі працівника ОВС, що представлені в наукових працях В. Г. Андросюка, Л. І. Казміренко, Г. О. Юхновця, В. С. Медведєва та ін. На думку О. Ф. Долженкова, «використання психологічних знань в оперативно-розшуковій діяльності є цілісною системою, в якій тісно взаємопов'язані різні рівні наукового знання психологічних закономірностей оперативної роботи, але разом з тим ці закономірності по-різному проявляються в різних оперативно-розшукових діях» [1].

Оперативно-розшукова діяльність активно впливає на психіку її суб'єктів, вона може викликати як позитивні, так і негативні психологічні явища. З одного боку, проходить адаптація до особливостей оперативної роботи, формуються необхідні знання, вміння та навички, виникають нові позитивні якості, оперативний працівник стає спеціалістом своєї справи. З іншого боку, під час оперативно-розшукової діяльності можуть виникати небажані зміни психіки її суб'єктів, проявлятися психологічна деформація особи. Це зумовлено екстремальністю, стресогенністю оперативно-розшукової діяльності її специфічними психологічними особливостями.

Ми розділяємо точку зору Ю. В. Чуфаровського щодо того, що існує ряд принципів, без попереднього урахування яких, цілі впливу в процесі здійснення слідства не можуть бути досягнуті. До таких принципів можна віднести:

- здійснення впливу з урахуванням конкретних особливостей особистості;
- знання загальних закономірностей психіки людини і її розвитку;
- планування і прогнозування процесу впливу, його елементів, оберненої реакції особи, на яку впливають;
- обов'язкове стимулювання позитивно сприйнятого впливу;
- обмеження впливу процесуальними повноваженнями і недопущення порушення прав осіб, на яких роблять вплив;
- виявлення й урахування всієї структури впливу на дану особистість;
- обов'язкове урахування зовнішніх умов впливу;
- врахування сукупності конкретних фактів, обставин, що служать базою для виникнення визначеної спрямованості розумових процесів в особи, на яку здійснюється вплив;
- забезпечення психічної активності особи, на яку спрямований вплив;
- планування не тільки процесу і результату, але і самого впливу [7].

Так, дотримання першого з зазначених принципів припускає обов'язковий індивідуальний підхід при здійсненні психологічного впливу з урахуванням індивідуальних особливостей особистості, своєрідності умов формування цих особливостей, маневрування інформацією, спрямованою на виявлення поінформованості конкретної особи про злочинну подію. У відношенні осіб — об'єктів психологічного впливу процес вивчення їхніх особистих властивостей здійснюється не тільки ретроспективно й опосередковано через інші джерела інформації, але і шляхом їхнього безпосереднього вивчення оперуповноваженим під час допитів, виробництва інших оперативних та слідчих дій.

Приймаючи рішення про вибір конкретного прийому психологічного впливу

ву, оперуповноваженому необхідно враховувати і самий механізм такого впливу на учасників кримінального судочинства. При цьому важливе значення мають такі складові механізму психологічного впливу, як:

– особливості особистості — тобто достатній розвиток пізнавальної, емоційної і вольової сфери, спроможність діагностувати індивідуальні особливості й емоційний стан партнера по спілкуванню, знання й уміння вибирати необхідний метод впливу і грамотно його застосовувати;

– специфіка об'єкта впливу як конкретної соціальної одиниці (підозрюваного, обвинувачуваного, свідка, потерпілого);

– особливості каналу проходження стимулів від суб'єкта до об'єкта і реалізації обраного методу, тобто уміння розпізнавати і впливати на психологічні бар'єри, що виникають у процесі психологічного впливу;

– прогнозування можливих змін і наслідків застосування обраного методу і корекція подальших кроків [8].

У цьому плані В. І. Левонец відзначає, що припустимий тактичний вплив на процесуального партнера може здійснюватися по декількох каналах:

– інтелектуальному (за рахунок завантаження контактоформуючої інформацією);

– емоційному (за рахунок посилення бажаних і ослаблення небажаних емоцій партнера);

– вольовому (за рахунок порушення і посилення вольових зусиль партнера для виконання бажаної дії-бездіяльності у визначеній сфері діяльності) [4].

Важливим, на наш погляд, є положення, висловлене М. П. Хайдуковим щодо того, що вибір оперативним працівником прийомів і засобів психологічного впливу повинен ґрунтуватися на рефлексивних міркуваннях і рефлексивному керуванні з дотриманням необхідного такту стосовно учасника слідчої дії. При цьому слідчий такт — це відповідна цілям і завданням правосуддя соціально-психологічна сторона поведінки оперуповноваженого у

спілкуванні з учасниками судочинства з урахуванням їх вікових і індивідуальних особливостей, поваги їхньої гідності і розуміння їхнього психічного стану, із постійним дотриманням почуття міри і фахового етикету.

Як відомо, процес встановлення психологічного контакту оперуповноваженого з учасниками слідчої дії ґрунтується на комунікативному поведінні оперуповноваженого, а також подоланні негативної позиції (негативного ставлення) допитуваного. Подолання такої негативної позиції допитуваного досягається оперуповноваженим за допомогою використовуваного їм психологічного впливу. І такий вплив повинен бути правомірним, у протилежному випадку може та й повинна йти мова не про вплив, а про насильство, що може призвести до порушення прав учасника кримінального процесу і, у кінцевому результаті, до порушення законності із усіма наслідками, що випливають. Психологічний вплив, зокрема, при допиті осіб по кримінальних справах полягає в наданні впливу на психіку допитуваного з метою спонукати його до визначеного поведіння і воно може здійснюватися шляхом примусу або іншого психологічного впливу і бути законним або незаконним. Так, І. Л. Петрухин відзначає, що психічний примус являє собою цілеспрямований вплив на інтелектуальну, емоційну і вольову сферу людини з метою змусити його виконати що-небудь усупереч своїй волі [2].

М. І. Єникеев відзначає, що від засобів і прийомів неправомірного психічного насильства, пов'язаних із домаганням потрібних оперуповноваженому показань, варто відрізнити правомірні прийоми психічного впливу. Більш того, підкреслює він, ефективно застосування засобів і прийомів морального, психічного впливу — основа тактичної майстерності оперуповноваженого. Так, тактично цілеспрямована система запитань може виявити, всупереч бажанню допитуваного, такі факти і деталі, що відомі тільки особі, причетної до вчинення злочину [2].

Актуальним і широко обговорюваним у юридичній літературі є питання психологічного насильства з боку робітників правоохоронних органів у відношенні осіб, що потрапили у сферу їхньої уваги. Експерти в галузі юридичної психології підкреслюють, що психологічне насильство (погроза в тому числі) спрямоване на створення в особи такого психологічного стану, що обмежує, звужує свободу формування волі на етапі вироблення рішення. При психологічному насильстві спроможність до вольового керування своїм поведінням безпосередньо не деформована, але порушується спроможність до вільного, усвідомленого ухвалення рішення, до вільного вибору цілі дії. Про відмежування психічного впливу від насильства говорив і Р. С. Белкін, коли підтверджував, що психічний вплив повинен носити виборчий характер, не обмежувати прав особистості і свободи вибору нею лінії поведінки [1].

При допиті свідків, що мають внутрішню настанову на неправду, доцільно застосовувати психологічний вплив, спрямований на руйнування (придушення) цієї настанови і на одержання від нього правдивих показань. При психологічному впливі на підозрюваного, обвинувачуваного важливе значення має використання чинника раптовості. Так, наприклад, із моменту раптової затримки, особливо взяття на гарячому, підозрюваний потрапляє в екстремальну ситуацію, що викликає в його психіці інтенсивний емоційний стрес. У такому стані відбувається дезорганізація діяльності деяких психофізіологічних функцій і людина, зазнаючи сильну нервову напругу, припускає алогічні дії. Уся її увага зосереджується на вилучених у неї предметах, а орієнтований рефлекс спрямований на вишукування виходу з становища, що створилося. У такій ситуації оперуповноваженому дуже важливо не дати можливості підозрюваному швидко вийти зі стану стресу, а навпаки, методично і неухильно посилювати його. Наступальні дії будуть жадати від підозрюваного додаткових витрат нервової енергії, мобілізації всіх

її резервів. У результаті підозрюваний із фази опору поступово, але неминуче перейде у фазу психологічного виснаження. Допитуваний усвідомить, що, давши показання, він тим самим остаточно позбавляється можливості відступити, тому це також не дає йому можливості вийти зі стану внутрішньо-особистісного конфлікту і ще більше посилює в ньому напружене почуття тривоги. В зненацька сформованих екстремальних умовах усе раніше приглушене, «задавлене» спливає у пам'яті, витісняється з підсвідомості, у результаті посилюється стан внутрішньо-особистісного конфлікту.

Внутрішньоособистісний конфлікт за своїми наслідками може бути як конструктивним (продуктивним), так і деструктивним (непродуктивним). Відомо, що конструктивний конфлікт має своїм результатом позитивні наслідки, деструктивний конфлікт — негативні наслідки.

У загальному плані можна виділити такі негативні наслідки внутрішньо-особистісного конфлікту, який стосується стану самої особистості:

- припинення розвитку особистості, початок деградації;
- психічна і фізіологічна дезорієнтація особистості;
- зниження активності та ефективності діяльності;
- стан сумніву, психічної пригніченості, тривожності і залежності людини від інших людей і обставин, загальна депресія;
- поява агресії або, навпаки, покірності в поведінці людини як захисних реакцій на внутрішньоособистісний конфлікт;
- поява невпевненості у своїх силах, почуття неповноцінності та нікчемності;
- руйнування сенсотворних життєвих цінностей і втрата самого сенсу життя.

Негативні наслідки внутрішньо-особистісного конфлікту стосуються не тільки стану самої особистості, її внутрішньої структури, а й її взаємодії з іншими людьми.

Такими негативними наслідками можуть бути:

- деструкція існуючих міжособистісних стосунків;

- несподіване відокремлення особистості, мовчання, відсутність захопленості, взагалі, все те, що в психології отримало назву «відступ»;

- девіантна поведінка (відхилення в поведінці) і неадекватна реакція на поведінку інших;

- неочікувані, нелогічні запитання, а також відповіді невід, які приводять співбесідника до збентеження;

- пошук винних — звинувачення інших у всіх гріхах або, навпаки, самозвинувачення.

Як було зазначено, внутрішньо-особистісний конфлікт може бути не тільки деструктивним, але і конструктивним, тобто позитивно впливати на структуру, динаміку і результативність внутрішньо-особистісних процесів. В цьому випадку внутрішньоособистісні суперечності вирішуються без особливих негативних наслідків, а загальним результатом їх вирішення є розвиток особистості. Саме тому численні дослідники даного напрямку абсолютно обґрунтовано розглядають продуктивний внутрішньоособистісний конфлікт як важливий доцільний засіб удосконалення особистості.

Якщо розглядати позитивні наслідки внутрішньоособистісного конфлікту більш конкретно, то можна виділити такі пункти:

- сприяють мобілізації ресурсів особистості для подолання існуючих перепон її розвитку;

- допомагають самопізнанню особистості і виробленню її адекватної самооцінки;

- загартовують волю і зміцнюють психіку людини;

- є засобом і способом саморозвитку і самоактуалізації особистості;

- внутрішньоособистісні конфлікти дають можливість насолоджуватися перемогою над самим собою, коли людина своє реальне «Я» хоча б трохи наближує до свого ідеального «Я» [2].

Також активність протидії злочинного елемента залежить, з одного боку,

від характеру спрямованих проти нього оперативно-розшукових дій оперативників (активність, таємність, оперативна інформованість, предметність, цілеспрямованість, наступальність тощо), а з іншого — від прагнення цього елемента нейтралізувати вказані дії, здійснити певний зустрічний вплив (психологічний, фізичний).

Під час оперативного спілкування дуже часто виникає проблема подолання психологічних бар'єрів: байдужості, недовіри, ворожості, пересиченості спілкуванням. Практика свідчить, що психологічні бар'єри, насамперед інтелектуальний, емоційно-вольовий, мотиваційний, в оперативно-розшуковій діяльності набувають особливого, специфічного характеру.

Так, інтелектуальний бар'єр має вигляд розбіжностей у переконаннях, моральних позиціях, поглядах і залежить передусім від того, з ким оперативний працівник установлює контакт (закономслухняний громадянин чи правопорушник) і в якому статусі він виступає, тобто в легальному чи нелегальному. Це особливо важливо для забезпечення успіху, скажімо, при проведенні оперативної настанови, розвідувального опитування, особистого пошуку. Усунути такий психологічний бар'єр можна шляхом з'ясування, вивчення моральних позицій та коригування їх по суті.

Емоційно-вольовий бар'єр виявляється як негативний емоційний стан однієї чи обох сторін на даний момент (страх, розлючення, погані настрої тощо) або завчасно сформоване негативне ставлення об'єкта впливу до оперативного працівника. Долається цей бар'єр завдяки уважному ставленню до протилежної сторони, розважливості, а також створенню сприятливих зовнішніх умов для спілкування.

Мотиваційний бар'єр найчастіше виявляється в небажанні об'єктів ОРД вступати в контакт з оперативним працівником із причин їхніх деструктивних психологічних настановлень, що може перемагаться контрмотивами конструктивного характеру.

Самий зміст ОРД як системи заходів, спрямованих на захист інтересів громадян, суспільства й держави від злочинних посягань, і функціональна структура, що складається з суб'єктів, об'єктів, заходів, засобів і методів ОРД, визначають конфліктну сутність цієї діяльності. Конфлікти неминучі, оскільки інтереси сторін (оперативників і злочинців) від самого початку є прямо протилежними, а їх дії спрямовуються на досягнення взаємовиключних цілей, що й веде до протидії. Причому різноманітність пов'язаних із цим ситуацій зумовлює використання злочинцями будь-яких, аби ефективних для них дій (частіше за все нещадних, жорстоких), тимчасом як для оперативних співробітників це можуть бути тільки визначені законом оперативно-розшукові заходи.

У той же час оперуповноважений повинен і сам підтримувати рівень помірної емоційної напруженості, що досягається уважним вислуховуванням показань свідка і своєчасним уточненням у випадках, якщо його показання в якійсь момент вступають у суперечність з раніше даними. Свідок у такій ситуації відразу ж відчуває такий контроль і у більшості випадків відповідально ставиться до своєї ролі і дає правдиві показання. Цим прийомом запобігають завідомо неправдивим показанням і тут діє принцип «краще випередити явно помилкові показання, ніж їх змінювати». Якщо ж свідок дає явно помилкові показання, то можна його примусити змінити показання шляхом запитань, що уточнюють, відразу або після того, як він викладе цілком свою версію. До того ж і в такій ситуації можливі до застосування різноманітні прийоми, що не суперечать кримінально-процесуальному законодавству.

У літературі існують такі поняття, як «слідчі хитрості» і «обман». Вони не є ідентичними поняттями, оскільки відображають два різноманітних явища. Розкриваючи зміст «слідчих хитростей», А. М. Ларін пропонує розуміти під ними спритність, місцецтво оперуповноваженого і відгороджується від поняття «слідчі хитрості» як засобів обману. На

його думку, неприйняття для розслідування хитрості в такому понятті очевидно. З цим не можна не погодитися, оскільки питання про співвідношення цілі і засобів для її досягнення є одним з основних у оперативній етиці, у кримінальному судочинстві і міжнародних стандартах про права людини.

Ми думаємо, що «слідча хитрість» повинна ґрунтуватися на позитивних якостях оперуповноваженого, його розумових спроможностях, високому фаховому рівні. У такому значенні вона виступає як компонент індивідуальної майстерності оперативного працівника. У засоби «слідчої хитрості» органічно включаються психологічні механізми: загальні — закономірності, сприйняття, пам'ять, мислення, промова й індивідуальні — склад і стереотип мислення, властивий протидіючій стороні, ступінь емоційності й інші психологічні особливості.

Питання використання психологічного впливу при проведенні тактичних прийомів, тактичних комбінацій у науках кримінально-процесуального права, оперативно-розшукової діяльності, криміналістики, психології завжди були спірними, проблематичними. Так, М. С. Строгович у свій час висловлював думку про те, що створення в обвинувачуваного перебільшеного уявлення про наявність у оперуповноваженого доказів, що обвинувачують, значить сказати йому, що отримані докази, яких насправді немає, а це значить припустити обман, неправду [6]. Г. Ф. Горський, Д. П. Котов підкреслювали неприпустимість такого психологічного впливу, що обмежує або взагалі позбавляє особу можливості вибору лінії поведіння [3]. Мабуть, такий підхід відомих учених визначався тим історичним періодом, у якому вони розробляли свою теорію. І тому справедливо відзначає В. Е. Коновалова, що «психологічний вплив, трансформований у тактичний прийом, є засобом одержання доказової інформації» [5].

Таким чином, конструктивні внутрішні конфлікти ускладнюють психічне життя людини, сприяють її розвитку і

особистісному зростанню, вони є основою її морального розвитку та особистісних змін. У свою чергу, деструктивні конфлікти сприяють виникненню егоцентризму особистості, яка занурена у власні переживання та страждання; аутоагресії особистості, що спрямована на саморуйнування, негативне ставлення до себе, неприйняття себе і своїх рішень; песимістичної настанови особистості, схильності до негативного світосприйняття і депресивних переживань критичних ситуацій.

Використання стану внутрішньоособистісного конфлікту можливо, тільки щоб при цьому оперуповноваженим використовувався правомірний психологічний вплив на учасників кримінального судочинства і не було місця психологічному або психічному насильству і погрозам. Прийом психічного впливу — це вплив на особу оперуповноваженим шляхом створення такої ситуації, в якій виявляється, що приховується інформація всупереч його бажанню. Правомірний психологічний вплив оперативного працівника з метою подолання негативної позиції допитуваної особи (обвинувачуваного, підозрюваного, свідка) здійснюється в ході спілкування з нею шляхом доведення до свідомості допитуваного суперечностей у його показаннях по тій самій обставині (питанню), у його показаннях з іншими доказами у справі, встановлення й усунення причин помилкових показань, стимулювання особистих позитивних якостей допитуваного.

Ключові слова: особистість, психологічний вплив, конфлікт, слідчі дії.

Розглядаються механізми психологічного впливу на учасників кримінального судочинства, що передбачає обов'язковий індивідуальний підхід. У відношенні осіб — об'єктів психологічного впливу процес вивчення їхніх

особистих властивостей здійснюється ретроспективно й опосередковано через інші джерела інформації, шляхом їхнього безпосереднього вивчення оперуповноваженим під час допитів, провадження інших оперативних та слідчих дій.

The article investigates the mechanisms of psychological influence on the participants of the criminal procedure which presumes individual approach. The personality of subjects of psychological influence is analyzed in retrospect and indirectly through various information sources as well as directly during interrogations and in the course of other investigative measures.

Література

1. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. — М.: Изд-во БЕК, 1997. — 342 с.
2. Берназ В. Д., Смоков С. М. Рішення слідчого (криміналістичний, процесуальний та психологічний аспекти): Монографія. — Одеса: Видавництво Одеського юридичного інституту НУВС, 2005. — 151 с.
3. Горский Г. Ф., Конорев Л. Д., Котов Д. П. Судебная этика. — Воронеж, 1973.
4. Зорин Г. А., Левонец В. И. Психологическая защита в напряженных криминалистических ситуациях. — Гродно: Изд-во ГОУТ, 1995. — 87с.
5. Коновалова В. Е. Организационные и психологические основы деятельности следователя. — К.: РИО МВД УССР, 1973. — 122 с
6. Проблемы судебной этики. / Под ред. М. С. Строговича. — М., 1974.
7. Чуфаровский Ю. В. Психология оперативно-розыскной деятельности. — 2-е изд., доп. — М.: МЗ-Прогресс, 2001. — 208 с.
8. Юридична психологія / За заг. ред. проф. Я. Ю. Кондратьєва. — К.: НАВСУ, 2000. — 162с.

УДК 342.5

О. Олькіна-Дабіжа,

аспірантка кафедри конституційного права
Одеської національної юридичної академії

ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ ТЕРМІНА «ВИЩІ ПОСАДОВІ ОСОБИ» В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ

Традиційно дослідженням проблеми визначення правового статусу посадових осіб та співвідношення між поняттями посадова і службова особа займаються вчені, представники адміністративного і кримінального права. Та незважаючи на те, що сама проблема є нібито достатньо зрілою, про що свідчать науково-юридичні напрацювання, вона все-таки залишається актуальною і в галузі конституційного права, оскільки діяльність вищих посадових осіб забезпечує необхідні умови нормальної життєдіяльності суспільства і держави, дає змогу визначити характерні риси і особливості статусу посадових осіб з позиції закономірностей становлення та розвитку державності як специфічної ознаки розвинутого суспільства, функціонування держави як відносно відокремленого інституту управління і здійснення влади в суспільстві. Розв'язання цієї проблеми має важливе значення не тільки в теоретичному сенсі, а передусім для належного функціонування державної влади та органів місцевого самоврядування через виконання вищими посадовими особами своїх повноважень і притягнення їх до юридичної відповідальності у разі порушення Конституції та законів України, прав і свобод людини і громадянина.

Метою даної статті є встановлення співвідношення між поняттями «службова особа» та «посадова особа», визначення кола вищих посадових осіб України.

З прийняттям Конституції України 1996 року певні категорії осіб, що раніше характеризувались юридичною на-

уюкою як «представники влади», стали іменуватись посадовими особами. Виділення в особливу групу таких службовців, як представники влади, в загальнотеоретичному вимірі втрачає сенс. З юридичної точки зору кожна посадова особа є представником публічної влади, репрезентує її у відносинах з іншими службовцями та громадянами і водночас представник державної влади є таким саме тому, що обіймає посаду в державному органі, тобто є посадовою особою.

Оригінальна спроба вирішення цієї понятійної проблеми була зроблена при конструюванні Закону України «Про боротьбу з корупцією», ст. 2 виходить із загального поняття осіб, уповноважених на виконання функцій держави, поділяючи їх на дві групи: 1) державних службовців і 2) народних депутатів України, депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, депутатів місцевих рад, сільських, селищних, міських голів і голів районних і обласних рад [1].

Уперше в українському законодавстві легальне визначення посадової особи було наведено в ст. 2 Закону від 16 грудня 1993 року «Про державну службу», відповідно до якого посадовими особами вважаються керівники і заступники керівників державних органів та їхнього апарату, інші державні службовці, на яких законами або іншими нормативними актами покладене здійснення організаційно-розпорядчих і консультативних функцій [2].

Це визначення критикується як таке, що необґрунтовано розширює коло по-

садових осіб за рахунок службовців, що виконують консультативні функції, тобто консультантів та радників, оскільки їх здійснення не пов'язане безпосередньо з реалізацією державно-владних повноважень [3].

Посадові особи становлять собою групу державних службовців, відокремлену на підставі особливостей їх статусу, що може бути охарактеризований як публічно-правовий, оскільки він безпосередньо пов'язаний з реалізацією прерогатив державної влади, визначених законодавством державно-владних повноважень. Причому, якщо державна влада є категорією узагальненою і прийнятною насамперед для абстрактних теоретичних конструкцій, то державно-владне повноваження, особливість юридичної природи якого полягає в тому, що воно є своєрідним «владним» правом, спрямованим на виконання покладеного за посадою обов'язку, повинно бути завжди конкретним за змістом і законодавчо обмеженим за обсягом. Юридичний характер державно-владних повноважень передбачає, що вони реалізуються у правовідносинах, учасники котрих виступають як формально рівні суб'єкти певних прав і обов'язків, реалізація яких гарантується засобами юридичної відповідальності.

Отже, слід відзначити такі загальні ознаки посадових осіб, що дозволяють виділити їх із більш загальної категорії державних службовців.

По-перше, посадова особа уповноважена державою виконувати управлінські функції в широкому розумінні. По-друге, посадова особа наділена юридичними державно-владними повноваженнями. По-третє, правовий статус посадової особи регулюється нормами публічного права. По-четверте, посадова особа має право приймати юридично обов'язкові для інших осіб рішення. По-п'яте, посадова особа виступає як безпосередній носій і представник державної влади. По-шосте, посадова особа, як правило, має право видавати певні правові акти. По-сьоме, посадова особа може бути притягнута до підвищеної юридичної відповідальності [4].

На думку Н. Янюка, посадова особа — це службовець, який з метою постійного чи тимчасового управління державним органом чи його підрозділом, а також представництва його інтересів у зовнішніх відносинах, наділений організаційно-владними повноваженнями і правомочний вчиняти службові юридичні дії [5].

Конституція України містить такі терміни, як «посадова» і «службова» особа. У положеннях статті 5 зазначено, що право визначення і зміни конституційного ладу в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами і посадовими особами. Термін «посадові особи» вживається також у статті 19 Конституції України. Проте Конституція України розмежовує поняття «посадова» і «службова» особа, оскільки в її нормах зазначено, що громадяни мають право звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів (стаття 40); кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (стаття 55) [6].

У наукових дослідженнях українських учених-правознавців підходи до визначення посадової і службової особи є неоднозначними. Вчені-адміністративісти орієнтуються на управлінську функцію при визначенні посадової особи та класифікації державних службовців. Більшість з них пов'язує поняття посадової особи з характером посади як первинного елемента державного органу чи органу місцевого самоврядування [7]; інші — з характером наявних повноважень [8]. Звичайно при визначенні загальнотеоретичного поняття посадової особи до уваги беруться, насамперед, державно-владні повноваження, оскільки управлінські відносини неможливі без владного суб'єкта.

Доктрина вчених у галузі кримінального права щодо визначення посадової особи як суб'єкта кримінальної відповідальності зводиться до того, що така особа наділена владними повно-

важеннями, тобто є представником органів державної влади та органів місцевого самоврядування, виконує організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські обов'язки [9].

В. Вознюк вважає, що в конституційному сенсі посадовими вважаються особи, які через свої повноваження реалізують функції органів державної влади і наділені державно-владними повноваженнями, а також особи, які наділені владними повноваженнями і здійснюють функції органів місцевого самоврядування. Що стосується поняття службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування, то до них можна віднести всіх інших осіб, які забезпечують реалізацію функцій органів державної влади, а також діяльність посадових осіб [10].

Системне бачення вказаних положень та інших норм Конституції України дає підстави для висновку, що за своєю конституційно-правовою суттю терміни «посадова особа» і «службова особа» не ідентичні і кожен з них має свій зміст. Правовий статус посадових і службових осіб у конституційному сенсі різний.

Відповідно до статті 5 Конституції України народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Державна влада здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Положення частини другої статті 19 Конституції України про те, що органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією і законами України, стосується тільки посадових осіб цих органів, а стаття 40 Конституції закріплює право всіх звертатися до посадових і службових осіб цих органів як гарантоване право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Однак, мабуть, хибною була б думка, що ці конституційні приписи відносять тільки до посадових осіб, які заміщають посади в органах законо-

давчої влади (народні депутати України, голова Верховної Ради України та його заступники); в органах виконавчої влади (прем'єр-міністр, члени Кабінету Міністрів України та інших органів виконавчої влади); в органах судової влади (судді Конституційного Суду України та всіх рівнів судів загальної юрисдикції).

До посадових осіб конституційного рівня органів державної влади відносяться державні службовці, категорії посад яких зазначено в Конституції України.

Вперше перелік вищих посадових осіб був зазначений в Указі Президента України «Про порядок забезпечення безпеки вищих посадових осіб України» від 15 січня 1992 року, яким створювалось Управління охорони вищих посадових осіб України, що було зобов'язане забезпечувати безпеку Президента України, голови Верховної Ради України, прем'єр-міністра України [11].

Даний нормативно-правовий акт отримав подальший розвиток у Законі України «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб» від 4 березня 1998 року, відповідно до статті 6 якого у місцях постійного і тимчасового перебування забезпечується безпека: голови Верховної Ради України; прем'єр-міністра України; Голови Конституційного Суду України; Голови Верховного Суду України; першого заступника голови Верховної Ради України; першого віце-прем'єр-міністра України; міністра закордонних справ України; Генерального прокурора України [12].

В Інструкції про порядок пропуску через державний кордон України вищих посадових осіб, офіційних делегацій, затвердженій наказом Державного комітету у справах охорони державного кордону України, Міністерства закордонних справ України від 22 лютого 2001 року № 19/21/6-410-98, незважаючи на назву зазначеного нормативно-правового акта, використовується термін «офіційні посадові особи», якими є Президент України, голова Верховної Ради України, прем'єр-міністр України, Голова Конституційного Суду України, Голова

Верховного Суду України, Генеральний прокурор України, народні депутати України, члени Кабінету Міністрів України та керівники інших центральних органів виконавчої влади України, їх перші заступники та заступники, секретар Ради національної безпеки і оборони при Президентові України, радники Президента України, глава Адміністрації Президента України, керівник Секретаріату і керуючий справами Верховної Ради України, Голова Верховної Ради Автономної Республіки Крим, Голова Ради міністрів Автономної Республіки Крим, голови обласних, Київської та Севастопольської міських рад, голови обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій [13].

Термін «вищі посадові особи держави» зустрічається в ст. 23 Закону України «Про звернення громадян», відповідно до якої вищими посадовими особами держави називаються Президент України, Голова Верховної Ради України, прем'єр-міністр України [14].

В. Ковальчук називає вищими посадовими особами Президента України, прем'єр-міністра України, голову Верховної Ради України [15].

М. Костецький стверджує, що вищими посадовими особами держави є такі, наприклад, як Президент, міністри та їх заступники, представники відомств, депутати Верховної Ради, судді, прокурори [16].

Однак ні науковці, ні законодавці не обґрунтовують власну позицію щодо виділення терміна «вищі посадові особи» та не пояснюють причин віднесення тієї чи іншої посадової особи до категорії вищих посадових осіб.

Слід зазначити, що на сучасному етапі законопроектної роботи здійснюються спроби визначити коло вищих посадових осіб України для більш детальної регламентації їх правового статусу. Наприклад, автор проекту Закону України «Про інформаційну відкритість органів державної влади та вищих посадових осіб України» народний депутат України С. Головатий вищими посадовими особами України, на яких

поширюється дія цього Закону, називає таких осіб: Президент України, голова Верховної Ради України та його заступники, прем'єр-міністр України, члени Кабінету Міністрів України, голова Служби безпеки України, голова Центральної виборчої комісії України, голова Національного банку України, голова Антимонопольного комітету України, голова Фонду державного майна України, керівники інших центральних органів виконавчої влади, голова, заступники голови та судді Конституційного Суду України, Голова Верховного Суду України та його заступники, Голова Вищого господарського суду України та його заступники, Генеральний прокурор України та його заступники [17].

У проекті Закону України «Про державний фінансовий контроль за декларуванням доходів осіб, уповноважених на виконання функцій держави, та їх витратами», поданому до Верховної Ради України В. Медведчуком, окрім вищезазначених, вищими посадовими особами України також називаються народні депутати України, голова Рахункової палати, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини [18].

Проаналізувавши наведені законопроекти, неважко помітити тенденцію до розширення кола вищих посадових осіб. Такий підхід є не досить обґрунтованим з таких міркувань.

По-перше, слід відмітити, що перелік вищих посадових осіб включає посадових осіб, які згадуються в Конституції України, без врахування їх спеціального статусу, компетенції, сфери діяльності та інших вимог чинного законодавства України.

По-друге, дані законопроекти покликані регулювати певні спеціальні відносини та не мають на меті наведення вичерпного переліку вищих посадових осіб України, а на сучасному етапі конституційного розвитку, у зв'язку з важливістю їх діяльності для забезпечення нормального функціонування публічної влади, необхідність у створенні такого переліку важко заперечувати.

Узагальнюючи погляди законодавців та науковців, можна сказати, що вищи-

ми є посадові особи, які очолюють вищі органи державної влади.

Значну роль в організації та здійсненні публічної влади відіграє глава держави — Президент України. Хоча Президент України формально стоїть поза гілками державної влади, він має суттєвий вплив на весь механізм державного управління.

На думку В. Чіркiна, глава держави — це конституційний орган і водночас вища посадова особа держави, яка представляє державу ззовні і всередині країни, є символом державності народу [19].

Главою держави прийнято називати офіційну особу, яка займає формально юридично вище місце в ієрархії державних інститутів і здійснює верховне представництво країни у внутрішньополітичному житті і у відносинах з іншими державами [20].

Б. Страшун вважає, що глава держави — це посадова особа або орган, які займають вище місце в ієрархічній системі органів держави [21].

Є. Тихонова визначає главу держави як посадову особу або спеціальний державний орган, що здійснює верховне представництво у внутріполітичному житті країни та у відносинах з іншими державами [22].

Аналіз зазначених точок зору дає змогу констатувати, що глава держави — це вища посадова особа держави, яка займає центральне місце в системі органів державної влади та наділена функціями і повноваженнями, визначеними конституціями та законами.

Єдиним органом законодавчої влади в Україні є Верховна Рада України, яка обирає зі свого складу голову Верховної Ради України, який здійснює організаційні та представницькі функції.

Необхідно відмітити підвищення ролі голови Верховної Ради України після внесення змін до Конституції України. Так, окрім того, що він своєю діяльністю може впливати на зміст і напрямок парламентської діяльності, відтепер у разі ігнорування Президентом України рішення парламенту про подолання

вето глави держави, закон невідкладно оприлюднюється головою Верховної Ради України за його підписом.

Більш того, зазначає Ю. Барабаш, голову парламенту можна визначити як другу посадову особу в державній ієрархії, адже саме на нього покладається виконання обов'язків Президента України на період до обрання і вступу на пост нового Президента України у випадку дострокового припинення повноважень глави держави [23].

Вищим органом у системі органів виконавчої влади є Кабінет Міністрів України до складу якого входять прем'єр-міністр України, перший віце-прем'єр-міністр, віце-прем'єр-міністри, міністри.

Прем'єр-міністр України призначається на посаду Верховною Радою України за поданням Президента України.

Прем'єр-міністр України, як керівник виконавчої гілки влади та в силу обсягу і характеру законодавчо закріплених повноважень, є вищою посадовою особою України.

Таким чином, розглядаючи термін «вищі посадові особи України» в теоретичній площині, необхідно в нього включити таких посадових осіб, як Президент України, голова Верховної Ради України, прем'єр-міністр України.

Ключові слова: службова особа, посадова особа, вища посадова особа.

Особлива увага приділяється з'ясуванню сутності понять «службова особа» та «посадова особа», визначенню кола вищих посадових осіб України.

Special attention is given to defining the concepts of an official and a government official and to outlining the circle of highest government officials of Ukraine.

Література

1. Про боротьбу з корупцією: Закон України від 5 жовтня 1995 року // Відомості Верховної Ради. — 1995. — № 34. — Ст. 266.
2. Про державну службу: Закон України від 16 грудня 1993 року // Відомості Верховної Ради. — 1993. — № 52. — Ст. 490.

3. Битяк Ю. П. Конституційно-правові засади становлення та розвитку державної служби в Україні // Вісник Академії правових наук України. — 1998. — № 2.
4. Петришин О. Поняття посадової особи державного апарату // Вісник Академії правових наук України. — 2000. — №2. — С. 40.
5. Янюк Н. В. Нові підходи до визначення понять «посадова особа» і «службова особа» // Актуальні проблеми держави і права: Зб. наук. праць. — 2003. Вип. 19. — С. 384.
6. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — №30. — Ст. 141.
7. Алехин А. П., Козлов Ю. М. Административное право. — М., 1995. — Ч. 1. — С. 150.
8. Петров Г. И. К понятию должностного лица // Правоведение. — 1974. — № 6. — С. 36.
9. Державне управління: теорія і практика / За заг. ред. В. Б. Авер'янова. — К.: Юрінком Інтер, 1998. — С. 195.
10. Вознюк В. Посадова і службова особа: конституційно-правовий та кримінально-правовий аспекти // Вісник Конституційного Суду України. — 2005. — № 2. — С. 39.
11. Про порядок забезпечення безпеки вищих посадових осіб України: Указ Президента України від 15 січня 1992 року // Відомості Верховної Ради. — 1992. — № 17. — Ст. 192.
12. Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб: Закон України від 4 березня 1998 року // Відомості Верховної Ради. — 1998. — № 35. — Ст. 236.
13. Інструкція про порядок пропуску через державний кордон України вищих посадових осіб, офіційних делегацій: Наказ Державного комітету у справах охорони державного кордону України, Міністерства закордонних справ України від 22 лютого 2001 року № 19/21/6-410-98 // Офіційний вісник України — 2001. — № 12. — С. 289.
14. Про звернення громадян: Закон України від 02.10.1996 року // Відомості Верховної Ради. — 1996. — № 47. — Ст. 256.
15. Ковальчук В. Проблема конституційності та легітимності публічної влади в умовах формування правової, демократичної держави: вітчизняний досвід // Право України. — 2008. — №6. — С. 36.
16. Костицький М. Гарантії відповідальності посадових осіб // Вісник Конституційного Суду України. — 2005. — № 5. — С. 105.
17. Проект Закону України «Про інформаційну відкритість органів державної влади та вищих посадових осіб України» // http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=12897
18. Проект Закону України «Про державний фінансовий контроль за декларуванням доходів осіб, уповноважених на виконання функцій держави» // http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_2?id=&pf3516=7297&skl=4
19. Чиркин В. Е. Конституционное право зарубежных стран. — М.: Юристъ, 1997. — С. 268.
20. Конституционное право зарубежных стран: Учебник для вузов / Под общ. ред. чл.-кор. РАН, проф. М. В. Баглая — М.: НОРМА, 2003. — С. 76.
21. Конституционное (государственное) право зарубежных стран: Учебник: В 4 т. Т. 1-2. / Отв. ред. Б. А. Страшун. — М.: БЕК, 1995. — С. 564.
22. Тихонова Є. А. Глава держави // Юридична енциклопедія. — К., 1998. — Т. 1. — С. 593.
23. Барабаш Ю. Г. Питання правового статусу голови парламенту (за законодавством європейських країн) // Форум права. — 2006. — №2. — С. 23.

А. Обод,

ассистент кафедры хозяйственного права и процесса
Одесской национальной юридической академии

**«КРУГЛЫЙ СТОЛ»
«ПЕРСПЕКТИВЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ
ХОЗЯЙСТВЕННОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА»**

13 октября 2008 г. в г. Одессе под эгидой Института законодательства Верховной Рады Украины и Международного гуманитарного университета состоялся «круглый стол», в котором приняли участие известные ученые в области хозяйственного и гражданского права, в частности академики В. К. Мамутов и Ю. С. Червоний, профессора Н. А. Абрамов, О. П. Подцерковный, И. С. Канзафарова, Р. Н. Минченко, доценты С. Б. Мельник, Т. В. Степанова, Л. М. Зилковская, О. А. Квасницкая, В. В. Добровольская, Е. В. Серых, а также практические работники, в том числе председатель Одесского апелляционного хозяйственного суда В. С. Балух, заместитель председатель Одесского областного территориального отделения АМКУ В. Г. Харченко и др.

Основным вопросом «круглого стола» стало обсуждение «Концепции модернизации хозяйственного законодательства на базе Хозяйственного кодекса Украины» и законопроекта № 3060 «Об основных началах хозяйственной деятельности», подготовленного Минюстом и недавно внесенного на рассмотрение Верховной Рады Украины. Указанным законопроектом, получившим широкий общественный резонанс в среде как ученых, так и практикующих юристов, среди прочего предлагается отменить действующий Хозяйственный кодекс, что послужило основанием для резкой критики данной законодательной инициативы.

В частности, отмечалось, что законопроект №3060, включающий 23 статьи декларативного характера, по существу

представляет собой краткую выжимку из ряда норм Хозяйственного кодекса, что тем не менее не помешало авторам законопроекта представить его в качестве нового краеугольного камня хозяйственного законодательства, несмотря на то, что следствием его принятия может стать дестабилизация хозяйственного законодательства. Участниками «круглого стола» было высказано мнение, что декодификация отрасли возвращает хозяйственное законодательство к его хаотичному состоянию девяностых годов прошлого века.

По мнению директора ИЕПД НАН Украины академика В. К. Мамутова, это может повлечь негативные последствия для состояния экономики в целом, поскольку нестабильность законодательной базы издавна является одним из факторов, тормозящим развитие экономики и негативно влияющим на привлекательность Украины для иностранных инвесторов. Кодифицированный акт в условиях множественности актов хозяйственного законодательства является тем фактором, который имеет существенное влияние на системность и согласованность правовых норм данной отрасли.

В свою очередь, профессор ОНЮА Ю. С. Червоний резко раскритиковал положения законопроекта № 3060, предусматривающие отмену положений ХК о праве хозяйственного ведения и оперативного управления. В качестве аргумента указано на негатив установления права частной собственности на имущество юридических лиц публично-го права.

Председатель апелляционного хозяйственного суда Одесской области В. С. Балух высказал мнение, что предложения по отмене ХК не подкрепляются экономической и правовой необходимостью, а имеют политическую окраску. В то же время история становления в г. Одессе коммерческого суда, который отмечает в этом году свое 200-летие и с момента создания использовал при осуществлении правосудия в том числе Германское торговое уложение, покаывает необходимость отражения в кодифицированном законодательстве специфики регулирования хозяйственной деятельности.

Профессор ОНЮА О. П. Подцерковный остановился на том, что принятие законопроекта № 3060 и отмена ХК подорвет гарантии предпринимателей от применений к ним административно-хозяйственных санкций, нанесет удар по малому бизнесу и государственным интересам вследствие отмены положений ХК о частных предприятиях, о формах государственной экономической политики, о специфике хозяйствования в государственном секторе экономике и др. Отмечено, что следует перейти к конкретному решению проблем, уточняя положения ГК и ХК Украины в целях их согласования, а не отменять последний, не предлагая ничего нового взамен.

Профессор ОНУ им. И. И. Мечникова И. С. Канзафарова предложила усовершенствовать положения «Концепции модернизации хозяйственного законодательства на базе Хозяйственного кодекса Украины» с учетом необходимости четкого разграничения предметов регулирования ГК и ХК Украины для устранения коллизий между ними.

Примечательно, что все присутствующие юристы-хозяйственники и цивилисты высказались в поддержку существования Хозяйственного кодекса как единого кодифицированного акта хозяйственного законодательства, отметив направления его совершенствования и дополнения.

По итогам «круглого стола» участники приняли рекомендации, обращенные к властным структурам, о необходимости дальнейшего развития отрасли путем модернизации хозяйственного законодательства на базе действующего Хозяйственного кодекса, наращивая и совершенствуя его нормы, уменьшая массив специальных законодательных актов, устраняя противоречия с Гражданским кодексом и т. д. Кроме того, основной акцент выводов был сделан на неприемлемости деструктивных подходов к регулированию хозяйственных отношений, предложенных авторами законопроекта № 3060, в связи с возможными последствиями их практической реализации.

І. Сахарук,

голова студентського наукового товариства
Одеської національної юридичної академії

ПРО ПРОВЕДЕННЯ ТРЕТЬОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ В ОДЕСЬКІЙ НАЦІОНАЛЬНІЙ ЮРИДИЧНІЙ АКАДЕМІЇ 17–19 ЖОВТНЯ 2008 РОКУ

1. Опис проведеного заходу

17–19 жовтня 2008 року в ОНЮА відбулась Третя Національна Модель Верховної Ради України. Метою заходу була імітація законодавчої діяльності ВРУ. В Моделі взяли участь 58 студентів-правників з 19 ВНЗів України. Для обговорення учасникам було запропоновано законопроект «Про засади діяльності коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України». Організаторами заходу виступили студентське наукове товариство ОНЮА, одеський осередок Ліги студентів Асоціації правників України за підтримки юридичної аналітичної фірми «Чернявський, Калінська та партнери» та міжнародної організації IREX.

Першого дня учасники отримали змогу прослухати лекції з конституційної конфліктології (к. ю. н., доцент Альберт Анатолійович Єзеров), а також проблем парламентаризму в Україні (к. ю. н., доцент Мар'яна Володимирівна Афанасьева). Проведення лекцій було зумовлене вдосконаленням Моделі, бажанням спрямувати її не лише на отримання практичних навичок парламентської діяльності, але й теоретичних знань в сфері конституційного права.

Робота наступних двох днів проходила у формі імітації діяльності фракцій та комітетів ВРУ з наступним умовним розглядом та прийняттям законопроекту в першому, другому і третьому читаннях. У результаті дводенного обговорення учасниками був умовно прийнятий Закон «Про засади діяльності коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України» на основі проекту, запропонованого консервативною партією.

Нововведенням Третьої Моделі ВРУ стало складення учасниками присяги, наявність у залі засідань офіційної символіки (державного прапора), відкриття та закриття сесії гімном України, обрання спікера з числа учасників, утворення фракцій партій, а також коаліції.

Крім роботи учасникам була запропонована культурно-розважальна програма (дужня вечірка, автобусна екскурсія по Одесі).

Роботу Моделі висвітлювали такі ЗМІ:

- «31-й канал»
- газета «Слово»
- тижневик новин Ліги студентів АПУ.

2. Оцінка заходу організаторами

Учасники Моделі почали активно працювати вже на урочистому відкритті, обговоривши з президентом ОНЮА, д. ю. н., професором Сергієм Васильовичем Ківаловим питання організації роботи Верховної Ради України та, зокрема, очолюваного ним Комітету з питань правосуддя. Далі учасники продовжили обговорення в рамках запропонованих оргкомітетом лекцій з проблем Українського парламентаризму та конституційної конфліктології. Також надзвичайно позитивно було сприйнято прийняття присяги та обрання спікера. Позитивним є і те, що учасники ще до початку роботи в партіях та комітетах прийняли Закон «Про внесення змін до Конституції», визначивши, що діяльність коаліції депутатських фракцій в парламенті регулюється не лише Конституцією та Регламентом, але й відповідним

Законом. Тим самим вони показали свій високий рівень теоретичної підготовки та наявність знань, необхідних для законодавчої діяльності.

Протягом всієї роботи Моделі відбувалась напружена та плідна дискусія з усіх питань, що стосувались законопроекту, особливо складним та тривалим було обговорення проектів у фракціях. Найменш численна фракція (консерватори) в роботі виявилась найбільш оперативною, оскільки встигла не лише обговорити законопроект (прийнятий пізніше за основу в першому читанні), але й вдало провести коаліційні переговори. Слід відмітити, що учасники виявили різний рівень підготовки і зацікавленості. Так, у ліберальній партії активну участь в обговоренні брали до 2/3 учасників, в демократичній та консервативній близько 1/2. Інші учасники зайняли більш пасивну позицію. Приблизно такий же ступінь зацікавленості спостерігався і в комітетах та при обговоренні в першому, другому та третьому читаннях. Більш активними були учасники при веденні коаліційних переговорів.

(заміна двох членів оргкомітету безпосередньо в день проведення Моделі, неузгодженість щодо отримання прапору, відсутність всього необхідного для проведення кави-брейк тощо) вдалось вирішити швидко і непомітно для учасників. Внаслідок недостатності часу навантаження на окремих членів організаційного комітету була вище запланованого. Тим не менше всі організаційні завдання Моделі були виконані в необхідний термін. Крім того, досить позитивним був випуск брошури, що відобразила історію проведення трьох Моделей ВРУ.

3. Оцінка заходу учасниками

Потягом всієї роботи Моделі організатори підтримували контакт з учасниками з метою виявлення їх думки по всіх аспектах роботи Моделі. Були отримані виключно позитивні відгуки з вказанням на окремі недоліки при загальній високій оцінці.

На третій день роботи Моделі учасникам було запропоновано оцінити роботу заходу по 10-бальній шкалі і роздана відповідна анкета. Результати розподілились наступним чином:

Позиція, що оцінювалась	Середній бал
1. Рівень концептуальної підготовки заходу (положення, план-схема, критерії оцінки законопроекту, відповідність дійсному порядку роботи Верховної Ради України)	9,12
2. Рівень роботи організаторів заходу	9,34
3. Рівень культурно-розважальної програми	9,50
4. Рівень підготовленості учасників	8,60
5. Рівень попередньої роботи з учасниками	9,52
6. Загальна оцінка Моделі	9,53
7. Середній бал по всіх значеннях	9,27

З організаційної точки зору основним надбанням Моделі став високий ступінь зацікавленості учасників оргкомітету, узгодженість в роботі та створення ефективної команди; основним недоліком — короткі часові рамки на підготовку, робота основної частини оргкомітету лише у дні Моделі. Окремі технічні накладки

Від учасників були отримані такі зауваження та пропозиції (по частоті згадування):

- залучити більше учасників;
- збільшити кількість партій;
- проводити роботу комітетів після першого читання, вже по базовому законопроекту;

– збільшити кількість днів проведення Моделі;

– вдосконалити регламентацію коаліційних переговорів;

– покращити фінансування Моделі і налагодити роботу зі спонсорами.

4. Позитивні моменти заходу

1. Новизна та актуальність.
2. Високий інтерес учасників до парламентського моделювання.
3. Значний ресурс розвитку.
4. Високий рівень організації.
5. Залучення студентів-правників з десяти регіонів країни.

5. Недоліки заходу

1. Недостатній строк підготовки.
2. Погана робота зі спонсорами та недостатність фінансування.
3. Недостатнє висвітлення заходу у ЗМІ.

6. Висновки та пропозиції

Робота Третьої Національної Моделі Верховної Ради України може бути оцінена як успішна та результативна. Незважаючи на окремі недопрацювання, були досягнуті всі цілі та завдання заходу. Модель викликала величезний інтерес студентів усієї України і має значний ресурс розвитку. Виявлені недоліки

є незначними порівняно з перевагами та перспективами заходу. Рекомендується продовжувати проведення такого заходу щорічно. Потенційно Модель може бути перетворена в школу парламентаризму, частиною роботи якої буде парламентське моделювання. З метою усунення виявлених недоліків і для покращення роботи Четвертої Національної Моделі ВРУ рекомендується:

1. Продовжувати проведення заходу в кінці жовтня кожного року.
2. Відводити на підготовку заходу не менше трьох місяців.
3. Починати переговори з потенційними спонсорами не пізніше, ніж за три місяці до заходу.
4. Повідомляти учасників про проведення заходу не пізніше ніж за два місяці до заходу.
5. Рекомендується створити окремий Інтернет-сайт, присвячений Моделі, ввести он-лайн реєстрацію учасників і проводити подальший інформаційний обмін через вказаний сайт.
6. Вдосконалити діяльність коаліції на Моделі, обрання спікера. Роботу комітетів проводити після першого читання по одному обраному законопроекту.
7. Залучити до участі в Моделі студентів неюридичних спеціальностей (до 1/4 від загального складу учасників).

ПРОЕКТ

ЗАКОН УКРАЇНИ

«ПРО ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ КОАЛІЦІЇ ДЕПУТАТСЬКИХ ФРАКЦІЙ У ВЕРХОВНІЙ РАДІ УКРАЇНИ»

*проект, прийнятий на першій сесії
Національної Моделі Верховної Ради
України третього скликання*

Преамбула

З метою підвищення ефективності вирішення питань політичного управління державою та забезпечення співпраці між політичними партіями та політичної стабільності держави, на основі демократичних принципів, розвиваючи ін-

ститут парламентаризму, Верховна Рада України приймає Закон «Про засади діяльності коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України».

Цей Закон регламентує порядок утворення та діяльності коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України.

**Розділ I
ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ**

**Стаття 1
Визначення поняття коаліції
депутатських фракцій**

Коаліція депутатських фракцій у Верховній Раді України (далі — Коаліція) — це добровільне об'єднання депутатських фракцій, яке формується за результатами виборів, до якого на основі узгодження політичних позицій входить більшість народних депутатів від конституційного складу Верховної Ради України.

**Стаття 2
Правові засади діяльності Коаліції**

Діяльність Коаліції здійснюється відповідно до Конституції України, цього закону, Регламенту Верховної Ради України та інших законодавчих актів України.

**Стаття 3
Принципи утворення та діяльності
Коаліції**

При утворенні та діяльності Коаліція керується принципами:

- верховенства права;
- законності;
- служіння Українському народу;
- демократизму;
- гласності;
- публічності;
- колегіальності;
- коаліційної етики;
- соціально-економічної доцільності прийнятих рішень;
- планування та стратегічного розвитку держави;
- узгодженості політичних позицій;
- політичної відповідальності.

**Стаття 4
Суб'єкти Коаліції**

Суб'єктами Коаліції є депутатські фракції у Верховній Раді України, які підписали угоду про утворення Коаліції.

**Стаття 5
Мета діяльності Коаліції**

Метою діяльності Коаліції є:
визначення засад внутрішньої та зовнішньої політики;

забезпечення ефективності роботи Верховної Ради України, утвердження відповідальної влади на всіх рівнях;
реалізація положень та принципів коаліційної угоди;
зміцнення громадянського суспільства;
розбудова правової держави.

**Стаття 6
Повноваження Коаліції**

Повноваженнями Коаліції є:

внесення пропозиції Президенту України щодо кандидатури Прем'єр-міністра України;
внесення пропозицій Прем'єр-міністру України щодо складу Кабінету Міністрів України;
контроль за ефективністю роботи призначених посадових осіб, а також за ефективністю роботи членів коаліції та дотримання ними коаліційної угоди;
висунення кандидатури на посаду Голови Верховної Ради України;
формування та проведення узгодженої кадрової політики;
створення робочих груп, положення про які затверджуються Координаційною Радою Коаліції, із залученням фахівців у відповідних галузях;
прийняття Програми діяльності Кабінету Міністрів України;
ініціювання та розробка на основі Програми діяльності Кабінету Міністрів України проектів законів, постанов, звернень та їх внесення до порядку денного пленарних засідань Верховної Ради України, її комітетів, інших робочих органів;
залучення до участі в обговоренні законопроектів та проектів постанов Верховної Ради України Прем'єр-міністра України, членів Кабінету Міністрів України за їх згодою;
підтримка законопроектів та проектів постанов Верховної Ради України, які пройшли узгодження в Координаційній Раді Коаліції та відповідають змісту угоди про створення Коаліції (далі — Коаліційна угода);
інші повноваження, передбачені законодавством України.

Розділ II ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ УТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ КОАЛІЦІЇ

Стаття 7 Порядок утворення Коаліції

Коаліція формується депутатськими фракціями протягом одного календарного місяця з дня відкриття першого засідання новообраної Верховної Ради України або протягом одного місяця з дня припинення діяльності попередньої Коаліції.

Коаліція формується після проведення депутатськими фракціями консультацій. За результатами проведених консультацій за особистими підписами голів відповідних депутатських фракцій або делегованих представників від депутатських фракцій укладається Коаліційна угода.

У Коаліційній угоді фіксуються узгоджені політичні позиції, які стали основою формування цієї Коаліції.

До Коаліційної угоди додаються списки членів депутатських фракцій, що сформували Коаліцію, за їх особистими підписами. Списки членів депутатських фракцій є невід'ємною складовою Коаліційної угоди.

Коаліція вважається сформованою з моменту офіційного оголошення про це головуючим на пленарному засіданні Верховної Ради України.

Текст Коаліційної угоди, відомості про персональний склад Коаліції публікуються в офіційному виданні Верховної Ради України не пізніше як через чотири дні після офіційного оголошення про сформування Коаліції.

У разі припинення діяльності Коаліції нова Коаліція формується в порядку, встановленому цим Законом.

Стаття 8 Керівні органи Коаліції

Керівними органами Коаліції є:
Загальні збори Коаліції;
Координаційна рада Коаліції.

Загальні збори є вищим керівним органом Коаліції, який формується з народних депутатів України, що входять

до складу фракцій Коаліції. Рішення приймаються відкритим голосуванням простою більшістю від загального складу Коаліції.

Загальні збори Коаліції збираються не менше ніж раз на одну сесію Верховної Ради України або на вимогу однієї з фракцій Коаліції.

Загальні збори Коаліції розглядають проекти рішень тільки після попереднього розгляду і схвалення їх Координаційною радою Коаліції.

Координаційна рада Коаліції — орган, створений з метою координації та консолідації політичних позицій суб'єктів Коаліції.

До Координаційної ради Коаліції входять: Голова Коаліції, голови та делеговані представники від кожної фракції, що є суб'єктом Коаліції. Кількість делегованих представників від кожної фракції залежить від загальної кількості обраних народних депутатів України — членів фракції до Верховної Ради України. Фракція може делегувати лише одного представника від кожних 20 народних депутатів України.

Рішення приймаються шляхом узгодження політичних позицій, а у разі неможливості досягнення консенсусу — простою більшістю від складу Координаційної ради.

Стаття 9 Голова Коаліції

Голова Коаліції:

головує на засіданнях Загальних зборів Коаліції, Координаційної Ради Коаліції;

скликає позачергові засідання Загальних зборів Коаліції;

робить погоджені заяви від імені Коаліції.

Стаття 10 Розподіл сфер відповідальності між суб'єктами Коаліції

Розподіл сфер відповідальності між суб'єктами Коаліції здійснюється відповідно до Коаліційної угоди.

Основним принципом регламентації сфер відповідальності суб'єктів Коаліції є принцип їхньої всесторонньої відпові-

дальності за розвиток всіх сфер суспільного життя держави.

Стаття 11
Взаємодія Коаліції з Президентом України, Кабінетом Міністрів України, Верховною Радою України

Коаліція проводить з Президентом України консультації з будь-яких питань, що становлять державний та суспільний інтерес.

Коаліція проводить з Президентом України обов'язкові консультації з таких питань:

визначення засад внутрішньої і зовнішньої політики;

прийняття програм соціально-економічного розвитку та Державного бюджету України;

внесення пропозиції щодо кандидатури на посаду Голови Верховної Ради України та Прем'єр-міністра України;

обговорення пропозицій щодо кандидатур, які призначаються або погоджуються Верховною Радою України на пропозицію Президента України.

Коаліцію на консультаціях з Президентом України представляє Координаційна рада Коаліції.

В межах Координаційної ради Коаліції проводяться консультації з Прем'єр-міністром України з таких питань:

внесення пропозицій щодо призначення кандидатур до складу Кабінету Міністрів України; щодо призначення кандидатур на посади керівників центральних органів виконавчої влади; щодо призначення кандидатур на посади голів місцевих державних адміністрацій;

внесення пропозицій щодо звільнення з посад членів Кабінету Міністрів України; щодо звільнення з посад керівників центральних органів виконавчої влади, голів місцевих державних адміністрацій.

У межах Координаційної ради Коаліції проводяться консультації з Головою Верховної Ради України з таких питань:

формування порядку денного роботи Верховної Ради України;

формування календарного плану роботи Верховної Ради України;

проведення парламентських слухань та днів Уряду у Верховній Раді України;

формування керівного кадрового складу та порядку роботи апарату Верховної Ради України.

Коаліція налагоджує роботу з Комітетами Верховної Ради України, апаратом Верховної Ради України відповідно до чинного законодавства України.

Стаття 12
Погоджувальні процедури

Між суб'єктами Коаліції регулярно відбуваються погоджувальні процедури (ради, наради, зустрічі та інші, які визначаються коаліційною угодою) з метою вироблення спільної позиції по тим чи іншим законодавчим ініціативам.

У разі виникнення розбіжностей між позиціями окремих суб'єктів Коаліції, суб'єктів Коаліції та Кабінету Міністрів України застосовуються погоджувальні процедури, які розпочинаються за ініціативою будь-якої фракції, що входить до складу Коаліції, шляхом укладання протоколу розбіжностей та опрацювання змісту розбіжностей.

Погоджувальні процедури включають:

створення погоджувальної групи з представників фракцій, які входять до Коаліції (по 3 представники від кожної фракції — суб'єкта Коаліції), Кабінету Міністрів України (у разі наявності розбіжностей між позиціями Коаліції та Кабінету Міністрів України);

визначення предмета розгляду погоджувальної групи та терміну її роботи;

розгляд питання погоджувальною групою, до роботи якої за рішенням групи можуть долучатися також зовнішні експерти;

прийняття висновків погоджувальною групою та винесення проекту рішення на розгляд Координаційної ради Коаліції;

прийняття Координаційною радою Коаліції рішень зі спірних питань.

У разі неприйняття рішення Координаційною радою Коаліції з питання, яке

викликало розбіжності, Координаційна рада Коаліції зобов'язана зібрати Загальні збори Коаліції на вимогу хоча б одного з суб'єктів Коаліції.

У разі невиконання програмних заasad діяльності Коаліції Координаційна рада Коаліції зобов'язана скликати позачергове засідання Загальних зборів Коаліції.

Стаття 13 **Взаємодія з парламентською** **опозицією**

Коаліція зобов'язується не порушувати право на опозиційну діяльність депутатських фракцій у Верховній Раді України, які не увійшли до Коаліції.

Коаліція сприяє опозиційній діяльності депутатських фракцій у Верховній Раді України шляхом надання права на:

представництво у керівництві Верховної Ради України та її органах;

участь у здійсненні парламентського контролю;

участь парламентської опозиції у бюджетному процесі;

утворення опозиційного уряду;
співдоповідь у Верховній Раді України;

участь у формуванні персонального складу органів державної влади.

Розділ III **ЗМІНИ У СКЛАДІ КОАЛІЦІЇ** **ТА ПРИПИНЕННЯ ЇЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Стаття 14 **Зміни у складі Коаліції**

Депутатська фракція, яка не є учасником Коаліції, може за своїм бажанням та за згодою Коаліції увійти до її складу, приєднавшись до Коаліційної угоди. Головуючий на першому пленарному засіданні Верховної Ради України після підписання Коаліційної угоди головою фракції, яка приєдналася до Коаліції, в установленому цим Законом порядку, оголошує про приєднання депутатської фракції до Коаліції.

Депутатська фракція має право у будь-який час вийти зі складу Коаліції,

попередивши про це письмово заявою голів суб'єктів Коаліції, не пізніше ніж за тридцять днів до дати виходу. Протягом зазначеного строку така депутатська фракція у будь-який час має право у письмовій формі відкликати свою заяву. Якщо депутатська фракція не відкликала своєї заяви, головуєчий на першому після закінчення 30-денного строку пленарному засіданні Верховної Ради України оголошує про вихід депутатської фракції з Коаліції.

Не пізніш як через чотири дні з моменту оголошення головуєчим про вихід депутатської фракції з Коаліції чи приєднання депутатської фракції до Коаліції, повідомлення про вихід, приєднання депутатської фракції до складу Коаліції, а також відомості про персональний склад депутатської фракції, яка вийшла зі складу Коаліції, або про персональний збільшений склад Коаліції, публікується в офіційному виданні Верховної Ради України.

Після виходу депутатської фракції з Коаліції Верховна Рада України в установленому законом порядку може прийняти рішення про звільнення з посади членів Кабінету Міністрів України, кандидатури яких були запропоновані депутатською фракцією, що вийшла з Коаліції.

Стаття 15 **Припинення діяльності Коаліції**

Діяльність Коаліції припиняється у разі:

припинення повноважень Верховної Ради України відповідного скликання;

зменшення чисельного складу Коаліції до кількості народних депутатів, меншої ніж половина від конституційного складу Верховної Ради України;

прийняття Загальними зборами Коаліції рішення про припинення своєї діяльності.

Діяльність Коаліції вважається припиненою у випадках, передбачених пунктами 2 і 3 частини першої цієї статті, з моменту офіційного оголошення про це Головою Верховної Ради України або його заступником на пленарному

засіданні. Повідомлення про припинення діяльності Коаліції публікується в офіційному виданні Верховної Ради України не пізніше ніж через чотири дні після офіційного оголошення про припинення її діяльності.

Зміни у складі Коаліції, у тому числі у зв'язку із виходом з неї однієї чи кількох депутатських фракцій, якщо при цьому кількісний склад Коаліції не стає меншим, ніж визначено Конституцією України, не є підставою для припинення діяльності Коаліції.

Розділ IV ПРИКІНЦЕВІ ПОЛОЖЕННЯ

1. Цей Закон набуває чинності з дня його офіційного опублікування.

2. Коаліція, створена до моменту набуття чинності цим Законом, продовжує свою діяльність і протягом одного місяця з моменту набрання чинності цим Законом повинна привести у відповідність до цього Закону Коаліційну угоду.

3. Доручити Кабінету Міністрів України розробити зміни та доповнення, в межах своєї компетенції, до чинного законодавства України, відповідно до цього Закону протягом трьох місяців з моменту офіційного опублікування.

4. Доручити комітету Верховної Ради України з питань регламенту, депутатської етики та забезпечення діяльності Верховної Ради України у тридцятиденний термін підготувати відповідні зміни до Регламенту Верховної Ради України відповідно до даного закону.

ЗАКОНОДАВСТВО І ДОКУМЕНТИ

ЗАКОН УКРАЇНИ* ПРО АКЦІОНЕРНІ ТОВАРИСТВА

Розділ I ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1 Сфера застосування Закону

1. Цей Закон визначає порядок створення, діяльності, припинення, виділу акціонерних товариств, їх правовий статус, права та обов'язки акціонерів.

2. Діяльність державних акціонерних товариств та державних холдингових компаній, єдиним засновником та акціонером яких є держава в особі уповноважених державних органів, регулюється цим Законом, з урахуванням особливостей, передбачених спеціальними законами.

Особливості правового статусу, створення, діяльності, припинення, виділу акціонерних товариств, що провадять діяльність на ринках фінансових послуг, а також державних акціонерних товариств визначаються законами.

3. Особливості створення акціонерних товариств у процесі приватизації та корпоратизації, їх правового статусу та діяльності у період до виконання плану приватизації (розміщення акцій) визначаються законодавством про приватизацію та корпоратизацію.

Управління акціонерними товариствами, у статутних капіталах яких є корпоративні права держави або територіальної громади, здійснюється з урахуванням особливостей, визначених законом.

4. Створення, припинення акціонерного товариства, одержання у власність або в управління акцій та набуття іншим чином права контролю над товариством здійснюється з дотриманням законодавства про захист економічної конкуренції.

* Відомості Верховної Ради України. — 2008. — № 50-51. — Ст. 384.

Стаття 2 Визначення термінів

1. У цьому Законі нижченаведені терміни вживаються в такому значенні:

1) афілійовані одна щодо іншої особи (далі — афілійовані особи):

юридичні особи, за умови, що одна з них здійснює контроль над іншою чи обидві перебувають під контролем третьої особи;

члени сім'ї фізичної особи — чоловік (дружина), а також батьки (усиновителі), опікуни (піклувальники), брати, сестри, діти та їхні чоловіки (дружини), які спільно провадять господарську діяльність;

фізична особа та члени її сім'ї, які спільно провадять господарську діяльність, і юридична особа, якщо ця фізична особа та/або члени її сім'ї здійснюють контроль над юридичною особою;

2) викуп акцій — придбання акціонерним товариством за плату розміщених ним акцій;

3) голосуюча акція — акція, власнику якої надається право голосу на загальних зборах акціонерів (далі — загальні збори) для вирішення питань, передбачених законом та статутом акціонерного товариства;

4) значний правочин — правочин (крім правочину з розміщення товариством власних акцій), учинений акціонерним товариством, якщо ринкова вартість майна (робіт, послуг), що є його предметом, становить 10 і більше відсотків вартості активів товариства, за даними останньої річної фінансової звітності;

5) значний пакет акцій — пакет із 10 і більше відсотків простих акцій акціонерного товариства;

6) контрольний пакет акцій — пакет із 50 і більше відсотків простих акцій акціонерного товариства;

7) контроль — вирішальний вплив або можливість здійснення вирішального впливу на господарську діяльність суб'єкта господарювання, що здійснюється, зокрема, шляхом реалізації права володіння або користування всіма активами чи їх значною частиною, права вирішального впливу на формування складу, результати голосування та прийняття рішення органами управління суб'єкта господарювання, а також вчинення правочинів, які надають можливість визначати умови господарської діяльності, давати обов'язкові до виконання вказівки або виконувати функції органу управління суб'єкта господарювання;

8) корпоративні права — сукупність майнових і немайнових прав акціонера — власника акцій товариства, які впливають з права власності на акції, що включають право на участь в управлінні акціонерним товариством, отримання дивідендів та активів акціонерного товариства у разі його ліквідації відповідно до закону, а також інші права та правомочності, передбачені законом чи статутними документами;

9) кумулятивне голосування — голосування під час обрання органів товариства, коли загальна кількість голосів акціонера помножується на кількість членів органу акціонерного товариства, що обираються, а акціонер має право віддати всі підраховані таким чином голоси за одного кандидата або розподілити їх між кількома кандидатами;

10) ліквідаційна вартість привілейованої акції певного класу — сума коштів, яка належатиме власнику такої акції під час ліквідації акціонерного товариства;

11) обов'язковий викуп акцій — обов'язкове придбання за плату та на вимогу акціонера розміщених товариством акцій;

12) особи, що діють спільно, — фізичні та/або юридичні особи, які діють на підставі правочину між ними і узгоджують свої дії для досягнення спільної мети;

13) офіційний друкований орган — одне з офіційних друкованих видань Вер-

ховної Ради України, Кабінету Міністрів України або Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку;

14) повідомлення акціонерам — повідомлення, що містить передбачену законом та статутом акціонерного товариства інформацію і направляється адресату листом з описом вкладення та повідомленням про вручення;

15) посадові особи органів акціонерного товариства — фізичні особи — голова та члени наглядової ради, виконавчого органу, ревізійної комісії, ревізора акціонерного товариства, а також голова та члени іншого органу товариства, якщо утворення такого органу передбачено статутом товариства;

16) пропорційний викуп акцій — придбання акціонерним товариством розміщених ним акцій пропорційно кількості акцій певного типу та/або класу, запропонованих кожним акціонером до продажу;

17) проста більшість голосів — більш як 50 відсотків голосів акціонерів, які брали участь у загальних зборах;

18) розміщені цінні папери — цінні папери акціонерного товариства, відчужені ним на користь інших осіб у порядку, встановленому законодавством;

19) статутний капітал — капітал товариства, що утворюється з суми номінальної вартості всіх розміщених акцій товариства;

20) члени виконавчого органу — посадові особи — члени колегіального виконавчого органу. Статус члена виконавчого органу має також особа, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу товариства.

Стаття 3 **Правовий статус акціонерного товариства**

1. Акціонерне товариство — господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість акцій однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями.

2. Акціонерне товариство не відповідає за зобов'язаннями акціонерів. До товариства та його органів не можуть

застосовуватися будь-які санкції, що обмежують їх права, у разі вчинення акціонерами протиправних дій.

Акціонери не відповідають за зобов'язаннями товариства і несуть ризик збитків, пов'язаних з діяльністю товариства, тільки в межах належних їм акцій. До акціонерів не можуть застосовуватися будь-які санкції, що обмежують їх права, у разі вчинення протиправних дій товариством або іншими акціонерами.

Акціонери, які не повністю оплатили акції, у випадках, визначених статутом товариства, відповідають за зобов'язаннями товариства у межах неоплаченої частини вартості належних їм акцій.

3. Акціонерне товариство може бути створене шляхом заснування або злиття, поділу, виділу чи перетворення підприємницького (підприємницьких) товариства, державного (державних), комунального (комунальних) та інших підприємств у акціонерне товариство.

Товариство створюється без обмеження строку діяльності, якщо інше не встановлено його статутом.

Товариство вважається створеним і набуває прав юридичної особи з дати його державної реєстрації в установленому законодавством порядку.

4. Повне найменування акціонерного товариства українською мовою повинне містити назву його типу (публічне чи приватне) і організаційно-правової форми (акціонерне товариство).

Товариство може мати скорочене найменування українською мовою, повне та скорочене найменування іноземною мовою (мовами).

Стаття 4 Акціонери товариства

1. Акціонерами товариства визнаються фізичні і юридичні особи, а також держава в особі органу, уповноваженого управляти державним майном, або територіальна громада в особі органу, уповноваженого управляти комунальним майном, які є власниками акцій товариства.

Акціонерне товариство не може мати єдиним учасником інше підприєм-

ницьке товариство, учасником якого є одна особа. Акціонерне товариство не може мати у своєму складі лише акціонерів — юридичних осіб, єдиним учасником яких є одна й та ж особа.

2. Будь-які обов'язки акціонерів, що суперечать закону, не можуть визначатися статутом або іншими документами товариства.

Стаття 5 Типи акціонерних товариств

1. Акціонерні товариства за типом поділяються на публічні акціонерні товариства та приватні акціонерні товариства.

Кількісний склад акціонерів приватного акціонерного товариства не може перевищувати 100 акціонерів.

2. Публічне акціонерне товариство може здійснювати публічне та приватне розміщення акцій.

Приватне акціонерне товариство може здійснювати тільки приватне розміщення акцій. У разі прийняття загальними зборами приватного акціонерного товариства рішення про здійснення публічного розміщення акцій до статуту товариства вносяться відповідні зміни, у тому числі про зміну типу товариства — з приватного на публічне.

Зміна типу товариства з приватного на публічне або з публічного на приватне не є його перетворенням.

Стаття 6 Акціонерне товариство з одним акціонером

1. Акціонерне товариство може бути створене однією особою чи може складатися з однієї особи у разі придбання одним акціонером усіх акцій товариства. Відомості про це підлягають реєстрації і опублікуванню для загального відома в порядку, встановленому Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Стаття 7 Порядок відчуження акцій акціонерного товариства

1. Акціонери публічного акціонерного товариства можуть відчужувати

належні їм акції без згоди інших акціонерів та товариства.

2. Статутом приватного акціонерного товариства може бути передбачено переважне право його акціонерів та самого товариства на придбання акцій цього товариства, що пропонуються їх власником до продажу третій особі. У разі, якщо статутом приватного акціонерного товариства передбачено таке переважне право, воно реалізовується відповідно до частин третьої — шостої цієї статті.

3. Акціонери приватного акціонерного товариства мають переважне право на придбання акцій, що продаються іншими акціонерами цього товариства, за ціною та на умовах, запропонованих акціонером третій особі, пропорційно кількості акцій, що належать кожному з них. Переважне право акціонерів на придбання акцій, що продаються іншими акціонерами цього товариства, діє протягом двох місяців з дня отримання товариством повідомлення акціонера про намір продати акції, якщо коротший строк не передбачено статутом товариства.

Статутом приватного акціонерного товариства може бути передбачено переважне право придбання товариством акцій, що продаються його акціонерами, якщо акціонери не використали своє переважне право на придбання акцій.

Переважне право товариства на придбання акцій, що продаються акціонерами цього товариства, може бути реалізовано протягом 10 днів після закінчення строку дії переважного права на придбання цих акцій акціонерами товариства, якщо коротший строк не передбачено статутом товариства.

Строк переважного права, передбачений статутом товариства, не може бути меншим ніж 20 днів з дня отримання товариством відповідного повідомлення. Строк переважного права припиняється у разі, якщо до його спливу від усіх акціонерів товариства та самого товариства отримані письмові заяви про використання або про відмову від використання переважного права на купівлю акцій.

4. Акціонер приватного акціонерного товариства, який має намір продати свої акції третій особі, зобов'язаний письмово повідомити про це решту акціонерів товариства та саме товариство із зазначенням ціни та інших умов продажу акцій. Повідомлення акціонерів товариства здійснюється через товариство. Після отримання письмового повідомлення від акціонера, який має намір продати свої акції третій особі, товариство зобов'язане протягом двох робочих днів направити копії повідомлення всім іншим акціонерам товариства. Якщо інше не передбачено статутом товариства, повідомлення акціонерів товариства здійснюється за рахунок акціонера, який має намір продати свої акції.

Якщо акціонери приватного акціонерного товариства та/або товариство не скористаються переважним правом на придбання всіх акцій, що пропонуються для продажу, протягом встановленого цим законом або статутом строку, акції можуть бути продані третій особі за ціною та на умовах, що повідомлені товариству та його акціонерам.

5. У разі порушення зазначеного у цій статті переважного права на придбання акцій будь-який акціонер товариства та/або саме товариство, якщо статутом товариства передбачено переважне право на придбання акцій товариством, має право протягом трьох місяців з моменту, коли акціонер чи товариство дізналися або повинні були дізнатися про таке порушення, вимагати у судовому порядку переведення на них прав та обов'язків покупця акцій.

6. Уступка зазначеного переважного права іншим особам не допускається.

7. Зазначене переважне право акціонерів приватного товариства не поширюється на випадки переходу права власності на цінні папери цього товариства в результаті їх спадкування чи правонаступництва.

8. У разі виникнення права звернення стягнення на акції у зв'язку з їх заставою відчуження таких акцій здійснюється з дотриманням переважного права акціонерів на такі акції.

Стаття 8

Визначення ринкової вартості майна

1. Ринкова вартість майна у разі його оцінки відповідно до цього Закону, інших актів законодавства або статуту акціонерного товариства визначається на засадах незалежної оцінки, проведеної відповідно до законодавства про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність.

Рішення про залучення суб'єкта оціночної діяльності — суб'єкта господарювання приймається наглядом радою товариства (у процесі створення товариства — установчими зборами).

2. Ринкова вартість емісійних цінних паперів акціонерного товариства визначається:

1) для емісійних цінних паперів, які не перебувають в обігу на фондових біржах, — як вартість цінних паперів, визначена відповідно до законодавства про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність;

2) для емісійних цінних паперів, що перебувають в обігу на фондових біржах, — як вартість цінних паперів, визначена відповідно до законодавства про цінні папери та фондовий ринок.

3. Наглядова рада акціонерного товариства (у процесі створення товариства — установчі збори) затверджує ринкову вартість майна (цінних паперів).

Розділ II

ЗАСНУВАННЯ АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА

Стаття 9

Створення акціонерного товариства

1. Засновниками акціонерного товариства визнаються держава в особі органу, уповноваженого управляти державним майном, територіальна громада в особі органу, уповноваженого управляти комунальним майном, а також фізичні та/або юридичні особи, що прийняли рішення про його заснування.

2. Засновниками акціонерного товариства можуть бути одна, дві чи більше осіб.

3. Засновниками може укладатися засновницький договір, у якому визна-

чаються порядок провадження спільної діяльності щодо створення акціонерного товариства, кількість, тип і клас акцій, що підлягають придбанню кожним засновником, номінальна вартість і вартість придбання цих акцій, строк і форма оплати вартості акцій, строк дії договору.

Для створення акціонерного товариства засновники повинні провести закрите (приватне) розміщення його акцій, установчі збори та здійснити державну реєстрацію акціонерного товариства.

Засновницький договір не є установчим документом товариства і діє до дати реєстрації Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій.

Засновницький договір укладається в письмовій формі. Якщо товариство створюється за участю фізичних осіб, їх підписи на засновницькому договорі підлягають нотаріальному засвідченню.

У разі заснування товариства однією особою засновницький договір не укладається.

4. У разі заснування акціонерного товариства його акції підлягають розміщенню виключно серед його засновників шляхом приватного розміщення. Публічне розміщення акцій товариства може здійснюватися після отримання свідоцтва про реєстрацію першого випуску акцій.

Особливості створення акціонерного товариства шляхом злиття, поділу, виділу чи перетворення підприємницького (підприємницьких) товариств, державного (державних) та комунального (комунальних) підприємств у акціонерне товариство визначаються Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку, а за участю державних та (чи) комунальних підприємств — Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку за погодженням з Фондом державного майна України.

5. Створення акціонерного товариства здійснюється за такими етапами:

1) прийняття зборами засновників рішення про створення акціонерного

товариства та про закриті (приватне) розміщення акцій;

2) подання заяви та всіх необхідних документів на реєстрацію випуску акцій до Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку;

3) реєстрація Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку випуску акцій та видача тимчасового свідоцтва про реєстрацію випуску акцій;

4) присвоєння акціям міжнародного ідентифікаційного номера цінних паперів;

5) укладення з депозитарієм цінних паперів договору про обслуговування емісії акцій або з реєстратором іменних цінних паперів договору про ведення реєстру власників іменних цінних паперів;

6) закриті (приватне) розміщення акцій серед засновників товариства;

7) оплата засновниками повної номінальної вартості акцій;

8) затвердження установчими зборами товариства результатів закритого (приватного) розміщення акцій серед засновників товариства, затвердження статуту товариства, а також прийняття інших рішень, передбачених законом;

9) реєстрація товариства та його статуту в органах державної реєстрації;

10) подання Державній комісії з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій;

11) реєстрація Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій;

12) отримання свідоцтва про державну реєстрацію випуску акцій;

13) видача засновникам товариства документів, що підтверджують право власності на акції.

Дії, що порушують процедуру створення акціонерного товариства, встановлену цим Законом, є підставою для прийняття Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку рішення про відмову в реєстрації звіту про результати закритого (приватного) розміщення акцій. У разі прийняття такого рішення Державна комісія з цінних

паперів та фондового ринку звертається до суду з позовом про ліквідацію акціонерного товариства.

Стаття 10 **Установчі збори акціонерного товариства**

1. Установчі збори акціонерного товариства мають бути проведені протягом трьох місяців з дати повної оплати акцій засновниками.

Кількість голосів засновника на установчих зборах акціонерного товариства визначається кількістю акцій товариства, які підлягають придбанню цим засновником.

2. На установчих зборах акціонерного товариства вирішуються питання про:

1) заснування товариства;

2) затвердження оцінки майна, що вноситься засновниками в рахунок оплати акцій товариства;

3) затвердження статуту товариства;

4) утворення органів товариства;

5) уповноваження представника (представників) на здійснення подальшої діяльності щодо утворення товариства;

6) обрання членів наглядової ради, голови колегіального виконавчого органу товариства (особи, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу товариства), членів ревізійної комісії (ревізора);

7) затвердження результатів розміщення акцій;

8) вчинення інших дій, необхідних для створення товариства.

3. Рішення з питань, зазначених у пунктах 1-3 частини другої цієї статті, вважаються прийнятими, якщо за них проголосували всі засновники акціонерного товариства. Рішення з інших питань приймаються простою більшістю голосів засновників, якщо інше не передбачено засновницьким договором.

4. У разі заснування акціонерного товариства однією особою рішення, зазначені в частині другій цієї статті, приймаються цією особою одноосібно і оформляються рішенням про заснування товариства. Якщо єдиним засновни-

ком товариства є фізична особа, її підпис на рішенні про заснування підлягає нотаріальному засвідченню.

Незатвердження установчими зборами статуту акціонерного товариства вважається відмовою засновників від створення цього товариства та є підставою для повернення засновникам внесків, зроблених ними в рахунок оплати акцій. Повернення внесків здійснюється протягом 20 робочих днів з дати проведення установчих зборів, на яких не було прийнято рішення про затвердження статуту акціонерного товариства.

Стаття 11

Оплата вартості акцій засновниками акціонерного товариства

1. Оплата вартості акцій, що розміщуються під час заснування акціонерного товариства, може здійснюватися грошовими коштами або майном, майновими і немайновими правами, що мають оцінку, цінними паперами (крім боргових емісійних цінних паперів, емітентом яких є засновник, та векселів).

2. Ціна майна, що вноситься засновниками акціонерного товариства в рахунок оплати акцій товариства, повинна відповідати ринковій вартості цього майна, визначеній відповідно до статті 8 цього Закону.

3. Кожний засновник акціонерного товариства повинен оплатити повну вартість придбаних акцій до дати затвердження результатів розміщення першого випуску акцій. У разі неоплати (неповної оплати) вартості придбаних акцій до дати затвердження результатів розміщення першого випуску акцій акціонерне товариство вважається не заснованим. До оплати 50 відсотків статутного капіталу товариство не має права здійснювати операції, не пов'язані з його заснуванням.

До реєстрації звіту про результати розміщення акцій засновник має всі права, що засвідчуються акціями, крім права їх відчужувати та обтяжувати зобов'язаннями.

4. Документ, що засвідчує право власності засновника акціонерного товариства на акції, видається йому після

повної оплати вартості таких акцій протягом 10 робочих днів з дати отримання товариством свідоцтва про державну реєстрацію випуску акцій.

Стаття 12

Відповідальність засновників акціонерного товариства

1. Засновники акціонерного товариства несуть солідарну відповідальність за пов'язаними з його заснуванням зобов'язаннями, що виникли до його державної реєстрації.

2. Акціонерне товариство відповідає за пов'язаними з його заснуванням зобов'язаннями засновників тільки у разі схвалення їх дій загальними зборами акціонерів. Загальні збори акціонерів, що схвалюють такі зобов'язання засновників товариства, мають бути проведені протягом шести місяців після державної реєстрації товариства.

Інформація про такі зобов'язання товариства має бути відображена у статуті товариства.

Стаття 13

Статут акціонерного товариства

1. Установчим документом акціонерного товариства є його статут.

2. Статут акціонерного товариства повинен містити відомості про:

1) повне та скорочене найменування товариства українською мовою;

2) тип товариства;

3) розмір статутного капіталу;

4) розмір резервного капіталу;

5) номінальну вартість і загальну кількість акцій, кількість кожного типу розміщених товариством акцій, у тому числі кількість кожного класу привілейованих акцій, а також наслідки невиконання зобов'язань з викупу акцій;

6) умови та порядок конвертації привілейованих акцій певного класу у прості акції товариства чи у привілейовані акції іншого класу у випадках, якщо товариством передбачений випуск привілейованих акцій;

7) права акціонерів — власників привілейованих акцій кожного класу;

8) наявність переважного права акціонерів приватного товариства на

придбання акцій цього товариства, які пропонуються їх власником до продажу третій особі, та порядок його реалізації;

9) порядок повідомлення акціонерів про виплату дивідендів;

10) порядок скликання та проведення загальних зборів;

11) компетенцію загальних зборів;

12) спосіб повідомлення акціонерів про зміни у порядку денному загальних зборів;

13) склад органів товариства та їх компетенцію, порядок утворення, обрання і відкликання їх членів та прийняття ними рішень, а також порядок зміни складу органів товариства та їх компетенції;

14) порядок внесення змін до статуту;

15) порядок припинення товариства.

3. Статутом акціонерного товариства не може бути передбачено надання засновникам товариства додаткових прав чи повноважень.

4. Статут акціонерного товариства може містити й інші положення, що не суперечать законодавству.

Розділ III КАПІТАЛ АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА

Стаття 14 Статутний і власний капітал акціонерного товариства

1. Мінімальний розмір статутного капіталу акціонерного товариства становить 1250 мінімальних заробітних плат виходячи із ставки мінімальної заробітної плати, що діє на момент створення (реєстрації) акціонерного товариства. Статутний капітал товариства визначає мінімальний розмір майна товариства, який гарантує інтереси його кредиторів.

2. Власний капітал (вартість чистих активів) товариства — різниця між сукупною вартістю активів товариства та вартістю його зобов'язань перед іншими особами.

3. Якщо після закінчення другого та кожного наступного фінансового року вартість чистих активів акціонерно-

го товариства виявиться меншою, ніж розмір статутного капіталу, товариство зобов'язане оголосити про зменшення свого статутного капіталу та зареєструвати відповідні зміни до статуту в установленому законом порядку. Якщо вартість чистих активів стає меншою, ніж мінімальний розмір статутного капіталу, встановлений цим Законом, товариство зобов'язане протягом 10 місяців з дати настання такої невідповідності усунути її або прийняти рішення про ліквідацію.

4. Порядок збільшення (зменшення) статутного капіталу акціонерного товариства встановлюється Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

5. Статутом акціонерного товариства може бути передбачено створення спеціального фонду для виплати дивідендів за привілейованими акціями. Порядок формування та використання такого фонду встановлюється Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Стаття 15 Збільшення статутного капіталу

1. Статутний капітал товариства збільшується шляхом підвищення номінальної вартості акцій або розміщення додаткових акцій існуючої номінальної вартості у порядку, встановленому Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

2. Акціонерне товариство має право збільшувати статутний капітал після реєстрації звітів про результати розміщення всіх попередніх випусків акцій.

3. Збільшення статутного капіталу акціонерного товариства із залученням додаткових внесків здійснюється шляхом розміщення додаткових акцій.

Переважне право акціонерів на придбання акцій, що додатково розміщуються товариством, діє лише в процесі приватного розміщення акцій та встановлюється законодавством.

4. Збільшення статутного капіталу акціонерного товариства без залучення додаткових внесків здійснюється шляхом підвищення номінальної вартості акцій.

Акціонерне товариство не має права приймати рішення про збільшення статутного капіталу шляхом публічного розміщення акцій, якщо розмір власного капіталу є меншим, ніж розмір його статутного капіталу.

Збільшення статутного капіталу акціонерного товариства у разі наявності викуплених товариством акцій не допускається.

5. Збільшення статутного капіталу акціонерного товариства для покриття збитків не допускається.

Обов'язковою умовою збільшення статутного капіталу акціонерним товариством є відповідність розміру статутного капіталу після його збільшення вимогам, передбаченим частиною першою статті 14 цього Закону, на дату реєстрації змін до статуту товариства.

Стаття 16

Зменшення статутного капіталу

1. Статутний капітал акціонерного товариства зменшується в порядку, встановленому Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку, шляхом зменшення номінальної вартості акцій або шляхом анулювання раніше викуплених товариством акцій та зменшення їх загальної кількості, якщо це передбачено статутом товариства.

2. Після прийняття рішення про зменшення статутного капіталу акціонерного товариства виконавчий орган протягом 30 днів має письмово повідомити кожного кредитора, вимоги якого до акціонерного товариства не забезпечені заставою, гарантією чи порукою, про таке рішення.

3. Кредитор, вимоги якого до акціонерного товариства не забезпечені договорами застави чи поруки, протягом 30 днів після надходження йому зазначеного в частині другій цієї статті повідомлення може звернутися до товариства з письмовою вимогою про здійснення протягом 45 днів одного з таких заходів на вибір товариства: забезпечення виконання зобов'язань шляхом укладення договору застави чи поруки, дострокового припинення або виконання зобов'язань перед кредитором, якщо інше не пере-

дбачено договором між товариством та кредитором.

У разі, якщо кредитор не звернувся у строк, передбачений цією частиною, до товариства з письмовою вимогою, вважається, що він не вимагає від товариства вчинення додаткових дій щодо зобов'язань перед ним.

4. Зменшення акціонерним товариством статутного капіталу нижче встановленого законом розміру має наслідком ліквідацію товариства.

Стаття 17

Анулювання акцій

1. Акціонерне товариство в порядку, встановленому Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку, має право анулювати викуплені ним акції та зменшити статутний капітал або підвищити номінальну вартість решти акцій, залишивши без зміни статутний капітал.

Стаття 18

Консолідація та дроблення акцій

1. Акціонерне товариство має право здійснити консолідацію всіх розміщених ним акцій, внаслідок чого дві або більше акцій конвертуються в одну нову акцію того самого типу і класу.

Обов'язковою умовою консолідації є обмін акцій старої номінальної вартості на цілу кількість акцій нової номінальної вартості для кожного з акціонерів.

2. Акціонерне товариство має право здійснити дроблення всіх розміщених ним акцій, внаслідок чого одна акція конвертується у дві або більше акцій того самого типу і класу.

3. Консолідація та дроблення акцій не повинні призводити до зміни розміру статутного капіталу акціонерного товариства.

4. У разі консолідації або дроблення акцій до статуту акціонерного товариства вносяться відповідні зміни в частині номінальної вартості та кількості розміщених акцій.

5. Порядок здійснення консолідації та дроблення акцій товариства встановлюється Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Стаття 19
Резервний капітал

1. Акціонерне товариство має право формувати резервний капітал у розмірі не менше ніж 15 відсотків статутного капіталу, якщо інше не визначено статутом товариства. Резервний капітал формується шляхом щорічних відрахувань від чистого прибутку товариства або за рахунок нерозподіленого прибутку. До досягнення встановленого статутом розміру резервного капіталу розмір щорічних відрахувань не може бути меншим ніж 5 відсотків суми чистого прибутку товариства за рік.

2. Резервний капітал створюється для покриття збитків товариства, а також для збільшення статутного капіталу, виплати дивідендів за привілейованими акціями, погашення заборгованості у разі ліквідації товариства тощо.

Розділ IV
ЦІННІ ПАПЕРИ АКЦІОНЕРНОГО
ТОВАРИСТВА

Стаття 20
Акції товариства

1. Акція товариства посвідчує корпоративні права акціонера щодо цього акціонерного товариства.

2. Усі акції товариства є іменними. Акції товариств існують виключно в бездокументарній формі.

{Друге речення частини другої статті 20 набирає чинності через два роки з дня опублікування цього Закону — див. п. 1 розділу XVII цього Закону}

3. Акціонерне товариство може здійснювати розміщення акцій двох типів — простих та привілейованих. Статутом товариства може передбачатися розміщення одного чи кількох класів привілейованих акцій, що надають їх власникам різні права.

Товариство не може встановлювати обмеження щодо кількості акцій або кількості голосів за акціями, що належать одному акціонеру.

4. Прості акції товариства не підлягають конвертації у привілейовані акції

або інші цінні папери акціонерного товариства.

5. Частина привілейованих акцій у розмірі статутного капіталу акціонерного товариства не може перевищувати 25 відсотків.

Стаття 21
Емісія цінних паперів

1. Акціонерне товариство може здійснювати емісію акцій тільки за рішенням загальних зборів.

Товариство може здійснювати розміщення інших цінних паперів, крім акцій, за рішенням наглядової ради, якщо інше не передбачено його статутом. Рішення про розміщення цінних паперів на суму, що перевищує 25 відсотків вартості активів товариства, приймається загальними зборами акціонерів.

2. Акціонерним товариствам дозволяється емісія акцій та облігацій для переведення зобов'язань товариства у цінні папери в порядку, встановленому Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Стаття 22
Ціна акцій

1. Акціонерне товариство здійснює розміщення або продаж кожної акції, яку воно викупило, за ціною не нижчою за її ринкову вартість, що затверджується наглядовою радою, крім випадків:

розміщення акцій під час заснування товариства за ціною, встановленою засновницьким договором;

розміщення акцій під час злиття, приєднання, поділу, виділу товариства;

розміщення акцій за участю торговця цінними паперами, з яким укладено договір про андеррайтинг. У такому разі ціна розміщення акцій може бути нижчою за їх ринкову вартість на розмір винагороди цього торговця, що не може перевищувати 10 відсотків ринкової вартості таких акцій.

2. Акціонерне товариство не має права розміщувати жодну акцію за ціною нижчою за її номінальну вартість.

Стаття 23

Оплата цінних паперів

1. У разі розміщення акціонерним товариством цінних паперів їх оплата здійснюється грошовими коштами або за згодою між товариством та інвестором — майновими правами, немайновими правами, що мають грошову вартість, цінними паперами (крім боргових емісійних цінних паперів, емітентом яких є набувач, та векселів), іншим майном.

Інвестор не може здійснювати оплату цінних паперів шляхом взяття на себе зобов'язань щодо виконання для товариства робіт або надання послуг.

Статутом акціонерного товариства можуть встановлюватися й інші обмеження щодо форм оплати цінних паперів. Товариство не може встановлювати обмеження або заборону на оплату цінних паперів грошовими коштами.

2. До моменту затвердження результатів розміщення акцій органом емітента, уповноваженим приймати таке рішення, розміщені акції мають бути повністю оплачені.

3. У разі розміщення цінних паперів публічного акціонерного товариства чи у разі, якщо майно, що вноситься як плата за цінні папери, перебуває в державній або комунальній власності, грошова оцінка такого майна повинна дорівнювати його ринковій вартості. Ринкова вартість зазначеного майна визначається суб'єктом оціночної діяльності і підлягає затвердженню наглядовою радою. Затверджена вартість майна не може відрізнятися більше ніж на 10 відсотків від вартості, визначеної оцінювачем. Якщо затверджена ринкова вартість майна відрізняється від визначеної оцінювачем, рішення наглядової ради обов'язково відповідним чином мотивується.

Грошова оцінка вимог до товариства, які виникли до розміщення цінних паперів і якими оплачуються цінні папери товариства, проводиться у порядку, встановленому абзацом першим цієї частини для оцінки майна.

4. Під час розміщення цінних паперів право власності на них виникає у набувача в порядку та строки, що встанов-

лені законодавством про депозитарну систему України.

5. Акціонерне товариство не може надавати позику для придбання його цінних паперів або поруку за позиками, наданими третьою особою для придбання його акцій.

Стаття 24

Особливості обігу цінних паперів акціонерних товариств

1. Публічне акціонерне товариство зобов'язане пройти процедуру лістингу та залишатися у біржовому реєстрі принаймні на одній фондовій біржі.

Укладання договорів купівлі-продажу акцій публічного акціонерного товариства, яке пройшло процедуру лістингу на фондовій біржі, здійснюється лише на цій фондовій біржі з урахуванням положень частини першої цієї статті.

2. Акції приватного акціонерного товариства не можуть купуватися та/або продаватися на фондовій біржі, за винятком продажу шляхом проведення на біржі аукціону.

3. Акціонерне товариство не має права приймати в заставу власні цінні папери.

4. Правочини щодо акцій вчиняються в письмовій формі.

Розділ V

ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ АКЦІОНЕРІВ

Стаття 25

Права акціонерів — власників простих акцій

1. Кожною простою акцією акціонерного товариства її власнику — акціонеру надається однакова сукупність прав, включаючи права на:

1) участь в управлінні акціонерним товариством;

2) отримання дивідендів;

3) отримання у разі ліквідації товариства частини його майна або вартості;

4) отримання інформації про господарську діяльність акціонерного товариства.

Одна проста акція товариства надає акціонеру один голос для вирішення кожного питання на загальних зборах,

крім випадків проведення кумулятивного голосування.

Акціонери — власники простих акцій товариства можуть мати й інші права, передбачені актами законодавства та статутом акціонерного товариства.

Стаття 26 **Права акціонерів — власників привілейованих акцій**

1. Кожною привілейованою акцією одного класу її власнику — акціонеру надається однакова сукупність прав.

2. У статуті акціонерного товариства визначається обсяг прав, які надаються акціонеру — власнику кожного класу привілейованих акцій, у тому числі визначаються:

1) розмір і черговість виплати дивідендів;

2) ліквідаційна вартість і черговість виплат у разі ліквідації товариства;

3) випадки та умови конвертації привілейованих акцій цього класу у привілейовані акції іншого класу, прості акції або інші цінні папери;

4) порядок отримання інформації.

3. Акціонерне товариство виплачує дивіденди за привілейованими акціями, крім випадків, передбачених частиною другою статті 31 цього Закону, в установленому статутом розмірі.

4. Акціонери — власники привілейованих акцій товариства мають право голосу тільки у випадках, передбачених частиною п'ятою цієї статті та статутом акціонерного товариства.

Одна привілейована акція товариства надає акціонеру один голос для вирішення кожного питання. Статутом акціонерного товариства може передбачатися спеціальний порядок підрахунку голосів — разом чи окремо від голосів за простими та/або іншими класами привілейованих акцій.

5. Акціонери — власники привілейованих акцій певного класу мають право голосу під час вирішення загальними зборами акціонерного товариства таких питань:

1) припинення товариства, що передбачає конвертацію привілейованих акцій цього класу у привілейовані акції

іншого класу, прості акції або інші цінні папери;

2) внесення змін до статуту товариства, що передбачають обмеження прав акціонерів — власників цього класу привілейованих акцій;

3) внесення змін до статуту товариства, що передбачають розміщення нового класу привілейованих акцій, власники яких матимуть перевагу щодо черговості отримання дивідендів чи виплат у разі ліквідації товариства, або збільшення обсягу прав акціонерів — власників розміщених класів привілейованих акцій, які мають перевагу щодо черговості отримання дивідендів чи виплат у разі ліквідації товариства.

Статутом приватного товариства акціонеру — власнику привілейованих акцій може бути надано право голосу також з інших питань.

6. Рішення загальних зборів акціонерного товариства, що приймається за участю акціонерів — власників привілейованих акцій, які відповідно до частини п'ятої цієї статті мають право голосу, вважається прийнятним у разі, якщо за нього віддано три чверті голосів акціонерів — власників привілейованих акцій, які брали участь у голосуванні з цього питання, якщо статутом товариства з кількістю акціонерів 25 осіб і менше не встановлюється вимога стосовно більшої кількості голосів власників привілейованих акцій, необхідної для прийняття рішення.

Під час голосування акціонерів — власників кількох класів привілейованих акцій відповідно до частини п'ятої цієї статті голоси за такими акціями підраховуються разом, якщо інше не передбачено статутом товариства.

7. У разі зміни типу акціонерного товариства з приватного на публічне надання прав, не передбачених цим Законом для акціонерів — власників привілейованих акцій публічного товариства, припиняється.

Стаття 27 **Переважне право акціонерів при додатковій емісії акцій**

1. Переважним правом акціонерів визнається:

право акціонера — власника простих акцій придбавати розмішувани товариством прості акції пропорційно частці належних йому простих акцій у загальній кількості простих акцій;

право акціонера — власника привілейованих акцій придбавати розмішувани товариством привілейовані акції цього або іншого класу, якщо акції такого класу надають їх власникам перевагу щодо черговості отримання дивідендів чи виплат у разі ліквідації товариства, пропорційно частці належних акціонеру привілейованих акцій певного класу у загальній кількості привілейованих акцій цього класу.

2. Переважне право надається акціонеру — власнику простих акцій у процесі приватного розміщення обов'язково, в порядку, встановленому законодавством.

Переважне право надається акціонеру — власнику привілейованих акцій, якщо це передбачено статутом акціонерного товариства.

Не пізніше ніж за 30 днів до початку розміщення акцій з наданням акціонерам переважного права товариство письмово повідомляє кожного акціонера, який має таке право, про можливість його реалізації та публікує повідомлення про це в офіційному друкованому органі.

Повідомлення має містити дані про загальну кількість розмішуваних товариством акцій, ціну розміщення, правила визначення кількості цінних паперів, на придбання яких акціонер має переважне право, строк і порядок реалізації зазначеного права. У разі розміщення привілейованих акцій повідомлення має містити інформацію про права, які надаються власникам зазначених цінних паперів.

3. Акціонер, який має намір реалізувати своє переважне право, подає акціонерному товариству в установленій строк письмову заяву про придбання акцій та перераховує на відповідний рахунок кошти в сумі, яка дорівнює вартості цінних паперів, що ним придбаються. У заяві акціонера повинно бути зазначено його ім'я (найменування), місце проживання (місцезнаходжен-

ня), кількість цінних паперів, що ним придбаються. Заява та перераховані кошти приймаються товариством не пізніше дня, що передує дню початку розміщення цінних паперів. Товариство видає акціонеру письмове зобов'язання про продаж відповідної кількості цінних паперів.

4. У разі порушення акціонерним товариством порядку реалізації акціонерами переважного права Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку може прийняти рішення про визнання емісії недобросовісною та зупинення розміщення акцій цього випуску.

Стаття 28

Захист прав акціонерів — працівників товариства

1. Посадові особи органів акціонерного товариства та інші особи, які перебувають з товариством у трудових відносинах, не мають права вимагати від акціонера — працівника товариства надання відомостей про те, як він голосував чи як має намір голосувати на загальних зборах, або про відчуження акціонером — працівником товариства своїх акцій чи намір їх відчуження, або вимагати передачі довіреності на участь у загальних зборах.

У разі порушення вимог цієї статті посадова особа товариства притягається до адміністративної і майнової відповідальності, звільняється із займаної посади, трудовий (цивільно-правовий) договір з нею розривається відповідно до закону.

Стаття 29

Обов'язки акціонерів

1. Акціонери зобов'язані:
дотримуватися статуту, інших внутрішніх документів акціонерного товариства;
виконувати рішення загальних зборів, інших органів товариства;
виконувати свої зобов'язання перед товариством, у тому числі пов'язані з майновою участю;
оплачувати акції у розмірі, в порядку та засобами, що передбачені статутом акціонерного товариства;

не розголошувати комерційну таємницю та конфіденційну інформацію про діяльність товариства.

Статутом товариства може бути передбачена можливість укладення договору між акціонерами, за яким на акціонерів покладаються додаткові обов'язки, у тому числі обов'язок участі у загальних зборах, і передбачається відповідальність за його недотримання.

2. Акціонери можуть також мати інші обов'язки, встановлені цим та іншими законами.

Розділ VI ДИВІДЕНДИ АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА

Стаття 30

Порядок виплати дивідендів

1. Дивіденд — частина чистого прибутку акціонерного товариства, що виплачується акціонеру з розрахунку на одну належну йому акцію певного типу та/або класу. За акціями одного типу та класу нараховується однаковий розмір дивідендів.

Товариство виплачує дивіденди виключно грошовими коштами.

Дивіденди виплачуються на акції, звіт про результати розміщення яких зареєстровано у встановленому законодавством порядку.

2. Виплата дивідендів здійснюється з чистого прибутку звітного року та/або нерозподіленого прибутку в обсязі, встановленому рішенням загальних зборів акціонерного товариства, у строк не пізніше шести місяців після закінчення звітного року.

У разі відсутності або недостатності чистого прибутку звітного року та нерозподіленого прибутку минулих років виплата дивідендів за привілейованими акціями здійснюється за рахунок резервного капіталу товариства.

3. Рішення про виплату дивідендів та їх розмір за простими акціями приймається загальними зборами акціонерного товариства.

Розмір дивідендів за привілейованими акціями всіх класів визначається у статуті акціонерного товариства.

4. Для кожної виплати дивідендів наглядова рада акціонерного товариства встановлює дату складення переліку осіб, які мають право на отримання дивідендів, порядок та строк їх виплати. Дата складення переліку осіб, які мають право на отримання дивідендів, не може передувати даті прийняття рішення про виплату дивідендів.

Товариство повідомляє осіб, які мають право на отримання дивідендів, про дату, розмір, порядок та строк їх виплати. Протягом 10 днів після прийняття рішення про виплату дивідендів публічне товариство повідомляє про дату, розмір, порядок та строк виплати дивідендів фондової біржі (біржі), у біржовому реєстрі якої (яких) перебуває таке товариство.

У разі відчуження акціонером належних йому акцій після дати складення переліку осіб, які мають право на отримання дивідендів, але раніше дати виплати дивідендів право на отримання дивідендів залишається в особи, зазначеної у такому переліку.

5. У разі реєстрації акцій на ім'я номінального утримувача товариство в порядку, встановленому законодавством про депозитарну систему України, самостійно виплачує дивіденди власникам акцій або перераховує їх номінальному утримувачу, який забезпечує їх виплату власникам акцій, на підставі договору з відповідним номінальним утримувачем.

Стаття 31

Обмеження на виплату дивідендів

1. Акціонерне товариство не має права приймати рішення про виплату дивідендів та здійснювати виплату дивідендів за простими акціями у разі, якщо:

1) звіт про результати розміщення акцій не зареєстровано у встановленому законодавством порядку;

2) власний капітал товариства менший, ніж сума його статутного капіталу, резервного капіталу та розміру перевищення ліквідаційної вартості привілейованих акцій над їх номінальною вартістю.

2. Акціонерне товариство не має права здійснювати виплату дивідендів за простими акціями у разі, якщо:

1) товариство має зобов'язання про викуп акцій відповідно до статті 68 цього Закону;

2) поточні дивіденди за привілейованими акціями не виплачено повністю.

3. Акціонерне товариство не має права приймати рішення про виплату дивідендів та здійснювати виплату дивідендів за привілейованими акціями у разі, якщо:

1) звіт про результати розміщення акцій не зареєстровано у встановленому законодавством порядку;

2) власний капітал товариства менший, ніж сума його статутного капіталу, резервного капіталу та розміру перевищення ліквідаційної вартості привілейованих акцій над їх номінальною вартістю, власники яких мають переваги щодо черговості отримання виплат у разі ліквідації.

Товариство не має права здійснювати виплату дивідендів за привілейованими акціями певного класу до виплати поточних дивідендів за привілейованими акціями, власники яких мають перевагу щодо черговості отримання дивідендів.

Розділ VII ЗАГАЛЬНІ ЗБОРИ АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА

Стаття 32 Загальні збори акціонерного товариства

1. Загальні збори є вищим органом акціонерного товариства.

2. Акціонерне товариство зобов'язане щороку скликати загальні збори (річні загальні збори).

Річні загальні збори товариства проводяться не пізніше 30 квітня наступного за звітним року.

До порядку денного річних загальних зборів обов'язково вносяться питання, передбачені пунктами 11, 12 і 22 частини другої статті 33 цього Закону.

Не рідше ніж раз на три роки до порядку денного загальних зборів обов'язково вносяться питання, передбачені пунктами 17 та 18 частини другої статті 33 цього Закону.

Усі інші загальні збори, крім річних, вважаються позачерговими.

3. Загальні збори проводяться за рахунок коштів акціонерного товариства. У разі якщо загальні збори проводяться з ініціативи акціонерів або наглядової ради, документально підтверджені витрати на їх організацію, підготовку та проведення можуть бути відшкодовані за рахунок коштів товариства, якщо загальними зборами, що проводяться у зазначеному випадку, буде прийнято рішення про відшкодування витрат на організацію, підготовку та проведення загальних зборів.

Стаття 33

Компетенція загальних зборів

1. Загальні збори можуть вирішувати будь-які питання діяльності акціонерного товариства.

2. До виключної компетенції загальних зборів належить:

1) визначення основних напрямів діяльності акціонерного товариства;

2) внесення змін до статуту товариства;

3) прийняття рішення про анулювання викуплених акцій;

4) прийняття рішення про зміну типу товариства;

5) прийняття рішення про розміщення акцій;

6) прийняття рішення про збільшення статутного капіталу товариства;

7) прийняття рішення про зменшення статутного капіталу товариства;

8) прийняття рішення про дроблення або консолідацію акцій;

9) затвердження положень про загальні збори, наглядову раду, виконавчий орган та ревізійну комісію (ревізора) товариства, а також внесення змін до них;

10) затвердження інших внутрішніх документів товариства, якщо інше не передбачено статутом товариства;

11) затвердження річного звіту товариства;

12) розподіл прибутку і збитків товариства;

13) прийняття рішення про викуп товариством розміщених ним акцій;

14) прийняття рішення про форму існування акцій;

15) затвердження розміру річних дивідендів;

16) прийняття рішень з питань порядку проведення загальних зборів;

17) обрання членів наглядової ради, затвердження умов цивільно-правових або трудових договорів, що укладатимуться з ними, встановлення розміру їх винагороди, обрання особи, яка уповноважується на підписання цивільно-правових договорів з членами наглядової ради;

18) прийняття рішення про припинення повноважень членів наглядової ради;

19) обрання голови та членів ревізійної комісії (ревізора), прийняття рішення про дострокове припинення їх повноважень;

20) затвердження висновків ревізійної комісії (ревізора), прийняття рішення про дострокове припинення їх повноважень;

21) прийняття рішення про виділ та припинення товариства, крім випадку, передбаченого частиною четвертою статті 84 цього Закону, про ліквідацію товариства, обрання ліквідаційної комісії, затвердження порядку та строків ліквідації, порядку розподілу між акціонерами майна, що залишається після задоволення вимог кредиторів, і затвердження ліквідаційного балансу;

22) прийняття рішення за наслідками розгляду звіту наглядової ради, звіту виконавчого органу, звіту ревізійної комісії (ревізора);

23) затвердження принципів (кодексу) корпоративного управління товариства;

24) обрання комісії з припинення акціонерного товариства;

25) вирішення інших питань, що належать до виключної компетенції загальних зборів згідно із статутом або положенням про загальні збори товариства.

3. Повноваження з вирішення питань, що належать до виключної компетенції загальних зборів, не можуть бути передані іншим органам товариства.

4. До виключної компетенції загальних зборів статутом товариства і законом може бути віднесено вирішення й інших питань.

Стаття 34

Право на участь у загальних зборах

1. У загальних зборах акціонерного товариства можуть брати участь особи, включені до переліку акціонерів, які мають право на таку участь, або їх представники. На загальних зборах за запрошенням особи, яка скликає загальні збори, також можуть бути присутні представник аудитора товариства та посадові особи товариства незалежно від володіння ними акціями цього товариства, представник органу, який відповідно до статуту представляє права та інтереси трудового колективу.

Перелік акціонерів, які мають право на участь у загальних зборах, складається в порядку, встановленому законодавством про депозитарну систему України.

На вимогу акціонера товариство або особа, яка веде облік права власності на акції товариства, зобов'язані надати інформацію про включення його до переліку акціонерів, які мають право на участь у загальних зборах.

2. Зміни до переліку акціонерів, які мають право на участь у загальних зборах акціонерного товариства, після його складення можуть вноситися особою або органом товариства, передбаченими статутом чи положенням про загальні збори акціонерного товариства.

Обмеження права акціонера на участь у загальних зборах встановлюється законом.

Стаття 35

Повідомлення про проведення загальних зборів

1. Письмове повідомлення про проведення загальних зборів акціонерного товариства та їх порядок денний надсилається кожному акціонеру, зазначеному в переліку акціонерів, складеному в порядку, встановленому законодавством про депозитарну систему України, на дату, визначену наглядовою радою, а в

разі скликання позачергових загальних зборів на вимогу акціонерів у випадках, передбачених частиною шостою статті 47 цього Закону, — акціонерами, які цього вимагають. Встановлена дата не може передувати дню прийняття рішення про проведення загальних зборів і не може бути встановленою раніше, ніж за 60 днів до дати проведення загальних зборів.

Письмове повідомлення про проведення загальних зборів та їх порядок денний надсилається акціонерам персонально (з урахуванням частини другої цієї статті) особою, яка скликає загальні збори, у спосіб, передбачений статутом акціонерного товариства, у строк не пізніше ніж за 30 днів до дати їх проведення. Повідомлення розсилає особа, яка скликає загальні збори, або особа, яка веде облік прав власності на акції товариства у разі скликання загальних зборів акціонерами.

Товариство з кількістю акціонерів — власників простих акцій понад 1000 осіб не пізніше ніж за 30 днів до дати проведення загальних зборів також публікує в офіційному друкованому органі повідомлення про проведення загальних зборів. Публічне акціонерне товариство додатково надсилає повідомлення про проведення загальних зборів та їх порядок денний фондовій біржі, на якій це товариство пройшло процедуру лістингу.

2. У разі реєстрації акцій на ім'я номінального утримувача повідомлення про проведення загальних зборів та порядок денний надсилається номінальному утримувачу, який забезпечує персональне повідомлення акціонерів, яких він обслуговує.

3. Повідомлення про проведення загальних зборів акціонерного товариства має містити такі дані:

1) повне найменування та місцезнаходження товариства;

2) дата, час та місце (із зазначенням номера кімнати, офісу або залу, куди мають прибути акціонери) проведення загальних зборів;

3) час початку і закінчення реєстрації акціонерів для участі у загальних зборах;

4) дата складення переліку акціонерів, які мають право на участь у загальних зборах;

5) перелік питань, що виносяться на голосування;

6) порядок ознайомлення акціонерів з матеріалами, з якими вони можуть ознайомитися під час підготовки до загальних зборів.

Загальні збори акціонерів проводяться на території України, в межах населеного пункту за місцезнаходженням товариства, крім випадків, коли на день скликання загальних зборів 100 відсотками акцій товариства володіють іноземці, особи без громадянства, іноземні юридичні особи, а також міжнародні організації.

Стаття 36

Документи, які надаються акціонерам, та документи, з якими акціонери можуть ознайомитися під час підготовки до загальних зборів

1. Від дати надіслання повідомлення про проведення загальних зборів до дати проведення загальних зборів акціонерне товариство повинно надати акціонерам можливість ознайомитися з документами, необхідними для прийняття рішень з питань порядку денного, за місцезнаходженням товариства у робочі дні, робочий час та в доступному місці, а в день проведення загальних зборів — також у місці їх проведення. У повідомленні про проведення загальних зборів вказуються конкретно визначене місце для ознайомлення (номер кімнати, офісу тощо) та посадова особа товариства, відповідальна за порядок ознайомлення акціонерів з документами.

2. Статутом акціонерного товариства з кількістю акціонерів — власників простих акцій понад 100 осіб може бути передбачений інший порядок надання акціонерам документів, з якими вони можуть ознайомитися під час підготовки до загальних зборів. Такі документи можуть надаватися в електронній формі або в інший спосіб, передбачений статутом.

3. Після надіслання акціонерам повідомлення про проведення загальних

зборів акціонерне товариство не має права вносити зміни до документів, наданих акціонерам або з якими вони мали можливість ознайомитися, крім змін до зазначених документів у зв'язку із змінами в порядку денному чи у зв'язку з виправленням помилок. У такому разі зміни вносяться не пізніше ніж за 10 днів до дати проведення загальних зборів.

Стаття 37

Порядок денний загальних зборів

1. Порядок денний загальних зборів акціонерного товариства попередньо затверджується наглядовою радою товариства, а в разі скликання позачергових загальних зборів на вимогу акціонерів у випадках, передбачених частиною шостою статті 47 цього Закону, — акціонерами, які цього вимагають.

2. Акціонер до проведення зборів за запитом має можливість в порядку, визначеному статтею 36 цього Закону, ознайомитися з проектом (проектами) рішення з питань порядку денного.

Стаття 38

Пропозиції до порядку денного загальних зборів

1. Кожний акціонер має право внести пропозиції щодо питань, включених до порядку денного загальних зборів акціонерного товариства, а також щодо нових кандидатів до складу органів товариства, кількість яких не може перевищувати кількісного складу кожного з органів. Пропозиції вносяться не пізніше ніж за 20 днів до проведення загальних зборів.

2. Пропозиція до порядку денного загальних зборів акціонерного товариства подається в письмовій формі із зазначенням прізвища (найменування) акціонера, який її вносить, кількості, типу та/або класу належних йому акцій, змісту пропозиції до питання та/або проекту рішення, а також кількості, типу та/або класу акцій, що належать кандидату, який пропонується цим акціонером до складу органів товариства.

3. Наглядова рада акціонерного товариства, а в разі скликання позачергових

загальних зборів такого товариства на вимогу акціонерів у випадках, передбачених частиною шостою статті 47 цього Закону, — акціонери, які цього вимагають, приймають рішення про включення пропозицій до порядку денного не пізніше ніж за 15 днів до дати проведення загальних зборів.

4. Пропозиції акціонерів (акціонера), які сукупно є власниками 5 або більше відсотків простих акцій, підлягають обов'язковому включенню до порядку денного загальних зборів. У такому разі рішення наглядової ради про включення питання до порядку денного не вимагається, а пропозиція вважається включеною до порядку денного, якщо вона подана з дотриманням вимог цієї статті.

Зміни до порядку денного загальних зборів вносяться лише шляхом включення нових питань та проектів рішень із запропонованих питань. Товариство не має права вносити зміни до запропонованих акціонерами питань або проектів рішень. У разі, якщо акціонери вносять проект рішення, що відрізняється від зазначеного в порядку денному, цей проект також підлягає включенню до порядку денного.

5. Рішення про відмову у включенні пропозиції до порядку денного загальних зборів акціонерного товариства може бути прийнято тільки у разі:

недотримання акціонерами строку, встановленого частиною першою цієї статті;

неповноти даних, передбачених частиною другою цієї статті.

6. Мотивоване рішення про відмову у включенні пропозиції до порядку денного загальних зборів акціонерного товариства надсилається наглядовою радою акціонеру протягом трьох днів з моменту його прийняття.

7. Акціонерне товариство не пізніше ніж за 10 днів до дати проведення загальних зборів повинно повідомити акціонерів, згідно із статутом, про зміни у порядку денному.

Публічне товариство також надсилає повідомлення про зміни у порядку денному загальних зборів фондовій біржі

(біржам), на якій це товариство пройшло процедуру лістингу.

Оскарження акціонером рішення товариства про відмову у включенні його пропозицій до порядку денного до суду не зупиняє проведення загальних зборів. Суд за результатами розгляду справи може постановити рішення про зобов'язання товариства провести загальні збори з питання, у включенні якого до порядку денного було безпідставно відмовлено акціонеру.

Стаття 39 **Представництво акціонерів**

1. Представником акціонера на загальних зборах акціонерного товариства може бути фізична особа або уповноважена особа юридичної особи, а також уповноважена особа держави чи територіальної громади.

Посадові особи органів товариства та їх афілійовані особи не можуть бути представниками інших акціонерів товариства на загальних зборах.

Представником акціонера — фізичної чи юридичної особи на загальних зборах акціонерного товариства може бути інша фізична особа або уповноважена особа юридичної особи, а представником акціонера — держави чи територіальної громади — уповноважена особа органу, що здійснює управління державним чи комунальним майном.

2. Акціонер має право призначити свого представника постійно або на певний строк. Акціонер має право у будь-який момент замінити свого представника, повідомивши про це виконавчий орган акціонерного товариства.

3. Довіреність на право участі та голосування на загальних зборах може посвідчуватися реєстратором, депозитарієм, зберігачем, нотаріусом та іншими посадовими особами, які вчиняють нотаріальні дії, чи в іншому передбаченому законодавством порядку.

Довіреність на право участі та голосування на загальних зборах акціонерного товариства може містити завдання щодо голосування, тобто перелік питань порядку денного загальних зборів із зазначенням того, як і за яке (проти

якого) рішення потрібно проголосувати. Під час голосування на загальних зборах представник повинен голосувати саме так, як передбачено завданням щодо голосування. Якщо довіреність не містить завдання щодо голосування, представник вирішує всі питання щодо голосування на загальних зборах акціонерів на свій розсуд.

Акціонер має право надати довіреність на право участі та голосування на загальних зборах декільком своїм представникам.

Акціонер має право у будь-який час відкликати чи замінити свого представника на загальних зборах акціонерного товариства.

Надання довіреності на право участі та голосування на загальних зборах не виключає право участі на цих загальних зборах акціонера, який видав довіреність, замість свого представника.

Стаття 40 **Порядок проведення загальних зборів**

1. Порядок проведення загальних зборів акціонерного товариства встановлюється його статутом, а в разі, якщо він не встановлений статутом, — рішенням загальних зборів.

Головує на загальних зборах голова наглядової ради, член наглядової ради чи інша особа, уповноважена наглядовою радою, якщо інше не передбачено статутом.

2. Загальні збори акціонерного товариства не можуть розпочатися раніше, ніж зазначено у повідомленні про проведення загальних зборів.

3. Реєстрація акціонерів (їх представників) проводиться на підставі переліку акціонерів, які мають право на участь у загальних зборах, складеного в порядку, передбаченому законодавством про депозитарну систему України, із зазначенням кількості голосів кожного акціонера. Реєстрацію акціонерів (їх представників) проводить реєстраційна комісія, яка призначається наглядовою радою, а в разі скликання позачергових загальних зборів на вимогу акціонерів у випадках, передбачених частиною шос-

тою статті 47 цього Закону, — акціонерами, які цього вимагають.

Реєстраційна комісія має право відмовити в реєстрації акціонеру (його представнику) лише у разі відсутності в акціонера (його представника) необхідних документів, які надають йому право участі у загальних зборах акціонерів, відповідно до законодавства.

Перелік акціонерів, які зареєструвалися для участі у загальних зборах, підписує голова реєстраційної комісії, який обирається простою більшістю голосів її членів до початку проведення реєстрації. Акціонер, який не зареєструвався, не має права брати участь у загальних зборах.

Повноваження реєстраційної комісії за договором можуть передаватися реєстратору або депозитарію товариства. У такому разі головою реєстраційної комісії є представник реєстратора або депозитарія.

Перелік акціонерів, які зареєструвалися для участі у загальних зборах, додається до протоколу загальних зборів.

Мотивоване рішення реєстраційної комісії про відмову в реєстрації акціонера чи його представника для участі у загальних зборах, підписане головою реєстраційної комісії, додається до протоколу загальних зборів та видається особі, якій відмовлено в реєстрації.

До закінчення строку, відведеного на реєстрацію учасників зборів, акціонер має право замінити свого представника, повідомивши про це органи акціонерного товариства, або взяти участь у загальних зборах особисто.

У разі, якщо для участі в загальних зборах з'явилося декілька представників акціонера, реєструється той представник, довіреність якому видана пізніше.

У разі, якщо акція перебуває у спільній власності декількох осіб, повноваження щодо голосування на загальних зборах здійснюється за їх згодою одним із співвласників або їх загальним представником.

4. Акціонери (акціонер), які на дату складення переліку акціонерів, які мають право на участь у загальних зборах акціонерного товариства, сукупно є

власниками 10 і більше відсотків простих акцій, а також Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку можуть призначати своїх представників для нагляду за реєстрацією акціонерів, проведенням загальних зборів, голосуванням та підбиттям його підсумків. Про призначення таких представників товариство повідомляється письмово до початку реєстрації акціонерів.

Посадові особи акціонерного товариства зобов'язані забезпечити вільний доступ представників акціонерів (акціонера) та/або Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку до нагляду за реєстрацією акціонерів, проведенням загальних зборів, голосуванням та підбиттям його підсумків.

5. Хід загальних зборів або розгляд окремого питання за рішенням ініціаторів загальних зборів чи самих зборів може фіксуватися технічними засобами, відповідні записи яких додаються до протоколу загальних зборів.

Стаття 41

Кворум загальних зборів

1. Наявність кворуму загальних зборів визначається реєстраційною комісією на момент закінчення реєстрації акціонерів для участі у загальних зборах акціонерного товариства.

2. Загальні збори акціонерного товариства мають кворум за умови реєстрації для участі у них акціонерів, які сукупно є власниками не менш як 60 відсотків голосуючих акцій.

Для вирішення питання, право голосу з якого надається відповідно до частини п'ятої статті 26 цього Закону власникам привілейованих акцій, або питання, при розгляді якого голоси власників привілейованих акцій товариства підраховуються окремо відповідно до абзацу другого частини четвертої статті 26 цього Закону, загальні збори вважаються такими, що мають кворум з таких питань, за умови реєстрації для участі у загальних зборах також акціонерів, які сукупно є власниками не менш ніж 60 відсотків привілейованих акцій (кожного класу привілейованих акцій), що є голосуючими з цього питання.

Стаття 42

Порядок прийняття рішень загальними зборами

1. Одна голосуюча акція надає акціонеру один голос для вирішення кожного з питань, винесених на голосування на загальних зборах акціонерного товариства, крім проведення кумулятивного голосування.

2. Право голосу на загальних зборах акціонерного товариства мають акціонери — власники простих акцій товариства, а у випадках, передбачених статтею 26 цього Закону, — також акціонери — власники привілейованих акцій товариства, які володіють акціями на дату складення переліку акціонерів, які мають право на участь у загальних зборах.

Акціонер не може бути позбавлений права голосу.

3. Рішення загальних зборів акціонерного товариства з питання, винесеного на голосування, приймається простою більшістю голосів акціонерів, які зареєструвалися для участі у загальних зборах та є власниками голосуючих з цього питання акцій, крім випадків, коли цим Законом не встановлено інше. Статутом приватного товариства може встановлюватися більша кількість голосів акціонерів, необхідних для прийняття рішень з питань порядку денного, крім питань:

про дострокове припинення повноважень посадових осіб органів товариства;

про звернення з позовом до посадових осіб органів товариства стосовно відшкодування збитків, завданих товариству;

про звернення з позовом у разі недотримання вимог цього Закону при вчиненні значного правочину.

4. Обраними до складу органу акціонерного товариства вважаються кандидати, які набрали найбільшу кількість голосів серед тих, хто набрав більш як 50 відсотків голосів.

5. Рішення загальних зборів з питань, передбачених пунктами 2-7 та 21 частини другої статті 33 цього Закону, приймається більш як трьома чвертями голосів акціонерів від загальної їх кіль-

кості. Статутом приватного товариства можуть бути передбачені інші питання, рішення щодо яких приймаються трьома чвертями голосів акціонерів від загальної їх кількості, крім питань, визначених в абзаці другого частини третьої цієї статті.

6. Загальні збори не можуть приймати рішення з питань, не включених до порядку денного.

7. З питання, винесеного на голосування, право голосу для вирішення якого мають акціонери — власники простих та привілейованих акцій, голоси підраховуються разом за всіма голосуючими з цього питання акціями, крім випадків, передбачених статутом товариства та частиною четвертою статті 26 цього Закону.

8. У ході загальних зборів може бути оголошено перерву до наступного дня. Рішення про оголошення перерви до наступного дня приймається простою більшістю голосів акціонерів, які зареєструвалися для участі в загальних зборах та є власниками акцій, голосуючих принаймні з одного питання, що розглядатиметься наступного дня. Повторна реєстрація акціонерів (їх представників) наступного дня не проводиться.

Кількість голосів акціонерів, які зареєструвалися для участі в загальних зборах, визначається на підставі даних реєстрації першого дня.

Після перерви загальні збори проводяться в тому самому місці, що зазначене в повідомленні про проведення загальних зборів.

Кількість перерв у ході проведення загальних зборів не може перевищувати трьох.

9. На загальних зборах голосування проводиться з усіх питань порядку денного, винесених на голосування.

Стаття 43

Спосіб голосування

1. Голосування на загальних зборах акціонерного товариства з питань порядку денного може проводитися з використанням бюлетенів для голосування.

У товаристві, що здійснило публічне розміщення акцій, голосування з питань

порядку денного загальних зборів проводиться тільки з використанням бюлетенів для голосування.

У товаристві з кількістю акціонерів — власників простих акцій товариства понад 100 осіб голосування з питань порядку денного загальних зборів проводиться тільки з використанням бюлетенів для голосування.

При голосуванні з питань, зазначених у статті 68 цього Закону, використання бюлетенів є обов'язковим.

2. Бюлетень для голосування повинен містити:

1) повне найменування акціонерного товариства;

2) дату і час проведення загальних зборів;

3) перелік питань, винесених на голосування, та проекти рішень з цих питань;

4) варіанти голосування за кожний пункт рішення (написи «за», «проти», «утримався»);

5) застереження про те, що бюлетень має бути підписаний акціонером (представником акціонера) і в разі відсутності такого підпису вважається недійсним;

6) зазначення кількості голосів, що належать кожному акціонеру.

У разі проведення голосування з питань обрання членів виконавчого органу, наглядової ради або ревізійної комісії (ревізора) товариства бюлетень для голосування повинен містити прізвище, ім'я та по батькові кандидата (кандидатів).

3. Форма і текст бюлетеня для голосування затверджуються наглядовою радою не пізніше ніж за 10 днів до дати проведення загальних зборів, а в разі скликання позачергових загальних зборів на вимогу акціонерів у випадках, передбачених частиною шостою статті 47 цього Закону, — акціонерами, які цього вимагають. Акціонери мають право до проведення загальних зборів ознайомитися з формою бюлетеня для голосування в порядку, визначеному статтею 35 цього Закону.

4. Бюлетень для голосування визнається недійсним у разі, якщо він

відрізняється від офіційно виготовленого акціонерним товариством зразка або на ньому відсутній підпис акціонера (представника).

У разі якщо бюлетень для голосування містить кілька питань, винесених на голосування, визнання його недійсним щодо одного питання є підставою для визнання недійсним щодо інших питань.

Бюлетені для голосування, визнані недійсними з підстав, передбачених цією статтею, не враховуються під час підрахунку голосів.

Стаття 44 Лічильна комісія

1. Роз'яснення щодо порядку голосування, підрахунку голосів та інших питань, пов'язаних із забезпеченням проведення голосування на загальних зборах, надає лічильна комісія, яка обирається загальними зборами акціонерів. Повноваження лічильної комісії за договором можуть передаватися реєстратору або депозитарію товариства. Умови договору затверджуються загальними зборами.

2. В акціонерному товаристві з кількістю акціонерів — власників простих акцій понад 100 осіб кількісний склад лічильної комісії не може бути меншим ніж три особи. До складу лічильної комісії не можуть включатися особи, які входять або є кандидатами до складу органів товариства.

Стаття 45 Протокол про підсумки голосування

1. За підсумками голосування складається протокол, що підписується всіма членами лічильної комісії акціонерного товариства, які брали участь у підрахунку голосів.

У разі передачі повноважень лічильної комісії реєстратору або депозитарію протокол про підсумки голосування підписує представник реєстратора або депозитарію.

2. У протоколі про підсумки голосування зазначаються:

1) дата проведення загальних зборів;

2) перелік питань, рішення з яких прийняті загальними зборами;

3) рішення і кількість голосів «за», «проти» і «утримався» щодо кожного проекту рішення з кожного питання порядку денного, винесеного на голосування.

3. Рішення загальних зборів акціонерного товариства вважається прийнятим з моменту складення протоколу про підсумки голосування.

Підсумки голосування оголошуються на загальних зборах, під час яких проводилося голосування. Після закриття загальних зборів підсумки голосування доводяться до відома акціонерів протягом 10 робочих днів у спосіб, визначений статутом акціонерного товариства.

4. Протокол про підсумки голосування додається до протоколу загальних зборів акціонерного товариства.

Після складення протоколу про підсумки голосування бюлетені для голосування опечатаються лічильною комісією (або особою, якій передано повноваження лічильної комісії) та зберігаються у товаристві протягом строку його діяльності, але не більше чотирьох років.

Стаття 46

Протокол загальних зборів

1. Протокол загальних зборів акціонерного товариства складається протягом 10 днів з моменту закриття загальних зборів та підписується головою і секретарем загальних зборів.

2. До протоколу загальних зборів акціонерного товариства заносяться відомості про:

1) дату, час і місце проведення загальних зборів;

2) дату складення переліку акціонерів, які мають право на участь у загальних зборах;

3) загальну кількість осіб, включених до переліку акціонерів, які мають право на участь у загальних зборах;

4) загальну кількість голосів акціонерів — власників голосуючих акцій товариства, які зареєструвалися для участі у загальних зборах (якщо певні акції є голосуючими не з усіх питань по-

рядку денного — зазначається кількість голосуючих акцій з кожного питання);

5) кворум загальних зборів (якщо певні акції є голосуючими не з усіх питань порядку денного — зазначається кворум загальних зборів з кожного питання);

6) головуючого та секретаря загальних зборів;

7) склад лічильної комісії;

8) порядок денний загальних зборів;

9) основні тези виступів;

10) порядок голосування на загальних зборах (відкрите, бюлетенями тощо);

11) підсумки голосування із зазначенням результатів голосування з кожного питання порядку денного загальних зборів та рішення, прийняті загальними зборами.

Протокол загальних зборів, підписаний головою та секретарем загальних зборів, підшивається, скріплюється печаткою товариства та підписом голови виконавчого органу товариства (у разі колегіального виконавчого органу) або одноособового виконавчого органу.

Стаття 47

Позачергові загальні збори

1. Позачергові загальні збори акціонерного товариства скликаються наглядом радою:

1) з власної ініціативи;

2) на вимогу виконавчого органу — в разі порушення провадження про визнання товариства банкрутом або необхідності вчинення значного правочину;

3) на вимогу ревізійної комісії (ревізора);

4) на вимогу акціонерів (акціонера), які на день подання вимоги сукупно є власниками 10 і більше відсотків простих акцій товариства;

5) в інших випадках, встановлених законом або статутом товариства.

Вимога про скликання позачергових загальних зборів подається в письмовій формі виконавчому органу на адресу за місцезнаходженням акціонерного товариства із зазначенням органу або прізвищ (найменувань) акціонерів, які вимагають скликання позачергових за-

гальних зборів, підстав для скликання та порядку денного. У разі скликання позачергових загальних зборів з ініціативи акціонерів вимога повинна також містити інформацію про кількість, тип і клас належних акціонерам акцій та бути підписаною всіма акціонерами, які її подають.

2. Наглядова рада приймає рішення про скликання позачергових загальних зборів акціонерного товариства або про відмову в такому скликанні протягом 10 днів з моменту отримання вимоги про їх скликання.

3. Рішення про відмову у скликанні позачергових загальних зборів акціонерного товариства може бути прийнято тільки у разі:

якщо акціонери на дату подання вимоги не є власниками передбаченої абзацом першим частини першої цієї статті кількості простих акцій товариства;

неповноти даних, передбачених абзацом другим частини першої цієї статті.

Рішення наглядової ради про скликання позачергових загальних зборів або мотивоване рішення про відмову у скликанні надається відповідному органу управління товариства або акціонерам, які вимагають їх скликання, не пізніше ніж за три дні з моменту його прийняття.

Наглядова рада не має права вносити зміни до порядку денного загальних зборів, що міститься у вимозі про скликання позачергових загальних зборів, крім включення до порядку денного нових питань або проектів рішень.

4. Позачергові загальні збори акціонерного товариства мають бути проведені протягом 30 днів з дати подання вимоги про їх скликання.

5. Якщо цього вимагають інтереси акціонерного товариства, наглядова рада має право прийняти рішення про скликання позачергових загальних зборів з письмовим повідомленням акціонерів про проведення позачергових загальних зборів та порядку денний відповідно до цього Закону не пізніше ніж за 15 днів до дати їх проведення з позбавленням акціонерів права вносити пропозиції до порядку денного.

У такому разі за відсутності кворуму позачергових загальних зборів повторні загальні збори не проводяться.

Наглядова рада не може прийняти рішення, зазначене в абзаці першому цієї частини, якщо порядок денний позачергових загальних зборів включає питання про обрання членів наглядової ради.

6. У разі якщо протягом строку, встановленого частиною другою цієї статті, наглядова рада не прийняла рішення про скликання позачергових загальних зборів акціонерного товариства, такі збори можуть бути скликані акціонерами, які цього вимагають. Рішення наглядової ради про відмову у скликанні позачергових загальних зборів акціонерів може бути оскаржено акціонерами до суду.

7. Товариство або особа, які ведуть облік прав власності на акції товариства, зобов'язані протягом п'яти робочих днів надати інформацію про перелік власників акцій товариства, а також іншу інформацію, необхідну для організації проведення позачергових загальних зборів акціонерного товариства, за запитом наглядової ради товариства.

У разі скликання загальних зборів акціонерами повідомлення про це та інші матеріали розсилаються всім акціонерам товариства особою, яка веде облік прав власності на акції товариства.

Стаття 48 **Загальні збори акціонерів у формі заочного голосування**

1. У випадках, передбачених статутом акціонерного товариства з кількістю акціонерів не більше 25 осіб, допускається прийняття рішення методом опитування. У такому разі проект рішення або питання для голосування надсилається акціонерам — власникам голосуючих акцій, які повинні в письмовій формі сповістити щодо нього свою думку. Протягом 10 днів з дати одержання повідомлення від останнього акціонера — власника голосуючих акцій всі акціонери — власники голосуючих акцій повинні бути в письмовій формі проінформовані головою зборів про

прийняте рішення. Рішення вважається прийнятим у разі, якщо за нього проголосували всі акціонери — власники голосуючих акцій.

Стаття 49

Особливості проведення загальних зборів товариством, що складається з однієї особи

1. У разі якщо акціонерне товариство складається з однієї особи, до такого товариства не застосовуються положення статей 33-48 цього Закону щодо порядку скликання та проведення загальних зборів акціонерного товариства.

2. Повноваження загальних зборів товариства, передбачені статтею 33 цього Закону, а також внутрішніми документами товариства, здійснюються акціонером одноосібно.

Рішення акціонера з питань, що належать до компетенції загальних зборів, оформляється ним письмово (у формі наказу) та засвідчується печаткою товариства або нотаріально.

3. Обрання персонального складу наглядової ради, ревізійної комісії (в разі їх створення) здійснюється без застосування кумулятивного голосування.

Стаття 50

Оскарження рішення загальних зборів

1. У разі, якщо рішення загальних зборів або порядок прийняття такого рішення порушують вимоги цього Закону, інших актів законодавства, статуту чи положення про загальні збори акціонерного товариства, акціонер, права та охоронювані законом інтереси якого порушені таким рішенням, може оскаржити це рішення до суду протягом трьох місяців з дати його прийняття.

Суд має право з урахуванням усіх обставин справи залишити в силі оскаржуване рішення, якщо допущені порушення не порушують законні права акціонера, який оскаржує рішення.

2. Акціонер може оскаржити рішення загальних зборів з передбачених частиною першою статті 68 цього Закону питань виключно після отримання письмової відмови в реалізації права вимагати здійснення обов'язкового викупу това-

риством належних йому голосуючих акцій або в разі неотримання відповіді на свою вимогу протягом 30 днів від дати її направлення на адресу товариства в порядку, передбаченому цим Законом.

Розділ VIII

НАГЛЯДОВА РАДА АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА

Стаття 51

Створення наглядової ради акціонерного товариства

1. Наглядова рада акціонерного товариства є органом, що здійснює захист прав акціонерів товариства, і в межах компетенції, визначеної статутом та цим Законом, контролює та регулює діяльність виконавчого органу.

2. В акціонерних товариствах з кількістю акціонерів — власників простих акцій 10 осіб і більше створення наглядової ради є обов'язковим. У товаристві з кількістю акціонерів — власників простих акцій 9 осіб і менше у разі відсутності наглядової ради її повноваження здійснюються загальними зборами.

У такому разі передбачені цим Законом повноваження наглядової ради з підготовки та проведення загальних зборів здійснюються виконавчим органом, якщо інше не встановлено статутом акціонерного товариства.

3. Порядок роботи, виплати винагороди та відповідальність членів наглядової ради визначається цим Законом, статутом товариства, положенням про наглядову раду акціонерного товариства, а також договором, що укладається з членом наглядової ради. Такий договір від імені товариства підписується головою виконавчого органу чи іншою уповноваженою загальними зборами особою на умовах, затверджених рішенням загальних зборів. Такий цивільно-правовий договір може бути або оплатним, або безоплатним.

4. Член наглядової ради, який є представником акціонера — юридичної особи або держави, не може передавати свої повноваження іншій особі.

Члени наглядової ради мають право на оплату своєї діяльності за рахунок

товариства. Визначення умов оплати покладається на загальні збори за затвердженням зборами кошторисом.

Стаття 52
Компетенція наглядової ради

1. До компетенції наглядової ради належить вирішення питань, передбачених цим Законом, статутом, а також переданих на вирішення наглядової ради загальними зборами.

2. До виключної компетенції наглядової ради належить:

1) затвердження в межах своєї компетенції положень, якими регулюються питання, пов'язані з діяльністю товариства;

2) підготовка порядку денного загальних зборів, прийняття рішення про дату їх проведення та про включення пропозицій до порядку денного, крім скликання акціонерами позачергових загальних зборів;

3) прийняття рішення про проведення чергових та позачергових загальних зборів на вимогу акціонерів або за пропозицією виконавчого органу;

4) прийняття рішення про анулювання акцій чи продаж раніше викуплених товариством акцій;

5) прийняття рішення про розміщення товариством інших цінних паперів, крім акцій;

6) прийняття рішення про викуп розміщених товариством інших, крім акцій, цінних паперів;

7) затвердження ринкової вартості майна у випадках, передбачених цим Законом;

8) обрання та відкликання повноважень голови і членів виконавчого органу;

9) затвердження умов цивільно-правових, трудових договорів, які укладатимуться з членами виконавчого органу, встановлення розміру їх винагороди;

10) прийняття рішення про відсторонення голови виконавчого органу від виконання його повноважень та обрання особи, яка тимчасово здійснюватиме повноваження голови виконавчого органу;

11) обрання та припинення повноважень голови і членів інших органів товариства;

12) обрання реєстраційної комісії, за винятком випадків, встановлених цим Законом;

13) обрання аудитора товариства та визначення умов договору, що укладатиметься з ним, встановлення розміру оплати його послуг. У разі, якщо наглядова рада відсутня, це питання належить до компетенції виконавчого органу, якщо інше не встановлено статутом;

14) визначення дати складення переліку осіб, які мають право на отримання дивідендів, порядку та строків виплати дивідендів у межах граничного строку, визначеного частиною другою статті 30 цього Закону;

15) визначення дати складення переліку акціонерів, які мають бути повідомлені про проведення загальних зборів відповідно до частини першої статті 35 цього Закону та мають право на участь у загальних зборах відповідно до статті 34 цього Закону;

16) вирішення питань про участь товариства у промислово-фінансових групах та інших об'єднаннях, про заснування інших юридичних осіб;

17) вирішення питань, передбачених частиною четвертою статті 84 цього Закону, в разі злиття, приєднання, поділу, виділу або перетворення товариства;

18) прийняття рішення про вчинення значних правочинів у випадках, передбачених частиною першою статті 70 цього Закону;

19) визначення ймовірності визнання товариства неплатоспроможним внаслідок прийняття ним на себе зобов'язань або їх виконання, у тому числі внаслідок виплати дивідендів або викупу акцій;

20) прийняття рішення про обрання оцінювача майна товариства та затвердження умов договору, що укладатиметься з ним, встановлення розміру оплати його послуг;

21) прийняття рішення про обрання (заміну) реєстратора власників іменних цінних паперів товариства або депозитарія цінних паперів та затвердження умов договору, що укладатиметься з

ним, встановлення розміру оплати його послуг;

22) надсилання в порядку, передбаченому статтею 65 цього Закону, пропозицій акціонерам про придбання особою (особами, що діють спільно) значного пакета акцій відповідно до статей 64 і 65 цього Закону;

23) вирішення інших питань, що належать до виключної компетенції наглядової ради згідно із законом або статутом акціонерного товариства.

3. Питання, що належать до виключної компетенції наглядової ради акціонерного товариства, не можуть вирішуватися іншими органами товариства, крім загальних зборів, за винятком випадків, встановлених цим Законом.

4. Посадові особи органів акціонерного товариства забезпечують членам наглядової ради доступ до інформації в межах, передбачених цим Законом та статутом товариства.

Стаття 53

Обрання членів наглядової ради

1. Члени наглядової ради акціонерного товариства обираються з числа фізичних осіб, які мають повну дієздатність.

Акціонер може мати необмежену кількість представників у наглядовій раді. Порядок діяльності представника акціонера у наглядовій раді визначається самим акціонером. Загальні збори товариства можуть встановити залежність членства у наглядовій раді від кількості акцій, якими володіє акціонер.

2. Повноваження члена наглядової ради дійсні з моменту його затвердження рішенням загальних зборів товариства.

3. Обрання членів наглядової ради публічного товариства здійснюється виключно шляхом кумулятивного голосування.

Обрання членів наглядової ради приватного товариства здійснюється за принципом пропорційності представництва у її складі представників акціонерів відповідно до кількості належних акціонерам доголосуючих акцій або шляхом кумулятивного голосування. Конкретний

спосіб обрання членів наглядової ради приватного товариства визначається його статутом.

4. Одна й та сама особа може обиратися до складу наглядової ради неодноразово.

5. Член наглядової ради не може бути одночасно членом виконавчого органу та/або членом ревізійної комісії (ревізором) цього товариства.

6. Кількісний склад наглядової ради встановлюється загальними зборами.

До складу наглядової ради в товариствах з кількістю акціонерів — власників простих акцій від 100 до 1000 осіб повинні входити не менше ніж п'ять осіб, з кількістю понад 1000 — не менше ніж сім осіб, а в товариствах з кількістю акціонерів — власників простих акцій понад 10 000 осіб — не менше ніж дев'ять осіб.

7. Якщо кількість членів наглядової ради становить менше половини її кількісного складу, товариство протягом трьох місяців має скликати позачергові загальні збори для обрання решти членів наглядової ради, а в разі обрання членів наглядової ради шляхом кумулятивного голосування — для обрання всього складу наглядової ради.

8. Член наглядової ради здійснює свої повноваження на підставі договору з товариством.

Від імені товариства договір підписує особа, уповноважена на те загальними зборами.

У договорі з членом наглядової ради товариства може бути передбачена виплата йому винагороди та можливість сплати товариством за нього внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування.

Дія договору з членом наглядової ради припиняється у разі припинення його повноважень.

Виконання повноважень члена наглядової ради державними службовцями здійснюється у випадках та в порядку, визначених законом. Виконання повноважень члена наглядової ради особами, які перебувають на службі в органах місцевого самоврядування, здійснюється відповідно до законодавства.

Стаття 54
Голова наглядової ради

1. Голова наглядової ради акціонерного товариства обирається членами наглядової ради з їх числа простою більшістю голосів від кількісного складу наглядової ради, якщо інше не передбачено статутом товариства або положенням про наглядову раду.

Наглядова рада має право в будь-який час переобрати голову наглядової ради.

2. Голова наглядової ради організовує її роботу, скликає засідання наглядової ради та головує на них, відкриває загальні збори, організовує обрання секретаря загальних зборів, якщо інше не передбачено статутом акціонерного товариства, здійснює інші повноваження, передбачені статутом та положенням про наглядову раду.

3. У разі неможливості виконання головою наглядової ради своїх повноважень його повноваження здійснює один із членів наглядової ради за її рішенням, якщо інше не передбачено статутом або положенням про наглядову раду акціонерного товариства.

Стаття 55
Засідання наглядової ради

1. Засідання наглядової ради скликаються за ініціативою голови наглядової ради або на вимогу члена наглядової ради.

Засідання наглядової ради також скликаються на вимогу ревізійної комісії, виконавчого органу чи його члена, інших осіб, визначених статутом акціонерного товариства, які беруть участь у засіданні наглядової ради.

На вимогу наглядової ради в її засіданні або в розгляді окремих питань порядку денного засідання беруть участь члени виконавчого органу та інші визначені нею особи в порядку, встановленому положенням про наглядову раду.

Засідання наглядової ради проводяться в міру необхідності з періодичністю, визначеною статутом, але не рідше одного разу на квартал.

Статут або положення про наглядову раду акціонерного товариства може пе-

редбачати порядок прийняття наглядовою радою рішення шляхом проведення заочного голосування (опитування).

У засіданні наглядової ради на її запрошення з правом дорадчого голосу можуть брати участь представники профспілкового або іншого уповноваженого трудовим колективом органу, який підписав колективний договір від імені трудового колективу.

2. Засідання наглядової ради є правомочним, якщо в ньому бере участь не менше ніж половина її складу. Статутом або положенням про наглядову раду товариства може встановлюватися більша кількість членів наглядової ради, необхідна для визнання її засідань правомочними.

3. На вимогу наглядової ради в її засіданні беруть участь члени виконавчого органу.

4. Рішення наглядової ради приймається простою більшістю голосів членів наглядової ради, які беруть участь у засіданні та мають право голосу, якщо для прийняття рішення статутом або положенням про наглядову раду акціонерного товариства не встановлюється більша кількість голосів.

5. На засіданні наглядової ради кожний член наглядової ради має один голос.

Статутом або положенням про наглядову раду товариства може передбачатися право вирішального голосу голови наглядової ради у разі рівного розподілу голосів членів наглядової ради під час прийняття рішень.

6. Протокол засідання наглядової ради оформляється не пізніше ніж протягом п'яти днів після проведення засідання.

У протоколі засідання наглядової ради зазначаються:

місце, дата і час проведення засідання;

особи, які брали участь у засіданні; порядок денний засідання;

питання, винесені на голосування, та підсумки голосування із зазначенням прізвищ членів наглядової ради, які голосували «за», «проти» (або утрималися від голосування) з кожного питання;

зміст прийнятих рішень.

Протокол засідання наглядової ради підписує головуючий на засіданні.

7. Засідання наглядової ради або розгляд окремого питання за її рішенням може фіксуватися технічними засобами.

Стаття 56 **Комітети наглядової ради** **Корпоративний секретар**

1. Наглядова рада акціонерного товариства може утворювати постійні чи тимчасові комітети з числа її членів для вивчення і підготовки питань, що належать до компетенції наглядової ради.

В акціонерному товаристві можуть утворюватися комітети з питань аудиту та з питань інформаційної політики товариства. Очолюють комітети члени наглядової ради товариства, обрані за пропозицією акціонера, який не контролює діяльність цього товариства.

З метою забезпечення діяльності комітету з питань аудиту наглядова рада може прийняти рішення щодо запровадження в товаристві посади внутрішнього аудитора (створення служби внутрішнього аудиту). Внутрішній аудитор (служба внутрішнього аудиту) призначається наглядовою радою і є підпорядкованим та підвітним безпосередньо члену наглядової ради — голові комітету з питань аудиту.

Порядок утворення і діяльності комітетів встановлюється статутом або положенням про наглядову раду товариства.

2. Рішення про утворення комітету та про перелік питань, які передаються йому для вивчення і підготовки, приймаються простою більшістю голосів членів наглядової ради, якщо статутом або положенням про наглядову раду не встановлено більшої кількості голосів, необхідної для прийняття такого рішення.

3. Висновки комітетів розглядаються наглядовою радою в порядку, передбаченому цим Законом для прийняття наглядовою радою рішень.

4. Наглядова рада за пропозицією голови наглядової ради у встановленому порядку має право обрати корпоративного секретаря. Корпоративний секретар є особою, яка відповідає за взаємодію акціонерного товариства з акціонерами та/або інвесторами.

Робота корпоративного секретаря оплачується із загального бюджету наглядової ради.

Стаття 57 **Дострокове припинення повноважень членів наглядової ради**

1. Загальні збори акціонерного товариства можуть прийняти рішення про дострокове припинення повноважень членів наглядової ради та одночасне обрання нових членів. Статутом або положенням про наглядову раду товариства має бути передбачено випадки, коли припиняються повноваження членів наглядової ради та обираються нові члени.

Без рішення загальних зборів повноваження члена наглядової ради з одночасним припиненням договору припиняються:

1) за його бажанням за умови письмового повідомлення про це товариства за два тижні;

2) в разі неможливості виконання обов'язків члена наглядової ради за станом здоров'я;

3) в разі набрання законної сили вироком чи рішенням суду, яким його засуджено до покарання, що виключає можливість виконання обов'язків члена наглядової ради;

4) в разі смерті, визнання його недієздатним, обмежено дієздатним, безвісно відсутнім, померлим.

Статутом товариства можуть бути передбачені додаткові підстави для припинення повноважень члена наглядової ради.

2. У разі якщо обрання членів наглядової ради здійснювалося шляхом кумулятивного голосування, рішення загальних зборів про дострокове припинення повноважень може прийматися тільки стосовно всіх членів наглядової ради.

**Розділ ІХ
ВИКОНАВЧИЙ ОРГАН
АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА**

**Стаття 58
Засади діяльності виконавчого органу
акціонерного товариства**

1. Виконавчий орган акціонерного товариства здійснює управління поточною діяльністю товариства.

До компетенції виконавчого органу належить вирішення всіх питань, пов'язаних з керівництвом поточною діяльністю товариства, крім питань, що належать до виключної компетенції загальних зборів та наглядової ради.

2. Виконавчий орган акціонерного товариства підзвітний загальним зборам і наглядовій раді, організовує виконання їх рішень. Виконавчий орган діє від імені акціонерного товариства у межах, встановлених статутом акціонерного товариства і законом.

3. Виконавчий орган акціонерного товариства може бути колегіальним (правління, дирекція) або одноосібним (директор, генеральний директор).

4. Членом виконавчого органу акціонерного товариства може бути будь-яка фізична особа, яка має повну дієздатність і не є членом наглядової ради чи ревізійної комісії.

5. Права та обов'язки членів виконавчого органу акціонерного товариства визначаються цим Законом, іншими актами законодавства, статутом товариства або положенням про виконавчий орган товариства, а також трудовим договором, що укладається з кожним членом виконавчого органу. Від імені товариства трудовий договір підписує голова наглядової ради чи особа, уповноважена на те наглядовою радою.

6. Виконавчий орган на вимогу органів та посадових осіб товариства зобов'язаний надати можливість ознайомитися з інформацією про діяльність товариства в межах, встановлених законом, статутом та внутрішніми положеннями товариства.

Особи, які при цьому отримали доступ до інформації з обмеженим досту-

пом, несуть відповідальність за її неправомірне використання.

**Стаття 59
Колегіальний виконавчий орган
акціонерного товариства**

1. Кількісний склад виконавчого органу, порядок призначення його членів визначаються статутом товариства. Порядок скликання та проведення засідань колегіального виконавчого органу встановлюється статутом або положенням про виконавчий орган акціонерного товариства.

2. Кожний член колегіального виконавчого органу має право вимагати проведення засідання колегіального виконавчого органу та вносити питання до порядку денного засідання.

3. Члени наглядової ради, а також представник профспілкового або іншого уповноваженого трудовим колективом органу, який підписав колективний договір від імені трудового колективу, мають право бути присутніми на засіданнях колегіального виконавчого органу. Статутом може бути надано право іншим особам бути присутніми на засіданнях колегіального виконавчого органу.

4. На засіданні колегіального виконавчого органу ведеться протокол. Протокол засідання колегіального виконавчого органу підписується головою та надається для ознайомлення на вимогу члена колегіального виконавчого органу, члена наглядової ради або представника профспілкового або іншого уповноваженого трудовим колективом органу, який підписав колективний договір від імені трудового колективу органу. Статутом акціонерного товариства може бути надано право іншим особам отримувати протокол засідання колегіального виконавчого органу для ознайомлення.

5. Голова колегіального виконавчого органу обирається наглядовою радою товариства, якщо інше не передбачено статутом товариства, в порядку, передбаченому статутом або положенням про виконавчий орган акціонерного товариства.

Голова колегіального виконавчого органу організовує роботу колегіаль-

ного виконавчого органу, скликає засідання, забезпечує ведення протоколів засідань.

Голова колегіального виконавчого органу має право без довіреності діяти від імені товариства відповідно до рішень колегіального виконавчого органу, в тому числі представляти інтереси товариства, вчиняти правочини від імені товариства, видавати накази та давати розпорядження, обов'язкові для виконання всіма працівниками товариства. Інший член колегіального виконавчого органу в порядку, визначеному законодавством України, також може бути наділений цими повноваженнями, якщо це передбачено статутом товариства.

6. У разі неможливості виконання головою колегіального виконавчого органу своїх повноважень за рішенням цього органу його повноваження здійснює один із членів колегіального виконавчого органу, якщо інше не передбачено статутом або положенням про виконавчий орган акціонерного товариства. Інші особи можуть діяти від імені товариства у порядку представництва, передбаченому Цивільним кодексом України (435-15).

Стаття 60

Одноосібний виконавчий орган

1. Порядок прийняття рішень особою, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу, встановлюється статутом або положенням про виконавчий орган акціонерного товариства.

2. Особа, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу, вправі без довіреності діяти від імені акціонерного товариства, в тому числі представляти його інтереси, вчиняти правочини від імені товариства, видавати накази та давати розпорядження, обов'язкові для виконання всіма працівниками товариства.

3. У разі неможливості виконання особою, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу, своїх повноважень, ці повноваження здійснюються призначеною нею особою, якщо інше не передбачено статутом або положенням про виконавчий орган.

Стаття 61

Припинення повноважень голови та членів виконавчого органу

1. Повноваження голови колегіального виконавчого органу (особи, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу) припиняються за рішенням наглядової ради, якщо статутом акціонерного товариства це питання не віднесено до компетенції загальних зборів.

Повноваження члена виконавчого органу припиняються за рішенням наглядової ради, якщо статутом товариства це питання не віднесено до компетенції загальних зборів.

Підстави припинення повноважень голови та члена виконавчого органу встановлюються законодавством, статутом та договором з ним.

2. У разі, якщо відповідно до статуту товариства обрання та припинення повноважень голови колегіального виконавчого органу (особи, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу) віднесено до компетенції загальних зборів, наглядова рада має право відсторонити від виконання повноважень голову колегіального виконавчого органу (особу, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу), дії або бездіяльність якого порушують права акціонерів чи самого товариства, до вирішення загальними зборами питання про припинення його повноважень.

До вирішення загальними зборами питання про припинення повноважень голови колегіального виконавчого органу (особи, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу) наглядова рада зобов'язана призначити особу, яка тимчасово здійснюватиме повноваження голови колегіального виконавчого органу (особи, яка здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу), та скликати позачергові загальні збори.

3. У разі відсторонення голови виконавчого органу чи особи, яка виконує його повноваження, наглядова рада зобов'язана протягом 10 днів з моменту ухвалення відповідного рішення оголо-

сити про скликання загальних зборів товариства, у порядку денному яких має бути питання про переобрання голови виконавчого органу товариства.

Розділ X ПОСАДОВІ ОСОБИ ОРГАНІВ АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА

Стаття 62 Вимоги до посадових осіб органів акціонерного товариства

1. Посадовими особами органів акціонерного товариства не можуть бути народні депутати України, члени Кабінету Міністрів України, керівники центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, військовослужбовці, посадові особи органів прокуратури, суду, служби безпеки, внутрішніх справ, державні службовці, крім випадків, коли вони виконують функції з управління корпоративними правами держави та представляють інтереси держави або територіальної громади в наглядовій раді або ревізійній комісії товариства.

Особи, яким суд заборонив займатися певним видом діяльності, не можуть бути посадовими особами органів товариства, що провадить цей вид діяльності. Особи, які мають непогашену судимість за злочини проти власності, службові чи господарські злочини, не можуть бути посадовими особами органів товариства.

2. Посадові особи органів акціонерного товариства не мають права розголошувати комерційну таємницю та конфіденційну інформацію про діяльність товариства, крім випадків, передбачених законом.

3. Посадові особи органів товариства на вимогу ревізійної комісії (ревізора) або аудитора зобов'язані надати документи про фінансово-господарську діяльність товариства.

4. Посадовим особам органів акціонерного товариства виплачується винагорода тільки на умовах, які встановлюються цивільно-правовими договорами або трудовим договором, укладеним з ними.

Стаття 63 Відповідальність посадових осіб органів акціонерного товариства

1. Посадові особи органів акціонерного товариства повинні діяти в інтересах товариства, дотримуватися вимог законодавства, положень статуту та інших документів товариства.

2. Посадові особи органів акціонерного товариства несуть відповідальність перед товариством за збитки, завдані товариству своїми діями (бездіяльністю), згідно із законом.

3. У разі якщо відповідальність згідно із цією статтею несуть кілька осіб, їх відповідальність перед товариством є солідарною.

Розділ XI ПРИДБАННЯ ЗНАЧНОГО ТА КОНТРОЛЬНОГО ПАКЕТА АКЦІЙ АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА

Стаття 64 Придбання значного пакета акцій товариства

1. Особа (особи, що діють спільно), яка має намір придбати акції, що з урахуванням кількості акцій, які належать їй та її афілійованим особам, становитимуть 10 і більше відсотків простих акцій товариства (далі — значний пакет акцій), зобов'язана не пізніше ніж за 30 днів до дати придбання значного пакета акцій подати товариству письмове повідомлення про свій намір та оприлюднити його. Оприлюднення повідомлення здійснюється шляхом надання його Державній комісії з цінних паперів та фондового ринку, кожній біржі, на якій товариство пройшло процедуру лістингу, та опублікування в офіційному друкованому органі.

У повідомленні зазначаються кількість, тип та/або клас акцій товариства, що належать особі (кожній з осіб, що діють спільно) та кожній з її афілійованих осіб, а також кількість простих акцій товариства, які особа (особи, що діють спільно) має намір придбати.

2. Товариство, значний пакет акцій якого придбавається, не має права вжи-

вати заходів з метою перешкодження такому придбанню.

Стаття 65
Придбання акцій товариства за наслідками придбання контрольного пакета акцій

1. Особа (особи, що діють спільно), яка придбала 50 і більше відсотків простих акцій товариства (далі — контрольний пакет акцій), протягом 20 днів з дати придбання контрольного пакета акцій зобов'язана запропонувати всім акціонерам придбати у них прості акції товариства, крім випадків придбання контрольного пакета акцій у процесі приватизації.

Зазначена особа (особи, що діють спільно) надсилає до товариства публічну невідкличну пропозицію (оферту) для всіх акціонерів — власників простих акцій товариства про придбання акцій на адресу за місцезнаходженням товариства на ім'я наглядової ради або виконавчого органу (якщо утворення наглядової ради не передбачено статутом товариства) та повідомляє про це Державну комісію з цінних паперів та фондового ринку і кожну фондову біржу (біржі), на якій товариство пройшло процедуру лістингу. Наглядова рада (або виконавчий орган товариства, якщо утворення наглядової ради не передбачено статутом товариства) зобов'язана надіслати зазначену письмову пропозицію кожному акціонеру відповідно до реєстру акціонерів товариства протягом 10 днів з моменту отримання відповідних документів від особи (осіб, що діють спільно).

2. Пропозиція акціонерам про придбання належних їм акцій має містити дані про:

1) особу (кожну з осіб, що діють спільно), яка придбала контрольний пакет акцій товариства, та її афілійованих осіб — прізвище (найменування), місце проживання (місцезнаходження), кількість, тип та/або клас акцій товариства, належних кожній із зазначених осіб;

2) запропоновану ціну придбання акцій та порядок її визначення;

3) строк, протягом якого акціонери можуть повідомити про прийняття пропозиції щодо придбання акцій;

4) порядок оплати акцій, що придбаваються.

3. Строк, протягом якого акціонери можуть повідомити особу (осіб, що діють спільно), яка придбала контрольний пакет акцій, щодо прийняття пропозиції про придбання акцій, має становити від 30 до 60 днів з дати надходження пропозиції.

4. Ціна придбання акцій не може бути меншою за ринкову ціну, визначену відповідно до частини третьої статті 8 цього Закону.

5. Протягом 30 днів після закінчення зазначеного у пропозиції строку особа (особи, що діють спільно), яка придбала контрольний пакет акцій, повинна сплатити акціонерам, які прийняли пропозицію, вартість їхніх акцій виходячи із зазначеної у пропозиції ціни придбання.

Розділ XII
ВИКУП ТА ОБОВ'ЯЗКОВИЙ ВИКУП АКЦІОНЕРНИМ ТОВАРИСТВОМ РОЗМІЩЕНИХ НИМ ЦІННИХ ПАПЕРІВ

Стаття 66
Викуп акціонерним товариством розміщених ним цінних паперів

1. Акціонерне товариство має право за рішенням загальних зборів викупити в акціонерів акції за згодою власників цих акцій. Порядок реалізації цього права визначається у статуті товариства та/або рішенні загальних зборів. Рішенням загальних зборів обов'язково встановлюються:

1) порядок викупу, що включає максимальну кількість, тип та/або клас акцій, що викупуваються;

2) строк викупу;

3) ціна викупу (або порядок її визначення);

4) дії товариства щодо викуплених акцій (їх анулювання або продаж).

Строк викупу включає строк приймання письмових пропозицій акціонерів про продаж акцій та строк сплати їх вартості. Строк викупу акцій не може

перевищувати одного року. Письмова пропозиція акціонера про продаж акцій товариству є безвідкличною.

Ціна викупу акцій не може бути меншою за їх ринкову вартість, визначену відповідно до статті 8 цього Закону. Оплата акцій, що викуповуються, здійснюється у грошовій формі.

Товариство зобов'язане придбавати акції у кожного акціонера, який приймає (акцептує) пропозицію (оферту) про викуп акцій, за ціною, вказаною в рішенні загальних зборів.

Правочини щодо переходу права власності на акції до товариства, вчинені протягом терміну, зазначеного в рішенні загальних зборів, за ціною, відмінною від ціни, вказаної в такому рішенні, є нікчемними.

2. У разі якщо загальними зборами прийнято рішення про пропорційний викуп акцій, товариство надсилає кожному акціонеру письмове повідомлення про кількість акцій, що викуповуються, їх ціну та строк викупу. Для товариства з кількістю акціонерів — власників простих акцій понад 1000 осіб приймання пропозицій акціонерів про продаж товариству акцій здійснюється протягом не менше ніж 30-денного строку від дати надіслання акціонерам зазначеного повідомлення.

Загальні збори можуть прийняти рішення про викуп визначеної кількості акцій певного типу та/або класу в окремих акціонерів за їх згодою. У такому разі рішення має містити прізвища (найменування) акціонерів, у яких викуповуються акції, та кількість акцій певного типу та/або класу, які викуповуються у цих акціонерів.

3. Викуплені акціонерним товариством акції не враховуються у разі розподілу прибутку, голосування та визначення кворуму загальних зборів. Товариство повинно протягом року з моменту викупу продати викуплені товариством акції або анулювати їх відповідно до рішення загальних зборів, яким було передбачено викуп товариством власних акцій.

Ціна продажу викуплених товариством акцій не може бути меншою за їх

ринкову вартість, визначену відповідно до частини третьої статті 8 цього Закону.

Правочини щодо переходу права власності на викуплені товариством акції, вчинені з порушенням вимог цієї частини, є нікчемними.

4. Акціонерне товариство має право за рішенням наглядової ради викупити розміщені ним інші, крім акцій, цінні папери за згодою власників цих цінних паперів, якщо це передбачено статутом товариства та проспектом емісії таких цінних паперів.

Стаття 67

Обмеження на викуп акціонерним товариством акцій

1. Акціонерне товариство не має права приймати рішення про викуп акцій, якщо:

1) на дату викупу акцій товариство має зобов'язання про обов'язковий викуп акцій відповідно до статті 68 цього Закону;

2) товариство є неплатоспроможним або стане таким внаслідок викупу акцій;

3) власний капітал товариства є меншим, ніж сума його статутного капіталу, резервного капіталу та розміру перевищення ліквідаційної вартості привілейованих акцій над їх номінальною вартістю, або стане меншим внаслідок такого викупу.

2. Акціонерне товариство не має права здійснювати викуп розміщених ним простих акцій до повної виплати поточних дивідендів за привілейованими акціями.

Акціонерне товариство не має права здійснювати викуп розміщених ним привілейованих акцій до повної виплати поточних дивідендів за привілейованими акціями, власники яких мають перевагу щодо черговості отримання дивідендів.

3. Акціонерне товариство не має права приймати рішення, що передбачає викуп акцій товариства без їх анулювання, якщо після викупу частка акцій товариства, що перебувають в обігу, стане меншою ніж 80 відсотків статутного капіталу.

Стаття 68

Обов'язковий викуп акціонерним товариством акцій на вимогу акціонерів

1. Кожний акціонер — власник протистих акцій товариства має право вимагати здійснення обов'язкового викупу акціонерним товариством належних йому голосуючих акцій, якщо він зареєструвався для участі у загальних зборах та голосував проти прийняття загальними зборами рішення про:

1) злиття, приєднання, поділ, перетворення, виділ товариства, зміну його типу з публічного на приватне;

2) вчинення товариством значного правочину;

3) зміну розміру статутного капіталу.

2. Кожний акціонер — власник привілейованих акцій має право вимагати здійснення обов'язкового викупу товариством належних йому привілейованих акцій, якщо він зареєструвався для участі у загальних зборах та голосував проти прийняття загальними зборами рішення про:

1) внесення змін до статуту товариства, якими передбачається розміщення нового класу привілейованих акцій, власники яких матимуть перевагу щодо черговості отримання дивідендів чи виплат під час ліквідації акціонерного товариства;

2) розширення обсягу прав акціонерів — власників розміщених класів привілейованих акцій, які мають перевагу щодо черговості отримання дивідендів чи виплат під час ліквідації акціонерного товариства.

3. Акціонерне товариство у випадках, передбачених частинами першою та другою цієї статті, зобов'язане викупити належні акціонерів акції.

4. Перелік акціонерів, які мають право вимагати здійснення обов'язкового викупу належних їм акцій відповідно до частини першої та другої цієї статті, складається на підставі переліку акціонерів, які зареєструвалися для

участі в загальних зборах, на яких було прийнято рішення, що стало підставою для вимоги обов'язкового викупу акцій.

Стаття 69

Порядок реалізації акціонерами права вимоги обов'язкового викупу акціонерним товариством належних їм акцій

1. Ціна викупу акцій не може бути меншою, ніж їх ринкова вартість.

Ціна викупу акцій розраховується станом на день, що передує дню опублікування в установленому порядку повідомлення про скликання загальних зборів, на яких було прийнято рішення, яке стало підставою для вимоги обов'язкового викупу акцій.

Ринкова вартість акцій визначається в порядку, встановленому статтею 8 цього Закону.

Договір між акціонерним товариством та акціонером про обов'язковий викуп товариством належних йому акцій укладається в письмовій формі.

2. Протягом 30 днів після прийняття загальними зборами рішення, що стало підставою для вимоги обов'язкового викупу акцій, акціонер, який має намір реалізувати зазначене право, подає товариству письмову вимогу. У вимозі акціонера про обов'язковий викуп акцій мають бути зазначені його прізвище (найменування), місце проживання (місцезнаходження), кількість, тип та/або клас акцій, обов'язкового викупу яких він вимагає.

3. Протягом 30 днів після отримання вимоги акціонера про обов'язковий викуп акцій товариство здійснює сплату вартості акцій за ціною викупу, зазначеною в повідомленні про право вимоги обов'язкового викупу акцій, що належать акціонеру.

Оплата акцій здійснюється у грошовій формі, якщо сторони в межах строків, установлених у цій статті, не дійшли згоди щодо іншої форми оплати.

**Розділ XIII
ЗНАЧНІ ПРАВОЧИНИ ТА
ПРАВОЧИНИ, ЩОДО ВЧИНЕННЯ
ЯКИХ Є ЗАІНТЕРЕСОВАНІСТЬ**

**Стаття 70
Значний правочин**

1. Рішення про вчинення значного правочину, якщо ринкова вартість майна або послуг, що є його предметом, становить від 10 до 25 відсотків вартості активів за даними останньої річної фінансової звітності акціонерного товариства, приймається наглядовою радою.

Статутом акціонерного товариства можуть бути визначені додаткові критерії для віднесення правочинів до категорії значних правочинів.

У разі неприйняття наглядовою радою рішення про вчинення значного правочину питання про вчинення такого правочину може вноситися на розгляд загальних зборів.

2. Якщо ринкова вартість майна або послуг, що є предметом значного правочину, перевищує 25 відсотків вартості активів за даними останньої річної фінансової звітності акціонерного товариства, рішення про вчинення такого правочину приймається загальними зборами за поданням наглядової ради.

Рішення про вчинення значного правочину, якщо ринкова вартість майна або послуг, що є предметом такого правочину, перевищує 25 відсотків, але менша ніж 50 відсотків вартості активів за даними останньої річної фінансової звітності акціонерного товариства, приймається простою більшістю голосів акціонерів, які зареєструвалися для участі у загальних зборах та є власниками голосуючих з цього питання акцій.

Рішення про вчинення значного правочину, якщо ринкова вартість майна або послуг, що є предметом такого правочину, становить 50 і більше відсотків вартості активів за даними останньої річної фінансової звітності акціонерного товариства, приймається трьома чвертями голосів акціонерів від загальної їх кількості.

3. Якщо на дату проведення загальних зборів неможливо визначити, які значні правочини вчинятимуться акціонерним товариством у ході поточної господарської діяльності, загальні збори можуть прийняти рішення про попереднє схвалення значних правочинів, які можуть ним вчинятися протягом не більш як одного року, із зазначенням характеру правочинів та їх граничної вартості.

4. Вимоги до порядку вчинення значного правочину, передбачені цим розділом, застосовуються як додаткові до інших вимог щодо порядку вчинення певних правочинів, передбачених законодавством або статутом акціонерного товариства.

5. Забороняється ділити предмет правочину з метою ухилення від передбаченого цим Законом порядку прийняття рішень про вчинення значного правочину.

**Стаття 71
Правочин, щодо вчинення якого є
заінтересованість**

1. Особою, заінтересованою у вчиненні акціонерним товариством правочину, вважається посадова особа органів товариства та її афілійована особа (особи), акціонер, який одноосібно або разом з афілійованими особами володіє 25 і більше відсотками простих акцій товариства, якщо зазначена особа (особи — разом або окремо) відповідає принаймні одній із нижченаведених ознак:

- 1) є стороною такого правочину;
- 2) бере участь у правочині як представник або посередник (крім представництва товариства посадовими особами);
- 3) отримує винагороду за вчинення такого правочину від товариства (посадових осіб товариства) або від особи, яка є стороною правочину;
- 4) внаслідок такого правочину придбає майно чи заінтересована в інших результатах виконання правочину;
- 5) є афілійованою особою юридичної особи, яка є стороною правочину або бере участь у правочині як представник

чи посередник, або отримує винагороду від товариства чи від особи, що є стороною правочину, або внаслідок такого правочину придбає майно чи буде користуватися іншими результатами виконання правочину.

Особа, заінтересована у вчиненні правочину, зобов'язана протягом трьох робочих днів з моменту виникнення в неї заінтересованості поінформувати той орган, членом якого вона є, виконавчий орган та наглядову раду про наявність у неї такої заінтересованості.

2. Виконавчий орган акціонерного товариства зобов'язаний протягом п'яти днів з моменту отримання відомостей про можливість вчинення правочину, щодо якого є заінтересованість, надати членам наглядової ради (а за відсутності наглядової ради — кожному акціонеру персонально) інформацію стосовно правочинів, у вчиненні яких товариство заінтересоване, зокрема про:

- 1) предмет правочину;
- 2) вартість одиниці товару або послуг, якщо вона передбачена правочинном;
- 3) загальну суму правочину щодо придбання, відчуження або можливості відчуження майна, виконання робіт, надання або отримання послуг;
- 4) особу, яка має заінтересованість у вчиненні такого правочину.

У разі якщо правочин, щодо якого є заінтересованість, порушує інтереси товариства, наглядова рада може заборонити його вчинення або винести розгляд цього питання на загальній зборі.

Наглядова рада протягом п'яти робочих днів зобов'язана прийняти рішення про вчинення правочину, щодо якого є заінтересованість.

Якщо заінтересована у вчиненні правочину особа є членом наглядової ради, вона не бере участь у голосуванні з питання вчинення такого правочину. Якщо більшість членів наглядової ради є особами, заінтересованими у вчиненні такого правочину, це питання виносить на розгляд загальних зборів.

Наглядова рада може прийняти рішення про вчинення чи відмову від вчинення правочину.

3. Положення цієї статті не застосовуються у разі:

1) реалізації акціонерами переважного права відповідно до статті 27 цього Закону;

2) пропорційного викупу товариством в акціонерів розміщених ним акцій;

3) приєднання до товариства, що здійснюється відповідно до частини другої статті 84 цього Закону, якщо товариство, до якого здійснюється приєднання, є власником більш як 90 відсотків простих акцій товариства, що приєднується;

4) надання посадовою особою органів товариства або акціонером, що одноосібно або разом з афілійованими особами володіє 25 і більше відсотками простих акцій товариства, на безоплатній основі гарантії (поруки) особам, які надають товариству позики.

Стаття 72

Наслідки недотримання вимог до порядку вчинення правочину, щодо якого є заінтересованість

1. У разі недотримання вимог, передбачених статтею 71 цього Закону, особа, заінтересована у вчиненні акціонерним товариством правочину, несе відповідальність перед ним у розмірі завданих товариству збитків. Такий правочин може бути визнаний судом недійсним, якщо особа, яка вчинила правочин, знала або повинна була знати про недотримання зазначених вимог.

2. У разі недотримання особою, заінтересованою у вчиненні товариством правочину, вимог, передбачених статтею 71 цього Закону, та вчинення товариством правочину з юридичною особою, всі акції (частки, паї) якої належать цій особі та/або її афілійованим особам, товариство або будь-хто з його акціонерів має право вимагати визнання цього правочину судом недійсним і відшкодування збитків та/або моральної шкоди.

**Розділ XIV
ПЕРЕВІРКА ФІНАНСОВО-
ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА**

**Стаття 73
Ревізійна комісія (ревізор)**

1. Для проведення перевірки фінансово-господарської діяльності акціонерного товариства загальні збори обирають ревізійну комісію (ревізора).

В акціонерних товариствах з кількістю акціонерів — власників простих акцій товариства до 100 осіб запроваджується посада ревізора (або обирається ревізійна комісія), а в товариствах з кількістю акціонерів — власників простих акцій товариства більш як 100 осіб обов'язково обирається ревізійна комісія.

Члени ревізійної комісії в таких товариствах обираються виключно шляхом кумулятивного голосування з числа фізичних осіб, які мають цивільну дієздатність. Голова ревізійної комісії обирається членами ревізійної комісії з їх числа простою більшістю голосів від кількісного складу ревізійної комісії, якщо інше не передбачено статутом або положенням про ревізійну комісію акціонерного товариства.

Додаткові вимоги щодо обрання ревізійної комісії (ревізора), кількісного складу комісії, порядку її діяльності та компетенція з питань, не передбачених цим Законом, визначаються статутом, положенням про ревізійну комісію або рішенням загальних зборів акціонерного товариства.

Ревізійна комісія (ревізор) може обиратися для проведення спеціальної перевірки фінансово-господарської діяльності товариства або на визначений період. Строк повноважень членів ревізійної комісії (ревізора) встановлюється на період до дати проведення чергових річних загальних зборів, якщо статутом товариства, або положенням про ревізійну комісію, або рішенням загальних зборів акціонерного товариства не передбачено інший строк повноважень, але не більше ніж на п'ять років.

2. Не можуть бути членами ревізійної комісії (ревізором):

- 1) член наглядової ради;
- 2) член виконавчого органу;
- 3) корпоративний секретар;
- 4) особа, яка не має повної цивільної дієздатності;

5) члени інших органів товариства.

Члени ревізійної комісії (ревізор) не можуть входити до складу лічильної комісії товариства.

3. Права та обов'язки членів ревізійної комісії (ревізора) визначаються цим Законом, іншими актами законодавства, статутом та положенням про ревізійну комісію, а також договором, що укладається з кожним членом ревізійної комісії (ревізором).

Ревізійна комісія (ревізор) має право вносити пропозиції до порядку денного загальних зборів та вимагати скликання позачергових загальних зборів. Члени ревізійної комісії (ревізор) мають право бути присутніми на загальних зборах та брати участь в обговоренні питань порядку денного з правом дорадчого голосу.

Члени ревізійної комісії (ревізор) мають право брати участь у засіданнях наглядової ради та виконавчого органу у випадках, передбачених цим Законом, статутом або внутрішніми положеннями товариства.

**Стаття 74
Перевірка фінансово-господарської
діяльності акціонерного товариства за
результатами фінансового року**

1. Ревізійна комісія (ревізор) проводить перевірку фінансово-господарської діяльності акціонерного товариства за результатами фінансового року, якщо інше не передбачено статутом товариства, положенням про ревізійну комісію або рішенням загальних зборів. Виконавчий орган забезпечує членам ревізійної комісії (ревізору) доступ до інформації в межах, передбачених статутом або положенням про ревізійну комісію.

Товариство забезпечує доступ членів ревізійної комісії (ревізора) до інформації в межах, що визначаються положенням про ревізійну комісію, затвердженим загальними зборами.

2. За підсумками перевірки фінансово-господарської діяльності акціонерно-

го товариства за результатами фінансового року ревізійна комісія (ревізор) готує висновок, в якому міститься інформація про:

підтвердження достовірності та повноти даних фінансової звітності за відповідний період;

факти порушення законодавства під час провадження фінансово-господарської діяльності, а також встановленого порядку ведення бухгалтерського обліку та подання звітності.

Стаття 75 **Аудитор**

1. Річна фінансова звітність публічного акціонерного товариства підлягає обов'язковій перевірці незалежним аудитором.

2. Посадові особи товариства зобов'язані забезпечити доступ незалежного аудитора до всіх документів, необхідних для перевірки результатів фінансово-господарської діяльності товариства.

3. Незалежним аудитором не може бути:

- 1) афілійована особа товариства;
- 2) афілійована особа посадової особи товариства;
- 3) особа, яка надає консультаційні послуги товариству.

4. Висновок аудитора крім даних, передбачених законодавством про аудиторську діяльність, повинен містити інформацію, передбачену частиною другою статті 74 цього Закону, а також оцінку повноти та достовірності відображення фінансово-господарського стану товариства у його бухгалтерській звітності.

5. Аудиторська перевірка діяльності акціонерного товариства також має бути проведена на вимогу акціонера (акціонерів), який є власником (власниками) більше ніж 10 відсотків акцій товариства. У такому разі акціонер (акціонери) самостійно укладає з визначеним ним аудитором (аудиторською фірмою) договір про проведення аудиторської перевірки фінансово-господарської діяльності товариства, в якому зазначається обсяг перевірки.

Витрати, пов'язані з проведенням перевірки, покладаються на акціонера (акціонерів), на вимогу якого проводилася перевірка. Загальні збори акціонерів можуть ухвалити рішення про відшкодування витрат акціонера (акціонерів) на таку перевірку.

6. Товариство зобов'язане протягом 10 днів з дати отримання запиту акціонера (акціонерів) про таку перевірку забезпечити аудитору можливість проведення перевірки. У зазначений строк виконавчий орган має надати акціонеру (акціонерам) відповідь з інформацією щодо дати початку аудиторської перевірки.

Аудиторська перевірка на вимогу акціонера (акціонерів), який є власником більше ніж 10 відсотків акцій товариства, може проводитися не частіше двох разів на календарний рік.

У разі проведення аудиту товариства за заявою акціонера, який є власником більше ніж 10 відсотків акцій товариства, виконавчий орган товариства зобов'язаний надати завірені копії всіх документів за його вимогою протягом п'яти днів з дати отримання відповідного запиту аудитора.

Стаття 76 **Спеціальна перевірка фінансово-господарської діяльності акціонерного товариства**

1. Спеціальна перевірка фінансово-господарської діяльності акціонерного товариства проводиться за його рахунків ревізійною комісією (ревізором), а в разі її відсутності — аудитором. Така перевірка проводиться за ініціативою ревізійної комісії (ревізора), за рішенням загальних зборів, наглядової ради, виконавчого органу або на вимогу акціонерів (акціонера), які на момент подання вимоги сукупно є власниками не менше ніж 10 відсотків простих акцій товариства.

Спеціальна перевірка фінансово-господарської діяльності акціонерного товариства може проводитися аудитором на вимогу та за рахунок акціонерів (акціонера), які на момент подання вимоги сукупно є власниками не менше ніж 10 відсотків простих акцій товариства,

якщо загальними зборами не буде ухвалено рішення про інші джерела відшкодування витрат на проведення такої перевірки.

**Розділ XV
ЗБЕРІГАННЯ ДОКУМЕНТІВ
АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА.
ІНФОРМАЦІЯ ПРО ТОВАРИСТВО**

**Стаття 77
Зберігання документів акціонерного
товариства**

1. Акціонерне товариство зобов'язане зберігати:

1) статут товариства, зміни до статуту, засновницький (установчий) договір, свідоцтво про державну реєстрацію товариства;

2) положення про загальні збори, наглядову раду, виконавчий орган та ревізійну комісію, інші внутрішні документи та зміни до них;

3) положення про кожну філію та кожне представництво товариства;

4) документи, що підтверджують права товариства на майно;

5) принципи (кодекс) корпоративного управління товариства;

6) протоколи загальних зборів;

7) матеріали, з якими акціонери мають (мали) можливість ознайомитися під час підготовки до загальних зборів;

8) протоколи засідань наглядової ради та колегіального виконавчого органу, накази і розпорядження голови колегіального та одноосібного виконавчого органу;

9) протоколи засідань ревізійної комісії, рішення ревізора товариства;

10) висновки ревізійної комісії (ревізора) та аудитора товариства;

11) річну фінансову звітність;

12) документи бухгалтерського обліку;

13) документи звітності, що подаються відповідним державним органам;

14) проспект емісії, свідоцтво про державну реєстрацію випуску акцій та інших цінних паперів товариства;

15) перелік афілійованих осіб товариства із зазначенням кількості, типу та/або класу належних їм акцій;

16) особливу інформацію про товариство згідно з вимогами законодавства;

17) інші документи, передбачені законодавством, статутом товариства, його внутрішніми положеннями, рішеннями загальних зборів, наглядової ради, виконавчого органу.

2. Документи, передбачені частиною першою цієї статті, зберігаються в акціонерному товаристві за його місцезнаходженням або в іншому місці, відомому і доступному акціонерам.

Відповідальність за зберігання документів товариства покладається на голову колегіального виконавчого органу (особу, що здійснює повноваження одноосібного виконавчого органу) та на головного бухгалтера — щодо документів бухгалтерського обліку і фінансової звітності.

3. Документи, передбачені частиною першою цієї статті, підлягають зберігання протягом всього терміну діяльності товариства, за винятком документів бухгалтерського обліку, строки зберігання яких визначаються відповідно до законодавства.

**Стаття 78
Надання акціонерним товариством
інформації**

1. Акціонерне товариство забезпечує кожному акціонеру доступ до документів, визначених частиною першою статті 77 цього Закону, крім документів бухгалтерського обліку, які не стосуються значних правочинів та правочинів, у вчиненні яких є заінтересованість, якщо інше не передбачено законами.

2. Протягом 10 днів з моменту надходження письмової вимоги акціонера корпоративний секретар, а в разі його відсутності — виконавчий орган акціонерного товариства зобов'язаний надати йому завірені копії документів, визначених частиною першою статті 77 цього Закону, з урахуванням обмежень, передбачених частиною першою цієї статті. За надання копій документів товариство може встановлювати плату, розмір якої не може перевищувати вартості витрат на виготовлення копій документів та

витрат, пов'язаних з пересиланням документів поштою.

Будь-який акціонер, за умови повідомлення виконавчого органу товариства не пізніше ніж за два робочі дні, має право на ознайомлення з документами, передбаченими у цій статті, у приміщенні товариства за його місцезнаходженням у робочий час.

Акціонери можуть отримувати додаткову інформацію про діяльність товариства за згодою виконавчого органу товариства або у випадках і порядку, передбачених статутом або рішенням загальних зборів акціонерного товариства.

3. Публічне акціонерне товариство зобов'язане мати власну веб-сторінку в мережі Інтернет, на якій розміщується інформація, що підлягає оприлюдненню відповідно до законодавства, а також інформація, визначена пунктами 1-3, 5, 6, 10, 11, 13-16 частини першої статті 77 цього Закону.

4. На вимогу акціонера або Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку акціонерне товариство надає перелік афілійованих осіб та відомості про належні їм акції товариства.

5. Акціонерне товариство зобов'язане розкривати інформацію відповідно до законів України.

Розділ XVI ВИДІЛ ТА ПРИПИНЕННЯ АКЦІОНЕРНОГО ТОВАРИСТВА

Стаття 79

Припинення акціонерного товариства

1. Акціонерне товариство припиняється в результаті передання всього свого майна, прав та обов'язків іншим підприємницьким товариствам — правонаступникам (шляхом злиття, приєднання, поділу, перетворення) або в результаті ліквідації.

2. Добровільне припинення акціонерного товариства здійснюється за рішенням загальних зборів у порядку, передбаченому цим Законом, з дотриманням вимог, встановлених Цивільним кодексом України (435-15) та іншими актами законодавства. Інші підстави та порядок

припинення акціонерного товариства визначаються законодавством.

Стаття 80

Злиття, приєднання, поділ, виділ, перетворення товариства

1. Злиття, приєднання, поділ, виділ та перетворення акціонерного товариства здійснюються за рішенням загальних зборів, а у випадках, передбачених законом, — за рішенням суду або відповідних органів влади.

У випадках, передбачених законом, поділ акціонерного товариства або виділ з його складу одного чи кількох акціонерних товариств здійснюється за рішенням відповідних державних органів або за рішенням суду.

Законом може бути передбачено одержання згоди відповідних державних органів на припинення акціонерного товариства шляхом злиття або приєднання.

Акціонерне товариство не може одночасно здійснювати злиття, приєднання, поділ, виділ та/або перетворення.

2. Акції товариства, яке припиняється внаслідок поділу, конвертуються в акції товариств- правонаступників та розміщуються серед їх акціонерів.

Акції товариств, що припиняються внаслідок злиття, приєднання, конвертуються в акції товариства- правонаступника та розміщуються серед його акціонерів.

Акції товариства, що перетворюється, конвертуються в частки (паї) підприємницького товариства- правонаступника та розподіляються серед його учасників.

При виділі акції товариства, з якого здійснюється виділ, конвертуються в акції цього акціонерного товариства і акції акціонерного товариства, що виділилося, та розміщуються між акціонерами товариства, з якого здійснюється виділ.

Не підлягають конвертації акції товариств, що беруть участь у злитті, приєднанні, поділі, виділі, перетворенні, власниками яких є акціонери, які звернулися до акціонерного товариства з вимогою про обов'язковий викуп належних їм акцій та які мають таке право.

Порядок конвертації акцій товариства, що припиняється, в акції новоствореного (новостворених) акціонерного товариства встановлюється Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

3. Емісійні цінні папери (крім акцій) акціонерних товариств, що беруть участь у злитті, приєднанні, поділі, виділі або перетворенні, повинні надавати своїм власникам обсяг прав не менший, ніж той, що надавався ними до злиття, приєднання, поділу, виділу або перетворення. Зменшення обсягу прав власників таких цінних паперів не допускається.

4. При конвертації акцій під час злиття, приєднання, поділу або виділу акціонерного товариства акціонери товариств, що беруть участь у злитті, приєднанні, поділі або виділі, можуть також отримувати грошові виплати, що не повинні перевищувати розміру визначеного статутом товариства.

Порядок здійснення таких виплат встановлюється договором про злиття (приєднання) або планом поділу (виділу).

5. На зборах учасників підприємницького товариства- правонаступника кожний учасник отримує кількість голосів, що надаватимуться йому акціями (частками, паями) підприємницького товариства- правонаступника, власником яких він може стати внаслідок злиття, приєднання, поділу, виділу або перетворення акціонерного товариства.

6. Злиття, поділ або перетворення акціонерного товариства вважається завершеним з дати внесення до Єдиного державного реєстру запису про припинення акціонерного товариства та про реєстрацію підприємницького товариства- правонаступника (товариств- правонаступників).

Приєднання акціонерного товариства до іншого акціонерного товариства вважається завершеним з дати внесення запису до Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців про припинення такого акціонерного товариства.

Виділ акціонерного товариства вважається завершеним з дати внесення до Єдиного державного реєстру запису про створення акціонерного товариства, що виділилося.

Приєднання акціонерного товариства до іншого акціонерного товариства вважається завершеним з дати внесення запису до Єдиного державного реєстру про припинення такого акціонерного товариства.

Стаття 81

Договір про злиття (приєднання) акціонерних товариств та план поділу (виділу, перетворення) акціонерного товариства

1. Наглядова рада кожного акціонерного товариства, що бере участь у злитті, приєднанні, поділі, виділі або перетворенні, розробляє умови договору про злиття (приєднання) або план поділу (виділу, перетворення), які повинні містити:

1) повне найменування та реквізити кожного товариства, що бере участь у злитті, приєднанні, поділі, виділі або перетворенні;

2) порядок і коефіцієнти конвертації акцій та інших цінних паперів, а також суми можливих грошових виплат акціонерам;

3) відомості про права, які надаватимуться підприємницьким товариством- правонаступником власникам інших, крім простих акцій, цінних паперів товариства, діяльність якого припиняється внаслідок злиття, приєднання, поділу, перетворення або з якого здійснюється виділ, та/або перелік заходів, які пропонується вжити стосовно таких цінних паперів;

4) інформацію щодо запропонованих осіб, які стануть посадовими особами товариства у підприємницькому товаристві — правонаступнику після завершення злиття, приєднання, поділу, виділу або перетворення, та запропоновані до виплати таким особам винагороди чи компенсації.

2. Наглядова рада кожного акціонерного товариства, що бере участь у злитті, приєднанні, поділі, виділі або

перетворенні, повинна підготувати для акціонерів пояснення до умов договору про злиття (приєднання) або плану поділу (виділу, перетворення).

Таке пояснення повинне містити економічне обґрунтування доцільності злиття, приєднання, поділу, виділу або перетворення, перелік методів, що застосовувалися для оцінки вартості майна акціонерного товариства та обчислення коефіцієнта конвертації акцій та інших цінних паперів акціонерного товариства.

3. Наглядова рада акціонерного товариства з кількістю акціонерів — власників простих акцій більше 100 осіб, що бере участь у злитті, приєднанні, поділі або виділі, повинна отримати висновок незалежного експерта (аудитора, оцінювача) щодо умов злиття, приєднання, поділу або виділу. Такий висновок має містити оцінку щодо обґрунтованості та адекватності методів, застосованих для оцінки вартості майна кожного з акціонерних товариств і обчислення коефіцієнтів конвертації акцій та інших цінних паперів.

4. Матеріали, що надсилаються акціонерам товариства, що бере участь у злитті (приєднанні), поділі (виділі, перетворенні), при підготовці загальних зборів, на які виноситься питання про затвердження умов договору про злиття (приєднання), плану поділу (виділу, перетворення), передавального акта повинні включати:

1) проект договору про злиття (приєднання), плану поділу (виділу, перетворення);

2) пояснення до умов договору про злиття (приєднання) або плану поділу (виділу, перетворення);

3) висновок незалежного експерта щодо умов злиття, приєднання, поділу або виділу у випадках, передбачених частиною третьою цієї статті;

4) у разі злиття (приєднання) — річну фінансову звітність інших товариств, що беруть участь у злитті (приєднанні), за три останні роки.

5. За поданням наглядової ради загальні збори кожного акціонерного товариства, що бере участь у злитті,

приєднанні, поділі, виділі або перетворенні, вирішують питання про припинення (злиття, приєднання, поділ, виділ або перетворення), а також про затвердження умов договору про злиття (приєднання) або плану поділу (виділу, перетворення), передавального акта (у разі злиття, приєднання та перетворення) або розподільного балансу (у разі поділу та виділу).

Істотні умови договору про злиття (приєднання), затвержені загальними зборами кожного із зазначених товариств, повинні бути ідентичними.

Стаття 82

Захист прав кредиторів при злитті, приєднанні, поділі, виділі або перетворенні акціонерного товариства

1. Протягом 30 днів з дати прийняття загальними зборами рішення про припинення акціонерного товариства шляхом поділу, перетворення, а також про виділ, а в разі припинення шляхом злиття або приєднання — з дати прийняття відповідного рішення загальними зборами останнього з акціонерних товариств, що беруть участь у злитті або приєднанні, товариство зобов'язане письмово повідомити про це кредиторів товариства і опублікувати в офіційному друкованому органі повідомлення про ухвалене рішення. Публічне товариство зобов'язане також повідомити про прийняття такого рішення кожному фондову біржу, на якій воно пройшло процедуру лістингу.

2. Кредитор, вимоги якого до акціонерного товариства, діяльність якого припиняється внаслідок злиття, приєднання, поділу, перетворення або з якого здійснюється виділ, не забезпечені договорами застави чи поруки, протягом 20 днів після надіслання йому повідомлення про припинення товариства може звернутися з письмовою вимогою про здійснення на вибір товариства однієї з таких дій: забезпечення виконання зобов'язань шляхом укладення договорів застави чи поруки, дострокового припинення або виконання зобов'язань перед кредитором та відшкодування збитків, якщо інше не передбачено пра-

вочином між товариством та кредитором. У разі якщо кредитор не звернувся у строк, передбачений цією частиною, до товариства з письмовою вимогою, вважається, що він не вимагає від товариства вчинення додаткових дій щодо зобов'язань перед ним.

Злиття, приєднання, поділ, виділ або перетворення не можуть бути завершені до задоволення вимог, заявлених кредиторами.

Якщо розподільний баланс або передавальний акт не дає можливості визначити до кого з правонаступників перейшло зобов'язання або чи залишилося за ним зобов'язанням товариство, з якого був здійснений виділ, правонаступники та товариство, з якого був здійснений виділ, несуть солідарну відповідальність за таким зобов'язанням.

Стаття 83

Злиття акціонерних товариств

1. Злиттям акціонерних товариств визнається виникнення нового акціонерного товариства- правонаступника з передачею йому згідно з передавальними актами всіх прав та обов'язків двох або більше акціонерних товариств одночасно з їх припиненням.

Акціонерне товариство може брати участь у злитті лише з іншим акціонерним товариством.

2. Наглядова рада кожного з акціонерних товариств, що бере участь у злитті, виносить на затвердження загальних зборів кожного акціонерного товариства, що бере участь у злитті, питання про припинення товариства шляхом злиття, затвердження договору про злиття, статуту товариства, створюваного в результаті злиття,

затвердження передавального акта.

3. Утворення органів акціонерного товариства- правонаступника проводиться на спільних загальних зборах акціонерів товариств, що беруть участь у злитті. Порядок голосування на спільних загальних зборах акціонерів може бути визначений договором про злиття товариств.

4. Не підлягають конвертації акції товариств, що припиняються внаслідок

злиття, які викуплено товариством-емітентом або власником яких є товариство, що бере участь у злитті разом з товариством-емітентом.

Такі акції підлягають анулюванню в порядку, встановленому Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

5. При злитті товариств усі права та обов'язки кожного з них переходять до товариства- правонаступника відповідно до передавального акта.

6. Процедура злиття акціонерних товариств здійснюється за таким порядком:

1) прийняття загальними зборами кожного акціонерного товариства, що бере участь у злитті, рішення про припинення товариства шляхом злиття, про створення комісії з припинення товариства, а також про обрання персонального складу комісії з припинення;

2) задоволення вимог кредиторів, заявлених до акціонерного товариства, відповідно до статті 89 цього Закону;

3) реалізація акціонерами товариства права вимоги обов'язкового викупу належних їм цінних паперів акціонерного товариства в порядку, передбаченому статтями 66, 67 цього Закону;

4) складення комісією з припинення товариства передавального акта;

5) прийняття наглядовою радою кожного акціонерного товариства, що бере участь у злитті, рішення про затвердження проекту статуту акціонерного товариства, створюваного в результаті злиття акціонерних товариств, про затвердження проекту договору про злиття акціонерних товариств, про затвердження пояснень до умов договору про злиття, про схвалення передавального акта, підготовленого комісією з припинення товариства, а також про затвердження умов конвертації акцій товариства, що припиняється, в акції товариства, створюваного в результаті злиття акціонерних товариств;

6) отримання наглядовою радою акціонерного товариства висновку незалежного експерта щодо умов договору про злиття акціонерних товариств;

7) прийняття загальними зборами кожного товариства, що бере участь у злитті, рішення про затвердження передавального акта, про затвердження договору про злиття акціонерних товариств, про затвердження статуту акціонерного товариства, а також про обрання уповноважених осіб акціонерного товариства на здійснення подальших дій щодо припинення акціонерного товариства шляхом злиття;

8) подання уповноваженими особами акціонерних товариств, що беруть участь у злитті, заяви та всіх необхідних документів на реєстрацію випуску акцій до Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку;

9) реєстрація Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку випуску акцій та видача тимчасового свідоцтва про реєстрацію випуску акцій;

10) присвоєння акціям міжнародного ідентифікаційного номера цінних паперів;

11) укладення з депозитарієм договору про обслуговування емісії акцій;

12) обмін акцій товариства, створюваного в результаті злиття, на акції товариств, що припиняються;

13) затвердження результатів розміщення (обміну) акцій уповноваженими особами акціонерних товариств, що беруть участь у злитті;

14) державна реєстрація статуту акціонерного товариства, створюваного в результаті злиття, в органах державної реєстрації;

15) подання Державній комісії з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати розміщення (обміну) акцій;

16) реєстрація Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку звіту про результати розміщення (обміну) акцій створюваного в результаті злиття товариства на акції товариств, що припиняються, та скасування Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку реєстрації випуску акцій товариств, що припинилися;

17) державна реєстрація припинення акціонерних товариств, що припинилися шляхом злиття;

18) отримання свідоцтва про державну реєстрацію випуску акцій товариства, створюваного в результаті злиття.

Стаття 84

Приєднання акціонерного товариства

1. Приєднанням акціонерного товариства визнається припинення акціонерного товариства (кількох товариств) з передачею ним (ними) згідно з передавальним актом усіх його (їх) прав та обов'язків іншому акціонерному товариству- правонаступнику.

Акціонерне товариство може приєднатися лише до іншого акціонерного товариства.

2. Наглядова рада кожного акціонерного товариства, що приєднується, вносить на затвердження загальними зборами питання про приєднання і про затвердження договору про приєднання.

Наглядова рада товариства, що приєднується, вносить також на затвердження загальних зборів акціонерів питання про затвердження передавального акта.

3. Спільні загальні збори акціонерів товариств ухвалюють рішення про внесення змін до статуту та, у разі потреби, з інших питань. Порядок голосування на спільних загальних зборах акціонерів визначається договором про приєднання.

4. Якщо акціонерному товариству, до якого здійснюється приєднання, належать більш як 90 відсотків простих акцій товариства, що приєднується, і приєднання не спричиняє необхідності внесення змін до статуту товариства, до якого здійснюється приєднання, пов'язаних із змінами прав його акціонерів, від імені товариства, до якого здійснюється приєднання, рішення про приєднання, затвердження передавального акта та умов договору про приєднання може прийматися його наглядовою радою. У такому разі підготовка пояснень до умов договору про приєднання та отримання висновку незалежного експерта стосовно договору не вимагаються.

5. Не підлягають конвертації акції товариства, що приєднується, які були куплені цим товариством або власником

яких є товариство, до якого здійснюється приєднання, або власником яких є інше товариство, що приєднується.

Не підлягають конвертації акції товариства, до якого здійснюється приєднання, власником яких було товариство, що приєднується.

Такі акції підлягають анулюванню в порядку, встановленому Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

6. Процедура приєднання акціонерних товариств здійснюється аналогічно порядку, визначеному частиною шостою статті 83 цього Закону.

Стаття 85

Поділ акціонерного товариства

1. Поділом акціонерного товариства визнається припинення акціонерного товариства з передачею усіх його прав та обов'язків більше ніж одному новому акціонерному товариству- правонаступнику згідно з розподільним балансом.

Акціонерне товариство може ділитися лише на акціонерні товариства.

2. Наглядова рада акціонерного товариства, що припиняється шляхом поділу, виносить на затвердження загальних зборів акціонерів питання про припинення товариства шляхом поділу, порядок і умови поділу, створення товариств- правонаступників і порядок конвертації акцій товариства, що припиняється, в акції створюваних товариств, затвердження розподільного балансу.

3. Загальні збори акціонерів товариства, що припиняється шляхом поділу, ухвалюють рішення про припинення товариства шляхом поділу, затверджують порядок і умови поділу, створення нових товариств, порядок конвертації акцій товариства, що припиняється, в акції створюваних товариств, затверджують розподільний баланс. Загальні збори кожного створюваного акціонерного товариства ухвалюють рішення про затвердження статуту і утворення органів товариства.

4. Розміщення акцій товариств- правонаступників повинно здійснюватися із збереженням співвідношення, що було між акціонерами у статутному капіталі

акціонерного товариства, що припинилося шляхом поділу. Кожен акціонер товариства, що припинилося, отримує акції кожного з товариств- правонаступників.

Не підлягають конвертації акції товариства, що припиняється шляхом поділу, викуплені цим товариством. Такі акції підлягають анулюванню в порядку, встановленому Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

5. Товариство- правонаступник несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями акціонерного товариства, діяльність якого припиняється шляхом поділу, що виникли до поділу та перейшли до іншого акціонерного товариства- правонаступника. Якщо акціонерних товариств- правонаступників, які несуть субсидіарну відповідальність, два чи більше, вони несуть таку відповідальність солідарно.

6. Процедура поділу акціонерних товариств здійснюється аналогічно порядку, визначеному частиною шостою статті 83 цього Закону.

Стаття 86

Виділ акціонерного товариства

1. Виділом акціонерного товариства визнається створення одного чи кількох акціонерних товариств із передачею йому (їм) згідно з розподільним балансом частини прав та обов'язків акціонерного товариства, з якого здійснюється виділ, без припинення такого акціонерного товариства.

З акціонерного товариства може виділитися лише акціонерне товариство.

2. Наглядова рада акціонерного товариства, з якого здійснюється виділ, виносить на затвердження загальних зборів акціонерів товариства питання про виділ, порядок і умови виділу, створення нового товариства (товариств), конвертацію частини акцій товариства, з якого здійснюється виділ, в акції створюваного товариства (розподіл акцій створюваного товариства серед акціонерів товариства, з якого здійснюється виділ, придбання акцій створюваного товариства самим товариством, з якого здійснюється виділ) і порядок такої кон-

вертації (розподілу, придбання), затвердження розподільного балансу.

3. Загальні збори акціонерів товариства, з якого здійснюється виділ, ухвалюють рішення про виділ, порядок і умови виділу, створення нового товариства (товариств), конвертацію частини акцій товариства, з якого здійснюється виділ, в акції створюваного товариства (розподіл акцій створюваного товариства серед акціонерів товариства, з якого здійснюється виділ, придбання акцій створюваного товариства товариством, з якого здійснюється виділ) і порядок такої конвертації (розподілу, придбання), затвердження розподільного балансу.

Загальні збори акціонерів кожного створюваного акціонерного товариства ухвалюють рішення про затвердження статуту і утворення його органів.

4. Розміщення акцій товариства, що виділилося, здійснюється із збереженням співвідношення, що було між акціонерами в статутному капіталі товариства, з якого здійснено виділ.

Акції товариства, з якого здійснюється виділ, викуплені товариством, не можуть передаватися до складу активів товариства- правонаступника та не підлягають конвертації. Такі акції підлягають анулюванню в порядку, встановленому Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

5. Акціонерне товариство, з якого здійснюється виділ, несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями, які перейшли до товариства, що виділилося, згідно з розподільним балансом. Товариство, що виділилося, несе субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями, які виникли у товариства, з якого здійснюється виділ, перед виділом, але не перейшли до товариства, що виділилося. Якщо товариств, що виділилися, два чи більше, вони солідарно несуть субсидіарну відповідальність за зобов'язаннями разом з товариством, з якого здійснено виділ.

6. Процедура виділу акціонерних товариств здійснюється аналогічно порядку, визначеному частиною шостою статті 83 цього Закону.

Стаття 87 **Перетворення акціонерного товариства**

1. Перетворенням акціонерного товариства визнається зміна його організаційно-правової форми з припиненням та передачею всіх його прав і обов'язків підприємницькому товариству- правонаступнику згідно з передавальним актом.

Акціонерне товариство може перетворитися лише на інше господарське товариство або виробничий кооператив.

2. Наглядова рада акціонерного товариства, що перетворюється, виносить на затвердження загальних зборів акціонерного товариства питання про перетворення товариства, про порядок і умови здійснення перетворення, порядок обміну акцій товариства на частки (паї) підприємницького товариства- правонаступника.

3. Загальні збори акціонерів товариства, що перетворюється, ухвалюють рішення про перетворення товариства, про порядок і умови здійснення перетворення, порядок обміну акцій товариства на частки (паї) підприємницького товариства- правонаступника.

Учасники створюваного при перетворенні нового підприємницького товариства ухвалюють на своєму спільному засіданні рішення про затвердження установчих документів такої юридичної особи і обрання (призначення) органів управління відповідно до вимог законодавства.

4. Розподіл часток (паїв) підприємницького товариства- правонаступника відбувається із збереженням співвідношення між частками акціонерів у статутному капіталі акціонерного товариства, що перетворюється.

Не підлягають обміну акції товариства, що перетворюється, викуплені цим товариством, які на дату прийняття рішення про припинення товариства шляхом перетворення не продані та/або не погашені в порядку, визначеному цим Законом. Такі акції підлягають анулюванню в порядку, встановленому Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку.

Стаття 88

Ліквідація акціонерного товариства

1. Добровільна ліквідація акціонерного товариства здійснюється за рішенням загальних зборів, у тому числі у зв'язку із закінченням строку, на який товариство створювалося, або після досягнення мети, з якою воно створювалося, у порядку, передбаченому Цивільним кодексом України (435-15) та іншими актами законодавства, з урахуванням особливостей, встановлених цим Законом. Інші підстави та порядок ліквідації товариства визначаються законодавством.

2. Якщо на момент ухвалення рішення про ліквідацію акціонерне товариство не має зобов'язань перед кредиторами, його майно розподіляється між акціонерами відповідно до статті 89 цього Закону.

3. Рішення про ліквідацію акціонерного товариства, обрання ліквідаційної комісії, затвердження порядку ліквідації, а також порядку розподілу між акціонерами майна, що залишилося після задоволення вимог кредиторів, вирішують загальні збори акціонерного товариства, якщо інше не передбачено законом.

4. З моменту обрання ліквідаційної комісії до неї переходять повноваження наглядової ради та виконавчого органу акціонерного товариства. Ліквідаційний баланс, складений ліквідаційною комісією, підлягає затвердженню загальними зборами.

5. Ліквідація акціонерного товариства вважається завершеною, а товариство таким, що припинилося, з дати внесення до Єдиного державного реєстру запису про проведення державної реєстрації припинення товариства в результаті його ліквідації.

Стаття 89

Розподіл майна акціонерного товариства, що ліквідується, між кредиторами та акціонерами

1. У разі ліквідації платоспроможної юридичної особи вимоги її кредиторів та акціонерів задовольняються у такій черговості:

у першу чергу задовольняються вимоги щодо відшкодування шкоди, завда-

ної каліцтвом, іншими ушкодженнями здоров'я або смертю, та вимоги кредиторів, забезпечені заставою чи іншим способом;

у другу чергу — вимоги працівників, пов'язані з трудовими відносинами, вимоги автора про плату за використання результату його інтелектуальної, творчої діяльності;

у третю чергу — вимоги щодо податків, зборів (обов'язкових платежів);

у четверту чергу — виплати нарахованих, але не виплачених дивідендів за привілейованими акціями;

у п'яту чергу — виплати за привілейованими акціями, які підлягають викупу відповідно до статті 68 цього Закону;

у шосту чергу — виплати ліквідаційної вартості привілейованих акцій;

у сьому чергу — виплати за простими акціями, які підлягають викупу відповідно до статті 68 цього Закону;

у восьму чергу — розподіл майна між акціонерами — власниками простих акцій товариства пропорційно до кількості належних їм акцій;

у дев'яту чергу — всі інші вимоги.

2. Розподіл майна кожної черги здійснюється після повного задоволення вимог кредиторів (акціонерів) попередньої черги.

У разі розміщення товариством кількох класів привілейованих акцій черговість розподілу майна між акціонерами — власниками кожного класу привілейованих акцій визначається статутом товариства.

У разі недостатності майна товариства, що ліквідується, для розподілу між усіма кредиторами (акціонерами) відповідної черги майно розподіляється між ними пропорційно сумах вимог (кількості належних їм акцій) кожного кредитора (акціонера) цієї черги.

**Розділ XVII
ПРИКІНЦЕВІ ТА ПЕРЕХІДНІ
ПОЛОЖЕННЯ**

1. Цей Закон набирає чинності через шість місяців з дня його опублікування, крім другого речення частини другої статті 20, яке набирає чинності через

два роки з дня опублікування цього Закону.

2. Через два роки з дня набрання чинності цим Законом втрачають чинність статті 1-49 Закону України «Про господарські товариства» (1576-12) (Відомості Верховної Ради України, 1991 р., N 49, ст. 682) у частині, що стосується акціонерних товариств.

3. Внести зміни до таких законодавчих актів України:

1) У Цивільному кодексі України (435-15) (Відомості Верховної Ради України, 2003 р., NN 40-44, ст. 356):

в абзаці першому частини другої статті 110 слова «а також учасником юридичної особи» замінити словами «учасником юридичної особи, а щодо акціонерних товариств — також Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку»;

у статті 152:

частину першу викласти в такій редакції:

«1. Акціонерне товариство — господарське товариство, статутний капітал якого поділено на визначену кількість часток однакової номінальної вартості, корпоративні права за якими посвідчуються акціями»;

у частині п'ятій слова «проводить відкрити підписку на акції» замінити словами «здійснює публічне розміщення акцій»;

доповнити частиною шостою такого змісту:

«6. Акціонерні товариства за типом поділяються на публічні товариства та приватні товариства. Особливості правового статусу публічних та приватних акціонерних товариств встановлюються законом»;

частину першу статті 153 доповнити словами «а також державою в особі уповноваженого органу, територіальною громадою в особі уповноваженого органу»;

частину другу статті 155 викласти в такій редакції:

«2. У процесі створення акціонерного товариства його акції підлягають розміщенню виключно серед засновників шляхом приватного розміщення. Пуб-

лічне розміщення акцій здійснюється після отримання свідоцтва про реєстрацію першого випуску акцій»;

у статті 159:

пункти 2 і 3 частини другої викласти в такій редакції:

«2) утворення та ліквідація наглядової ради та інших органів товариства, обрання та відкликання членів наглядової ради;

3) затвердження річного звіту товариства»;

у частині четвертій:

пункт 2 доповнити словами «крім випадків, встановлених законом»;

після абзацу третього доповнити новим абзацом такого змісту:

«3) питань, передбачених законом, що регулює питання створення, діяльності та припинення акціонерних товариств».

У зв'язку з цим абзац четвертий вважати абзацом п'ятим;

статтю 245 доповнити частиною п'ятою такого змісту:

«5. Довіреність на право участі та голосування на загальних зборах може посвідчуватися реєстратором, депозитарієм, зберігачем, нотаріусом та іншими посадовими особами, які вчиняють нотаріальні дії, чи в іншому порядку, передбаченому законодавством»;

2) у Господарському кодексі України (436-15) (Відомості Верховної Ради України, 2003 р., NN 18-22, ст. 144):

статтю 81 виключити;

у першому реченні частини четвертої статті 87 слова «двадцять п'ять» замінити словом «п'ятнадцять»;

у першому реченні абзацу четвертого частини першої статті 88 слова «про діяльність товариства» замінити словами «про товариство»;

3) пункт 23 частини другої статті 7 Закону України «Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні» (448/96-ВР) (Відомості Верховної Ради України, 1996 р., N 51, ст. 292) доповнити словами «та акціонерні товариства»;

4) в абзаці першому частини другої статті 9 Закону України «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних папе-

рів в Україні» (710/97-ВР) (Відомості Верховної Ради України, 1998 р., № 15, ст. 67) слова «виключно на загальних зборах акціонерів» замінити словами «наглядною радою акціонерного товариства»;

5) у Законі України «Про цінні папери та фондовий ринок» (3480-15) (Відомості Верховної Ради України, 2006 р., № 31, ст. 268):

статтю 6 після частини першої доповнити новою частиною такого змісту:

«2. Акціонер приватного та публічного товариства має переважне право на придбання акцій додаткової емісії».

Переважним правом акціонера визнається:

право акціонера — власника простих акцій придбавати у процесі приватного розміщення товариством прості акції пропорційно частці належних йому простих акцій у загальній кількості емітованих простих акцій;

право акціонера — власника привілейованих акцій придбавати у процесі приватного розміщення товариством привілейовані акції цього або нового класу, якщо акції такого класу надають їх власникам перевагу щодо черговості отримання дивідендів чи виплат у разі ліквідації товариства, пропорційно частці належних акціонеру привілейованих акцій певного класу в загальній кількості привілейованих акцій цього класу.

Порядок реалізації переважного права на придбання акцій додаткової емісії встановлюється Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку».

У зв'язку з цим частини другу — десяту вважати відповідно частинами третьою — одинадцятою;

пункт 2 частини першої статті 28 виключити;

абзац перший частини шостої статті 40 доповнити реченням такого змісту: «Публічні акціонерні товариства додатково розкривають інформацію про свою діяльність на основі міжнародних стандартів бухгалтерського обліку в порядку, встановленому Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку»;

6) частину десяту статті 11 Закону України «Про управління об'єктами де-

ржавної власності» (185-16) (Відомості Верховної Ради України, 2006 р., № 46, ст. 456) виключити.

4. До приведення у відповідність із цим Законом закони України, інші нормативно-правові акти діють у частині, що не суперечить цьому Закону.

Державній комісії з цінних паперів та фондового ринку протягом шести місяців з дня опублікування цього Закону розробити і прийняти відповідні підзаконні нормативно-правові акти, передбачені цим Законом.

5. Статути та інші внутрішні положення акціонерних товариств, створених до набрання чинності цим Законом, підлягають приведенню у відповідність з нормами цього Закону не пізніше ніж протягом двох років з дня набрання чинності цим Законом.

Акціонер акціонерного товариства, статут якого не приведено у відповідність з нормами цього Закону, має право після закінчення зазначеного у цьому пункті строку звернутися до суду з позовом про приведення статуту товариства у відповідність із цим Законом.

6. У разі якщо після набрання чинності цим Законом загальними зборами акціонерного товариства, створеного до набрання чинності цим Законом, прийнято рішення про зміну розміру статутного капіталу товариства, деномінацію акцій та емісію цінних паперів, таке товариство зобов'язане привести свою діяльність у відповідність із цим Законом та внести відповідні зміни до статуту та інших внутрішніх документів товариства.

Невнесення таких змін до статуту та інших внутрішніх документів акціонерного товариства є підставою для відмови в державній реєстрації випуску цінних паперів цього товариства.

7. Акціонерні товариства звільняються від сплати реєстраційного збору під час реєстрації змін до статуту товариства або статуту в новій редакції у зв'язку з приведенням його у відповідність із цим Законом.

*Президент України В. ЮЩЕНКО
м. Київ, 17 вересня 2008 року
N 514-VI*

ПОСТАНОВА ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ*
ПРО ЗАХОДИ ЩОДО УПОРЯДКУВАННЯ ОКРЕМИХ ВИДАТКІВ
ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ

З метою скорочення в період фінансово-економічної кризи видатків Державного бюджету України на матеріально-технічне забезпечення органів державної влади, оплати праці, соціально-побутове забезпечення посадових осіб цих органів Верховна Рада України постановляє:¹

1. Кабінету Міністрів України: упорядкувати заробітну плату Президента України, Голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністра України, віце-прем'єр-міністрів, народних депутатів України, керівного складу Ради національної безпеки і оборони України, Секретаріату Президента України, Державного управління справами, Апарату Верховної Ради України, Секретаріату Кабінету Міністрів України, міністрів, керівників інших центральних органів виконавчої влади, голів обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, тимчасово до 1 січня 2010 року зменшивши вдвічі максимальний розмір заробітної плати цих посадових осіб та їх заступників;

терміново до 16 березня 2009 року подати до Верховної Ради України пропозиції про внесення змін до законодавчих актів України, спрямовані на упорядкування оплати праці працівників Національного банку України, відповідних державних установ та організацій, передбачивши при цьому зменшення максимального розміру їх заробітної плати не менше ніж удвічі;

забезпечити упорядкування посадових окладів керівників та заступників керівників судів, органів прокуратури, інших правоохоронних органів, у тому числі зі спеціальним статусом, зменшивши вдвічі на відповідний період максимальний розмір заробітної плати зазначених посадових осіб;

прийняти рішення щодо зменшення вдвічі фонду оплати праці державних підприємств-монополістів відповідно до переліку, встановленого Кабінетом Міністрів України.

2. Ця Постанова набирає чинності з дня її прийняття.

Голова Верховної Ради України
В. ЛИТВИН.

м. Київ, 3 березня 2009 року.
№ 1047-VI.

* Голос України. — 2009. — 7 берез.

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Н. проти Сполученого Королівства» («N. v. the United Kingdom»)

Реферативний переклад¹

У рішенні, ухваленому 27 травня 2008 року у справі «Н. проти Сполученого Королівства», Європейський суд з прав людини у складі його Великої палати (далі — Суд) постановив, що

— не було порушено ст. 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) (заборона нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження)².

Обставини справи

Заявниця п. Н., 1974 р. н., є громадянкою Уганди та проживає у м. Лондоні. Вона хворіє на синдром набутого імунodefіциту (далі — СНІД). Справа стосувалася скарги п. Н. на те, що оскільки вона хвора на СНІД, її повернення до Уганди призведе до страждань та передчасної смерті.

Заявниця прибула до Сполученого Королівства 28 березня 1998 року під вигаданим ім'ям та, будучи серйозно хворою, розпочала лікування.

31 березня 1998 року п. Н. через своїх адвокатів попросила притулку у Сполученому Королівстві. Клопотання про надання притулку обґрунтовувалося тим, що в Уганді із заявницею погано поводитись, її було зґвалтовано бійцями Національного руху опору, а тому вона боялась за своє життя та безпеку

після можливого повернення на батьківщину.

До листопада 1998 року п. Н. було поставлено діагноз, з яким, у випадку її повернення до Уганди, де не було можливостей надання адекватної медичної допомоги, тривалість життя заявниці становила би менше 12 місяців.

28 березня 2001 року міністр закордонних справ Сполученого Королівства відмовив заявниці у наданні притулку, стверджуючи, що немає жодних доказів зацікавлення владою Уганди особою п. Н. і що можливості лікування СНІДу в цій країні були такими ж, як і в інших африканських країнах, а всі основні антиретровірусні ліки були цілком доступними за значно зниженими цінами. Заявниця подала апеляційну скаргу.

10 липня 2002 року її скаргу було відхилено у тій її частині, яка стосувалася відмови у наданні притулку, але задоволено стосовно порушення ст. 3 Конвенції.

Міністр закордонних справ подав скаргу на таке рішення, стверджуючи, зокрема, що ліки від СНІДу, які розповсюджувались Державною службою охорони здоров'я у Сполученому Королівстві, могли бути придбаними і в Уганді, а організації, фінансовані ООН та двосторонніми донорськими програмами, постачали ці ліки туди за зниженими цінами. Тому повернення п. Н. в Уганду не призведе до «повного позбавлення її медикаментозного лікування» та не стане причиною «гострих фізичних і психічних страждань». 29 листопада 2002 року апеляційна інстанція імміграційного трибуналу підтримала цю скаргу, зазначивши, що «навіть зважаючи

¹ Тут і далі реферативний переклад з англійської мови та опрацювання комюніке Секретаря суду здійснено у Львівській лабораторії прав людини і громадянина НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування АПрН України П. М. Рабіновичем, М. Ю. Пришляк і Т. І. Дудаш.

² Рішення є остаточним відповідно до вимог ч. 1 ст. 44 Конвенції. (Прим. перекладачів)

на те, що рівень забезпечення ліками в Уганді є нижчим, ніж у Сполученому Королівстві, все ж медикаментозне лікування СНІДу буде для заявниці доступним».

Пані Н. безуспішно подавала чергові апеляційні скарги до Апеляційного суду та до Палати лордів.

Зміст рішення Суду

Заявниця стверджувала, що її повернення на батьківщину призведе до страждань та передчасної смерті, а це, на її думку, становитиме нелюдське чи таке, що принижує гідність, поводження. При цьому вона посилювалась на ст. 3 та на ст. 8 Конвенції (право на повагу до приватного і сімейного життя).

Суд, проаналізувавши свою практику у справах, що стосувалися видворення за межі держави і в яких заявники, вказуючи на поганий стан свого здоров'я, скаржилися на порушення ст. 3 Конвенції, знайшов схожу справу — «Д. проти Сполученого Королівства», рішення в якій було прийняте 21 квітня 1997 року. У цій справі йшлося про «дуже виняткові обставини» та «недоланні гуманітарні умови». Пан Д. був критично хворим та перебував у передсмертному стані. На батьківщині йому не гарантувалась медична допомога, а сім'я, яка б могла заопікуватись ним чи забезпечити його харчуванням, місцем проживання і підтримкою, у заявника не було.

Суд нагадав, що іноземці, які підлягають видворенню з території хоча б однієї з держав, що підписали Конвенцію (далі — договірні держави), не можуть заперечувати проти цього задля продовження користування медичною, соціальною чи іншою допомогою. Негативний вплив видворення на тривалість життя заявника не є достатнім для визнання порушення ст. 3 Конвенції. Рішення про видворення особи, яка страждає на фізичну чи психічну хворобу, до країни, де умови лікування є гіршими, може порушувати ст. 3 Конвенції лише у дуже виняткових випадках, зокрема тоді, коли гуманітарні наслідки видворення є нездоланними, як це було у випадку із п. Д.

Попри те, що багато із перелічених у Конвенції прав мають соціальний чи економічний контекст, вона (Конвенція) по суті була спрямована на захист громадянських і політичних прав. Більше того, усьому тексту Конвенції притаманний пошук справедливого балансу між інтересами суспільства та вимогами захисту індивідуальних основоположних прав. Розвиток медицини, а також соціальні й економічні відмінності між країнами свідчать, що лікування хворих у державах їх походження та у договірних державах може значно відрізнятися. Стаття 3 Конвенції не покладає обов'язку на договірні держави усунути такі відмінності через надання безоплатної та необмеженої медичної допомоги всім іноземцям, які позбавлені права залишення їх на території договірних держав. Якщо б такий обов'язок існував, то це було б занадто важким тягарем для договірних держав.

Відтак Суд вказав, що хоча справа «Н. проти Сполученого Королівства» стосувалась видворення особи із захворюванням на СНІД, такі ж самі принципи повинні застосовуватись до будь-якого видворення особи із фізичним чи психічним захворюванням, якщо таке захворювання настало природнім шляхом, спричиняє страждання та біль або ж призводить до передчасної смерті і вимагає відповідного лікування, якого може і не бути у країні заявника чи яке може надаватися лише за значні кошти.

Незважаючи на те, що п. Н. було відмовлено у наданні притулку в Сполученому Королівстві, у своїй скарзі до Суду вона не згадувала про те, що її повернення на батьківщину може призвести до політичних переслідувань. Її скарга про порушення ст. 3 Конвенції ґрунтувалась виключно на важкому стані здоров'я та відсутності достатніх можливостей для лікування в Уганді.

Медичний огляд, проведений у 1998 році, виявив у заявниці дві хвороби, які виникли в результаті СНІДу, та високий рівень імуносупресії. Зараз, після проведеного лікування, п. Н. може подорожувати, а стан її здоров'я стабільний і не погіршуватиметься доти, доки

вона отримуватиме відповідний основний медичний догляд. Однак матеріали, які були надані національним судам, вказували на те, що видворення заявниці до Уганди, де вона буде позбавлена потрібних медикаментів, призведе до швидкого погіршення стану її здоров'я та смерті за кілька років.

Відповідно до інформації, наданої Всесвітньою організацією охорони здоров'я, в Уганді через нестачу коштів антиретровірусні медичні препарати є доступними лише для половини осіб, які їх потребують. Пані Н. скаржилася, що вона не матиме можливості забезпечити відповідне лікування для себе, особливо у сільській місцевості, звідки вона походить. Видається, що у заявниці були родичі в Уганді, хоча вона й скаржилася на те, що вони не мали би ні можливості, ні бажання допомагати їй у випадку серйозної хвороби.

Влада Сполученого Королівства забезпечувала п. Н. безоплатною медичною та соціальною допомогою протягом 9 років, поки розглядалось її клопотання

про надання притулку та скарга про порушення статей 3 і 8 Конвенції. Однак це не тягне за собою обов'язку у Сполученого Королівства і надалі надавати таку допомогу.

Суд погодився, що у випадку повернення заявниці на батьківщину якість та можлива тривалість її життя зміниться. Проте Суд також звернув увагу на те, що стан здоров'я п. Н. не є критичним, а можливе швидке його погіршення буде порівняно незначним, особливо якщо взяти до уваги той рівень медичної допомоги, який заявниця може отримувати в Уганді, підтримку та опіку від родичів, а також ті заходи, які застосовуються в усьому світі для боротьби зі СНІДом.

Отож, Суд дійшов висновку, що справа п. Н. не підпадає під визначення «дуже виняткових обставин», а її видворення зі Сполученого Королівства не порушуватиме ст. 3 Конвенції.

Суд постановив, що немає необхідності досліджувати справу на предмет порушення ст. 8 Конвенції.

Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Regent Company проти України» («Regent Company v. Ukraine»)

Реферативний переклад

У рішенні, ухваленому 3 квітня 2008 року у справі «Regent Company проти України», Європейський суд з прав людини (далі — Суд) постановив, що

– мало місце порушення ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція);

– було порушено ст. 1 Першого протоколу до Конвенції.

Відповідно до ст. 41 Конвенції Суд признав сплатити компанії-заявнику протягом трьох місяців з моменту набуття чинності рішенням суду відповідно до вимог ч. 2 ст. 44 Конвенції суму боргу, встановлену національним арбітражним рішенням від 23 грудня 1998 року, яку держава заборгувала компанії-заявнику. На думку Суду, саме визнання наявності порушень ч. 1 ст. 6 Конвенції та ст. 1 Першого про-

токолу до Конвенції становить достатню компенсацію моральної шкоди¹.

Обставини справи

Заявником є приватна керуюча компанія *Regent Engineering International Limited*, зареєстрована у м. Вікторії (Сейшельські острови) (далі — компанія-заявник). Офіційною адресою компанії є м. Лондон (Сполучене Королівство). Вона була представлена п. Юрієм Портніком, який проживає у Лондоні.

У грудні 1998 року «СOM s. r. o.», товариство з обмеженою відповідальністю,

¹ Рішення стане остаточним відповідно до вимог ч. 2 ст. 44 Конвенції, оскільки воно може бути предметом перегляду. (Прим. перекладачів)

zareestrowane u Prazi (Cheska Respublika) (dale — SOM), rozpochalo prowaдження u Mižnarodnomu koмерційному арбітражі при Торговельно-промисловій палаті України (dale — MKAC) проти Відкритого акціонерного товариства «Оріана» (dale — Оріана), вимагаючи відшкодування за порушення умов договору. Зокрема, SOM стверджувала, що Оріана — фірма, zareestrowana u м. Калуші Івано-Франківської області — 99,9% акцій якої належало державі, не виконала взяті на себе договірні зобов'язання щодо переробки сировини.

23 грудня 1998 року MKAC ухвалив арбітражне рішення (справа АС №142у/98), згідно з яким Оріана повинна була сплатити SOM відшкодування у розмірі 2 466 906,47 доларів США.

19 липня 1999 року SOM подала апеляцію до Івано-Франківського обласного арбітражного суду (dale — арбітражний суд), вимагаючи зафіксувати у рішенні суду той факт, що SOM була кредитором щодо Оріани на підставі арбітражного рішення від 23 грудня 1998 року.

2 серпня 1999 року Державна виконавча служба м. Калуша (dale — виконавча служба) розпочала виконавче провадження щодо Оріани стосовно виплати боргу, як це було ухвалено MKAC.

16 жовтня 1999 року арбітражний суд відхилив вимогу компанії-заявника про початок процедури банкрутства щодо Оріани.

18 та 21 жовтня 1999 року виконавча служба розпочала накладення арешту на власність Оріани. 13 грудня 1999 року виконавча служба скасувала рішення про накладення арешту на майно неплатоспроможного боржника — Оріани.

14 грудня 1999 року на власність Оріани знову було накладено арешт. 16 грудня 1999 року виконавча служба прийняла рішення продати якусь частину майна, що було заарештоване (зокрема, Оріана мала у власності полімеризаційний цех).

20 вересня 2000 року SOM знову звернулася до арбітражного суду щодо початку процедури банкрутства Оріани. Також висувалася вимога включити SOM до списку кредиторів Оріани.

Між 1999–2003 роками виконавча служба вжила низку заходів, щоб отримати виплату по боргах, які накопичила Оріана. Зокрема, було відіслано платіжні доручення до банку дебітора, який отримав активи Оріани, із заборону неправомірного продажу власності Оріани, а також було зроблено спробу продавати деяке майно Оріани для виплати її боргів. Крім того, виконавча служба наклала арешт на банківські рахунки Оріани та її акції (включаючи й акції компанії Лукор, якими володіла Оріана).

У той же час виконавчі провадження переривались декілька разів, оскільки Оріана оспорювала дії виконавчої служби в суді та чисельні кредитори компанії звертались до суду щодо визнання неплатоспроможності Оріани.

18 вересня 2002 року Господарський суд Івано-Франківської області (dale — Господарський суд) (колишній Івано-Франківський обласний арбітражний суд) розпочав процедуру банкрутства Оріани. Ця процедура все ще триває.

22 січня 2003 року SOM висунула вимогу до Господарського суду включити її до списку кредиторів Оріани.

10 лютого 2003 року компанія-заявник уклала договір із SOM щодо передачі їй права вимоги боргів, визнаних MKAC у рішенні від 23 грудня 1998 року.

8 червня 2004 року компанія-заявник та SOM звернулися до MKAC щодо визнання компанії-заявника кредитором у господарському процесі проти Оріани на підставі зазначеного вище договору. 21 червня 2004 року Голова MKAC відхилив цю вимогу, посилаючись на те, що MKAC було розпущено після арбітражного рішення від 23 грудня 1998 року.

9 липня 2004 року компанія-заявник і SOM звернулися до Апеляційного суду Івано-Франківської області (dale — Апеляційний суд) щодо визнання права компанії-заявника на борги SOM, визнані у рішенні MKAC від 23 грудня 1998 року.

16 липня 2004 року компанія-заявник та SOM звернулися до виконавчої служби стосовно зміни кредитора у виконав-

чому провадження на підставі згаданого договору.

9 вересня 2004 року компанія заявник і СОМ звернулися до Апеляційного суду стосовно проголошення компанії заявника кредитором Оріани та заміни компанією-заявником СОМ як сторони виконавчого провадження на тих самих підставах, що зазначалися вище.

10 вересня 2004 року Апеляційний суд задовольнив вимогу компанії-заявника. Компанію-заявника було проголошено кредитором Оріани по боргу в розмірі 2466906,47 доларів США, визнаного в арбітражному рішенні від 23 грудня 1998 року.

18 листопада 2004 року компанія-заявник та СОМ звернулися до виконавчої служби щодо заміни компанією-заявником СОМ у виконавчому провадженні стосовно Оріани.

9 грудня 2004 року виконавча служба на підставі рішення Апеляційного суду від 10 вересня 2004 року замінила у виконавчому провадженні первинного кредитора компанією-заявником.

29 грудня 2005 року Господарський суд постановив рішення про припинення виконавчого провадження.

30 грудня 2005 року виконавча служба припинила виконавче провадження та передала виконавчі листи до розпорядника майна Оріани.

23 січня 2006 року компанія-заявник звернулася до Господарського суду з вимогою внести зміни до списку кредиторів Оріани та включити себе до цього списку на підставі договору від 10 лютого 2003 року та рішення Апеляційного суду від 10 вересня 2004 року.

6 лютого 2006 року Господарський суд задовольнив вимогу компанії-заявника та зобов'язав розпорядника майна Оріани внести зміни до списку кредиторів.

27 лютого 2006 року компанія-заявник висловила вимогу бути поінформованою про те, чи виконавча служба замінила нею СОМ у списку кредиторів у виконавчому провадженні щодо Оріани.

Виконавче провадження триває й досі.

Зміст рішення Суду

Даючи оцінку фактам у справі, Суд звернувся, зокрема, до таких законодавчих актів України та судової практики: Закон України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» від 14 травня 1992 року (ст. 12); Закон України «Про введення мораторію на примусову реалізацію майна» від 29 листопада 2001 року (ст. 2); Цивільний кодекс України 1963 року (ст. 197-202, 214); Закон України «Про власність» (Розділ VII); Закон України «Про виконавче провадження» від 21 квітня 1999 року (ст. 2, 3 (1), 85, 86); Закон України «Про державну виконавчу службу» від 24 березня 1998 року (ст. 11, 13); постанови Кабінету Міністрів України стосовно фінансового становища Оріани № 1650 від 19 жовтня 1998 року; №1280 від 16 липня 1999 року; №800 від 10 травня 1998 року; №92-р від 19 лютого 2000 року; № 314-р від 10 серпня 2000 року; №810-р від 28 жовтня 2004 року; № 1346 від 29 серпня 2000 року; № 1734 від 23 грудня 2004 року; №593 від 18 липня 2005 року; Рішення Конституційно Суду України від 10 червня 2003 року щодо мораторію на примусовий продаж майна; Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 24 лютого 1994 року (ст. 5, 6, 35.); Статут Міжнародного комерційного арбітражу при Торговельно-промисловій палаті України.

Компанія-заявник скаржилася на порушення ч. 1 ст. 6 Конвенції та ст. 1 Першого протоколу до Конвенції через невиконання арбітражного рішення від 23 грудня 1998 року.

Уряд стверджував, що ч. 1 ст. 6 не підлягає застосуванню до розгляду спору третейським судом. По-перше, Уряд зазначив, що МКАС було засновано на основі згоди сторін вирішувати спір у третейському суді на підставі третейського застереження у договорі між ними. Він стверджував, що сторони арбітражного процесу у даній справі відмовилися від застосування ч. 1 ст. 6 Конвенції, яка з огляду на це не підлягає застосуванню до виконання остаточного арбітражного

рішення від 23 грудня 1998 року, ухваленого третейським судом. По-друге, Уряд стверджував, що не було зв'язку між розглядом цього спору третейським судом та подальшим виконавчим провадженням, оскільки компанія-заявник, як стверджувалося, одержала право вимагати сплати заборгованості відповідно до договору від 10 лютого 2003 року, а не відповідно до арбітражного рішення. На думку Уряду, заява не відповідала вимозі *ratione materiae* згідно з вимогами Конвенції.

Заявник не погодився з цим твердженням. Він стверджував, що ч. 1 ст. 6 Конвенції підлягала застосуванню до проваджень у даній справі.

Оскільки Уряд висловив заперечення щодо застосовуваності ч. 1 ст. 6 Конвенції до проваджень у третейському суді, Суд нагадав, що ст. 6 Конвенції не перешкоджає утворенню третейських судів задля вирішення спорів між приватними суб'єктами. Насправді, слово «суд» у ч. 1 ст. 6 Конвенції не обов'язково слід розуміти як таке, що позначає суд у його класичному розумінні, пов'язаному зі стандартною судовою системою держави (див., з-поміж інших, рішення Суду у справі «Lithgow and Others v. the United Kingdom» від 8 липня 1986 року, § 201). На думку Суду, МКАС був «третейським судом, створеним згідно з законом», оскільки діяв відповідно до Закону України «Про Міжнародний комерційний арбітраж» 1994 року (далі — Закон) та свого внутрішнього Регламенту. Провадження у справах, що їх розглядав МКАС, було подібним до провадження у цивільних чи господарських судах і законом встановлювалося право на апеляцію по його рішеннях до Апеляційного суду м. Києва. Останній міг переглянути рішення МКАС на підставах, встановлених у Законі. МКАС залишався єдиним третейським судом в Україні, який міг, відповідно до Закону, вирішувати «господарські спори з іноземним елементом». Відповідно до Закону та ст. 3 (1) Закону України «Про виконавче провадження», рішення МКАС вважається еквівалентом судового рішення, що підлягає примусовому виконанню.

Право вимагати виплати боргу чи виконати цивільно-правове зобов'язання зі сплати компенсації майнової та немайнової шкоди є «цивільним» правом, що належить до сфери приватного права України, яке передбачене у розділі 40 ЦК України 1963 року («Відшкодування шкоди») та у Законі України «Про власність» («Захист права власності»). Зокрема, ст. 197-202 Розділу 17 ЦК України дозволяли передачу права вимагати сплати боргів через укладення письмових договорів для такої передачі. Більше того, право компанії-заявника повернути собі борг, який заборгувала Оріана, на підставі арбітражного рішення та договору було підтримане Апеляційним судом у рішенні від 10 вересня 2004 року. Суд дійшов висновку, що провадження у третейському суді стосувалося встановлення цивільного права первинного кредитора Оріани. Наступна передача боргу компанії-заявнику на підставі договору від лютого 2003 року та визнання компанії-заявника новим кредитором у вересні 2004 року, наступне виконавче провадження поставило права компанії-заявника та її цивільні права у залежність від таких прав первинних кредиторів.

На думку Суду, ці підстави є достатніми, аби дійти висновку про те, що ч. 1 ст. 6 Конвенції підлягає застосовуванню до судового провадження у даній справі. Таким чином, Суд відхилив попередні заперечення Уряду.

Уряд стверджував, що у даній справі не було порушено ч. 1 ст. 6 Конвенції щодо компанії-заявника. Зокрема, Уряд вважав, що розглядуване арбітражне рішення було остаточним лише щодо сторін спору та підлягало виконанню лише щодо первинного кредитора Оріани, а не щодо компанії-заявника, яка непрямим способом набула право на отримання боргу, визнаного у арбітражному рішенні. Також Уряд доводив, що не було порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції. Зокрема, держава не несе відповідальність за борги Оріани, яка є самотійною юридичною особою. Уряд також стверджував, що договір про передачу боргу від 10 лютого 2003

року не був достатньою підставою для вимоги виконання арбітражного рішення на користь іншої юридичної особи.

Компанія-заявник доводила, що ч. 1 ст. 6 Конвенції була порушена органами держаної влади і це порушення полягало у тому, що арбітражне рішення від 23 грудня 1998 року не було виконане у повному обсязі та у розумний строк. Вона стверджувала, що держава не виконала свої зобов'язання, які випливали зі ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, оскільки не забезпечила виконання арбітражного рішення у встановлений строк і не вжила необхідних та адекватних заходів для забезпечення права власності компанії-заявника.

Суд зазначив, що однією з основних причин того, що державні органи не змогли виконати остаточне арбітражне рішення, була неплатоспроможність компанії Оріана, яка належала державі та керувалася державою. Проте слід зазначити, що тоді як призначення платежів для виплат державних боргів можуть спричинити затримку у виконанні судових рішень з Урядового бюджету, їх не можна розглядати як виправдання за невдачу у виконанні зобов'язань, що впливають із ч. 1 ст. 6 Конвенції.

Більше того, з матеріалів справи впливає, що державними органами не було вжито жодних нових кроків для виправлення ситуації, яка склалася у даній справі. Таким чином, Суд вважає, що триваюче невиконання рішення про виплату боргу становить порушення ч. 1 ст. 6 Конвенції.

Суд також нагадав про те, що він неодноразово вказував, що «вимога» може лише тоді становити «майно» у розумінні ст. 1 Першого протоколу до Конвенції, якщо вона виконується (див. рішення Суду у справах «Burdov v. Russia», § 40, «Poltorachenko v. Ukraine», § 45, обидва від 18 січня 2005 року). Суд також вважає, що передача права на борг не суперечить принципу такого «володіння» майном. Більше того, з точки зору Суду, рішення національних судів, у якому визнається, що компанія-заявник була кредитором у провадженні щодо виконання арбітражного рішення від 23 грудня 1998 року, означає, що вона мала визначене у судовому рішенні право вимоги, яке становило «володіння» у сенсі ст. 1 Першого протоколу до Конвенції (див. §24 цього рішення).

Отже, мало місце порушення ст. 1 Першого протоколу до Конвенції.

**Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини
стосовно рішення у справі
«Родіч та інші проти Боснії та Герцеговини»
(«*Rodić and others v. Bosnia and Herzegovina*»)**

Реферативний переклад

У рішенні, ухваленому 27 травня 2008 року у справі «Родіч та інші проти Боснії та Герцеговини», Європейський суд з прав людини (далі — Суд) постановив, що:

– мало місце порушення ст. 3 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) (заборона нелюдського чи такого, що принижує гідність, поведження);

– не було порушено ст. 3 Конвенції стосовно умов тримання заявників у в'язниці;

– було порушено ст. 13 Конвенції (право на ефективний засіб правового захисту)¹.

Відповідно до ст. 41 Конвенції Суд призначив сплатити п. Родічу та п. Баківічу по 4000 євро, а п. Пушарі та п. Княжевічу по 2000 євро як компенсацію моральної шкоди. Крім того, усім заявникам було призначено сплатити

¹ Рішення стане остаточним відповідно до вимог ч. 2 ст. 44 Конвенції, оскільки воно може бути предметом перегляду. (Прим. перекладачів)

загалом 6500 євро на відшкодування судових витрат.

Обставини справи

Заявники, Мілорад Родіч, Властимір Сушара та Зоран Княжевіч, є громадянами Боснії та Герцеговини, а Іван Баковіч є громадянином Боснії та Герцеговини і Хорватії. Вони народились відповідно у 1946, 1953, 1966 та 1972 роках і в момент розгляду справи відбували покарання у в'язниці м. Мостар (Боснія та Герцеговина). Всі заявники були звинувачені у воєнних злочинах проти боснійського цивільного населення (в той час — боснійських мусульман) під час війни у Боснії та Герцеговині у 1992–1995 роках.

Справа стосувалася тримання заявників у в'язниці: спершу у тій її частині, де більшість ув'язнених були боснійцями, а потім окремо — у лікарняному відділі цієї ж в'язниці.

Між серпнем 2004 року та травнем 2005 року кожен із заявників був направлений до в'язниці м. Зеніца, яка була єдиною в'язницею суворого режиму у Федерації Боснії та Герцеговини (адміністративний регіон у Боснії та Герцеговині). 90 відсотків утримуваних у цьому закладі осіб були за національністю боснійцями.

Пана Сушару та п. Княжевіча сповістили про те, що вони не можуть бути переведені до іншої в'язниці.

2 травня 2005 року о 18 годині на стіні у тюремній їдальні помітили образливе графіті на п. Родіча та п. Баковіча. Винних у цьому інциденті не було знайдено.

4 червня 2005 року о 21 годині після перегляду фільму про вбивства боснійців із м. Сребреница під час війни у 1995 році, один із ув'язнених боснійської національності заманив п. Пушару в камеру та вдарив його кулаком в око. 7 червня 2005 року п. Пушару госпіталізували. Відповідно до офіційного звіту цей напад був вчинений з етнічних мотивів, а нападник мав у затиснутому кулаці шматок скла, тому наслідки побиття могли би бути набагато важчими, якби не втручання іншого ув'язненого.

5 червня 2005 року о 16 годині інший ув'язнений у тюремній їдальні вчинив напад на п. Баковіча. Після прибуття охоронців п. Баковічу уже завдали кількох ударів по голові, і його теж було госпіталізовано.

8 червня 2005 року заявники оголосили голодування, щоб привернути громадську увагу до умов їхнього ув'язнення, та були негайно поміщені до тюремної лікарні.

Того ж дня нападників було покарано ув'язненням на 20 днів в одиночних камерах, а також було розпочате розслідування вчинених нападів.

15 червня 2005 року міністр юстиції Боснії та Герцеговини з мотивів безпеки розпорядився перевести заявників до в'язниці Республіки Сербська (адміністративний регіон у Боснії та Герцеговині).

19 червня 2005 року комісія, яка розслідувала обставини нападу, у своєму звіті розкритикувала керівництво в'язниці за невжиття всіх заходів для захисту заявників. Керівництво в'язниці натомість виправдовувалось нестачею достатньої кількості працівників, камер для ув'язнених, відсутністю іншої в'язниці суворого режиму у Федерації Боснії та Герцеговини, а також тим, що переведення ув'язнених із однієї територіально-адміністративної одиниці до іншої у Боснії та Герцеговині не було передбачено. 21 червня 2005 року федеральний міністр видав наказ про залишення заявників у в'язниці м. Зеніца до подальших розпоряджень.

1 липня 2005 року заявники зупинили голодування у відповідь на прохання Суду.

18 липня 2005 року ще один із нападників був засуджений до 15 днів ув'язнення в одиночній камері.

12 серпня 2005 року заявники безуспішно подали апеляцію до Конституційного суду Боснії та Герцеговини, оскаржуючи, зокрема, те, що їх так і не було переведено до іншої в'язниці відповідно до наказу від 15 червня 2005 року, а також на умови їхнього тримання у в'язниці м. Зеніца.

24 листопада 2005 року п. Бакович був переведений до в'язниці м. Мостар (Федерація Боснії та Герцеговини).

З 28 листопада 2005 року до 9 грудня 2005 року заявники знову оголосили голодування, вимагаючи свого переведення до іншої в'язниці та протестуючи проти умов їх тримання у тюремній лікарні м. Зеніца. 14 грудня 2005 року та 19 жовтня 2006 року вони були переведені до в'язниці м. Мостар.

Зміст рішення Суду

Заявники скаржились на те, що від моменту поміщення до в'язниці м. Зеніца аж до переведення до лікарняного відділу вони зазнавали постійних переслідувань з боку спів'язнених боснійців. При цьому заявники згадували різноманітні інциденти: від плювання у їхню їжу та виливання води у ліжка до погроз побиття та вбивства. Також вони скаржились на умови їх тримання у тюремній лікарні. При цьому заявники посилались на статті 2, 3 та 13 Конвенції.

Суд зауважив, що лише у виняткових випадках здійснення нападу представниками держави чи іншими третіми особами, яке не призвело до смерті заявників, може вважатись таким, що порушує ст. 2 Конвенції. Навіть якщо ст. 2 Конвенції, з огляду на природу та рівень завданих ушкоджень, була би застосовувана у цьому випадку, жодні факти по справі не вказують на те, що влада не вжила заходів аби захистити життя заявників. Відтак, скарга на порушення ст. 2 Конвенції є неприйнятною.

Суд не вважає політику Уряду у напрямку інтеграції засуджених за воєнні злочини до загальної системи ув'язнення такою, що за своєю природою є нелюдською чи такою, що принижує гідність. Проте він не виключає, що здійснення такої політики не може призвести до порушення ст. 3 Конвенції.

Суд нагадав про те, що від 1992 до 1995 року три етнічні групи у Боснії та Герцеговині (боснійці, хорвати та серби) воювали між собою. Як наслідок усіх тих звірств, що були вчинені під час війни, в цьому регіоні часто зустрічаються прояви насильства на етнічному ґрунті, а міжетнічні відносини досі

залишаються напруженими. У в'язниці м. Зеніца, до поміщення туди заявників, мали місце кілька інцидентів, спрямованих проти осіб сербської та хорватської національності. Беручи до уваги кількість осіб боснійської національності у цій в'язниці, а також характер злочинів, за які були засуджені заявники (воєнні злочини проти боснійців), було зрозумілим, що їхнє фізичне благополуччя під час ув'язнення може бути піддане серйозній небезпеці.

Незважаючи на це, заявники були поміщені до звичайних камер, де трималось до двадцяти інших ув'язнених. Більше того, в період вчинення нападів на заявників у в'язниці була серйозна нестача працівників. Однак, на думку Суду, нестача кадрів не знімає з держави обов'язку дбати про добробут ув'язнених.

Було очевидним, що керівництво в'язниці м. Зеніца, незважаючи на загрозу заподіяння заявникам фізичних ушкоджень, не вжило жодних запобіжних заходів протягом кількох місяців. Заявникам надали окреме приміщення для відбування покарання лише після нападів 4 та 5 червня 2005 року, оголошення ними голодування та зацікавлення засобами масової інформації цими інцидентами. Однак це відбулося лише через 10 місяців після поміщення їх до в'язниці, хоча протягом усього цього часу адміністрація в'язниці усвідомлювала серйозність становища заявників.

Суд дійшов висновку про те, що фізичне благополуччя заявників з моменту їх поміщення до в'язниці м. Зеніца і аж до переведення у лікарняний відділ (цей проміжок часу залежно від заявника коливався від одного до десяти місяців) не було належним чином охоронюваним. Тому Суд вважає, що труднощі, яких зазнали заявники, зокрема постійне відчуття ними психічної напруги, були такими, що порушували ст. 3 Конвенції.

Суд звернув увагу на те, що у розпорядженні заявників було понад 4 кв. м. особистої площі (мінімальний розмір особистої площі на кожного ув'язненого у багатомісних камерах, встановлений

Комітетом Ради Європи із запобігання тортурам або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню). Оскільки у камерах для відбування покарання не було туалету та протічної води, ув'язнені мали цілодобовий необмежений доступ до в'язничного санвузла. Також заявники не скаржились на вентиляцію чи опалення або ж на обмеження у доступі до природного світла чи штучного освітлення. В їхніх скаргах не було жодних ознак того, що умови відбування покарання були такими, які порушували ст. 3 Конвенції.

Суд зауважив, що заявники, будучи під спеціальним захистом, не могли брати участь у виконанні всієї доступної

роботи, навчання та відпочинку. Проте варто зауважити, що вони мали можливість дивитись телевизор та без жодних обмежень отримувати літературу. Більше того, Суд вважає, що вони кожного дня проводили достатньо часу поза межами тюремної лікарні. Отож, Суд дійшов висновку, що умови відбування покарання заявниками у лікарняному відділі в'язниці не порушували ст. 3 Конвенції.

Суд вважає, що заявникам не було надано ефективних засобів правового захисту у відповідних національних органах з приводу їхніх скарг на порушення ст. 3 Конвенції. Тому мало місце порушення ст. 13 Конвенції.

**Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини
стосовно рішення у справі
«Грузинська робітничка партія проти Грузії»
(«Georgian Labour Party v. Georgia»)**

Реферативний переклад

У рішенні, ухваленому 8 липня 2008 року у справі «Грузинська робітничка партія проти Грузії», Європейський суд з прав людини (далі — Суд) постановив, що:

– партія-заявник може виступати в ролі «потерпілої сторони» відповідно до ст. 34 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) (право на індивідуальні заяви) та подавати заяву про порушення ст. 3 Протоколу № 1 до Конвенції (право на вільні вибори);

– не було порушено ст. 3 Протоколу № 1 до Конвенції стосовно запровадження 27 лютого 2004 року нової системи реєстрації виборців на повторних парламентських виборах 28 березня 2004 року;

– не було порушено ст. 3 Протоколу № 1 до Конвенції стосовно складу виборчих комісій у вищезазначений час;

– мало місце порушення ст. 3 Протоколу № 1 до Конвенції стосовно позбавлення виборчих прав громадян в ад-

міністративно-територіальних районах Хуло та Кобулеті;

– не було порушено ст. 14 Конвенції (заборона дискримінації) щодо ст. 3 Протоколу № 1 до Конвенції¹.

Відповідно до ст. 41 Конвенції Суд призначив сплатити заявнику 10 043 євро на відшкодування судових витрат та постановив, що визнання порушення Конвенції є достатньою компенсацією йому моральної шкоди.

Обставини справи

Грузинська робітничка партія (далі — ГРП) є політичною партією, керівництво якої знаходиться у м. Тбілісі (Грузія).

2 листопада 2003 року у Грузії відбулися загальні парламентські вибори. За результатами підрахунку голосів на основі пропорційної системи заявник набрав 12,14 % усіх голосів виборців, що становило 20 із 150 депутатських місць у парламенті.

¹ Рішення стане остаточним відповідно до вимог ч. 2 ст. 44 Конвенції, оскільки воно може бути предметом перегляду. (Прим. перекладачів).

22 листопада 2003 року в результаті так званої «Революції троянд» перша сесія новообраного парламенту була зірвана. Президент Грузії Едуард Шеварднадзе подав у відставку, а Верховний суд Грузії скасував результати виборів, які проводились на пропорційній основі. Також було вирішено провести 4 січня 2004 року президентські вибори, а 28 березня 2004 року — повторні парламентські вибори.

У грудні 2003 року Центральна виборча комісія (далі — ЦВК) Грузії прийняла низку рішень, відповідно до яких виборці, задля того, щоб проголосувати на президентських виборах, повинні були прийти на виборчі дільниці заздалегідь та заповнити спеціальні формуляри. Грузинська робітничка партія та інші опозиційні партії безуспішно оскаржували законність таких рішень у суді. Заявник не подав своєї кандидатури на президентських виборах, а пізніше оскаржив результати виборів у Верховному суді Грузії, проте у задоволенні цієї скарги було відмовлено.

Перед проведенням повторних парламентських виборів ЦВК Грузії прийняла ще одне рішення, яким зобов'язала всі виборчі дільниці опублікувати попередні списки виборців, а самим виборцям порекомендувала переконатися у їх правильності.

Заявник стверджував, що напередодні парламентських виборів новообраний Президент Грузії Міхаїл Саакашвілі публічно висловився, що не дозволить ГРП бути обраною до парламенту.

28 березня 2004 року під час повторних парламентських виборів виборчі дільниці у районах Хуло та Кобулеті, які є адміністративними частинами Автономної Республіки Аджарія (Грузія), не відкрились. Внаслідок цього 60 000 виборців не змогли проголосувати. 2 квітня 2004 року ЦВК Грузії, не обґрунтувавши належним чином свого рішення, видала декрет, яким анулювала результати парламентських виборів у згаданих районах.

Цього ж дня ЦВК оголосила результати виборів. Загалом було пораховано 1 498 012 голосів, з яких ГРП от-

римала 6,01 %, однак виборчий бар'єр проходження партій у парламент становив 7 %.

Представник заявника у ЦВК, будучи одним із 15 її членів, висловився проти оголошення остаточних результатів виборів без попереднього проведення голосування у районах Хуло та Кобулеті, проте голова ЦВК відповів, що винною у ситуації, що склалася, була місцева влада. Відтак більшістю голосів було прийняте рішення про оголошення остаточних результатів виборів.

ГРП подала ще одну скаргу до Верховного суду, проте її було відхилено.

Зміст рішення Суду

Партія-заявник скаржилася на проведення повторних парламентських виборів 28 березня 2004 року у Грузії. Предметом скарги було, зокрема, те, що напередодні виборів були змінені правила формування виборчих списків, а склад ЦВК був таким, що більшість його членів були представниками правлячих політичних сил та ігнорували протести ГРП. Також заявник скаржився на те, що був позбавлений можливості потрапити в парламент тому, що вибори у двох районах Грузії не були проведені. При цьому він посилався на ст. 3 Протоколу № 1 до Конвенції.

Суд постановив, що у цій справі партія-заявник може виступати в ролі «потерпілої сторони» відповідно до ст. 34 Конвенції.

Суд вважає, що правильне складання виборчих списків є передумовою проведення вільних та справедливих виборів. Забезпечення можливості ефективного здійснення права бути кандидатом на виборах безсумнівно залежало від можливості справедливого здійснення права проголосувати. Відтак, існував достатньо тісний причинно-наслідковий зв'язок між правом партії брати участь у повторних парламентських виборах 28 березня 2004 року та її скаргою на систему реєстрації виборців, яка застосовувалась у цей час.

У світлі ст. 3 Протоколу № 1 до Конвенції будь-яке виборче законодавство повинне бути оцінене крізь призму політичної еволюції конкретної країни

таким чином, щоб риси, які є неприйнятними у контексті однієї виборчої системи, могли би бути виправданими у контексті іншої. У розглядуваній справі влада повинна була у дуже стислі строки виправити помилки у виборчих списках за умов «постреволюційної» політичної ситуації. Відтак, внесення за один місяць перед проведенням повторних парламентських виборів 28 березня 2004 року неочікуваних змін у правила реєстрації виборців було, за цих конкретних умов, таким, що не підлягає критиці у світлі ст. 3 Протоколу № 1 до Конвенції.

Стосовно того, чи аналізована система формування виборчих списків, яка частково перекладала відповідальність за точність їх складання з владних органів на електорат, була сумісною із зобов'язанням держав-учасниць Конвенції забезпечувати вільне вираження думки народу, Суд вирішив, що Грузії потрібно надати у вирішенні цього питання більш широку автономію.

Грузія не є єдиною державою, яка застосувала вищезгадану систему реєстрації виборців: кілька західноєвропейських демократій, зокрема Сполучене Королівство та Португалія, при складанні списків виборців також значною мірою спиралися на індивідуальні заяви громадян.

З огляду на це, аналізована система реєстрації виборців не порушувала право партії-заявниці бути кандидатом на перевиборах. За цих конкретних обставин ця система — до впровадження кращого вирішення проблеми складання списків виборців — не була причиною виборчих зловживань, а, навпаки, мала на меті запобігти їм.

Оцінивши конкретні обставини політичної ситуації в Грузії, Суд постановив, що не було порушено право партії-заявниці балотуватись на парламентських виборах у зв'язку із впровадженням 27 лютого 2004 року нової системи реєстрації виборців.

Предметом скарг ГРП було також те, що склад виборчих комісій і процес прийняття ними рішень були такими, що порушували ст. 3 Протоколу № 1 до Конвенції.

Суд дійшов висновку, що склад виборчих комісій на всіх рівнях справді не відповідав політичній системі стримувань і противаг стосовно президентської влади та не забезпечував їх незалежність від зовнішнього політичного тиску. Однак, зважаючи на відсутність будь-яких фактів виборчих правопорушень чи зловживань владою у виборчих комісіях, які б заподіяли шкоду заявнику, Суд вважає, що у цьому випадку не було порушено його прав.

Отож, у цьому аспекті не було порушено ст. 3 Протоколу № 1 до Конвенції.

На думку Суду, нездатність виборців проголосувати на повторних парламентських виборах у районах Хуло та Кобулеті, які відбувалися за пропорційною виборчою системою, повинна аналізуватись відповідно до принципу загального виборчого права. Тому Суд повинен перевірити, чи органи державної влади зробили все, що можна було від них очікувати, аби дати можливість виборцям із вищезгаданих районів взяти участь у повторних виборах, а також проаналізувати те, чи у діях органів влади були ознаки свавілля або ж наявність невідповідності між обмеженням у праві на голосування та законними цілями, які переслідувала держава. При цьому Суд зазначив, що правом представників ГРП було не вигравати повторні парламентські вибори, а бути кандидатом на цих виборах та здійснити це своє право вільно й ефективно.

ЦВК не скасувала Декрет від 2 квітня 2004 року про непроведення повторних парламентських виборів у районах Хуло та Кобулеті. У разі неприйняття цього Декрету найкращим рішенням для ЦВК, яке би відповідало основним принципам верховенства права, було б скасування запланованих виборів у районах Хуло та Кобулеті у формі чіткого формального рішення, на основі відповідного та достатнього обґрунтування причин позбавлення права проголосувати близько 60 000 виборців.

Суд також звернув увагу на те, що після 18 квітня 2004 року Грузія, всупереч її зобов'язанням відповідно до

ст. 3 Протоколу № 1 Конвенції, не вчинила жодних подальших дій з метою проведення виборів у згаданих районах.

Беручи до уваги важливість принципу загального виборчого права, Суд не може погодитись із тим, що потреба створення нового парламенту «у розумні строки», була достатнім виправданням неспроможності чи небажання Грузії вжити подальші заходи задля врахування 60 000 голосів аджарських виборців.

Тому Суд постановив, що рішення ЦВК від 2 квітня 2004 року про скасування виборів у районах Хуло та Кобулеті не були достатньо зрозумілими та послідовними. ЦВК не представила належних та достатніх обґрунтувань своїх рішень, а також не забезпечила адекватних процесуальних заходів захисту від зловживань владою. Більше того, не застосовуючи жодних інших додаткових заходів для організації виборів у районах Хуло та Кобулеті після 18 квітня 2004 року, ЦВК при-

йняла рішення про закінчення загальнодержавних виборів без жодних переконливих виправдань. Виключення цих двох районів із загального виборчого процесу порушувало принцип верховенства права та мало результатом позбавлення права голосу значної частини населення.

Таким чином, у цій справі мало місце порушення права заявника бути кандидатом на виборах відповідно до ст. 3 Протоколу № 1 Конвенції.

Суд, оцінивши всі матеріали, які були у його розпорядженні, не знайшов жодних свідчень того, що змінені виборчі механізми, зокрема система реєстрації виборців та склад виборчих комісій, чи події, які мали місце у районах Хуло та Кобулеті, мали на меті виключно завдати шкоди заявнику та не впливали на інших кандидатів, які брали участь у виборах.

Отож Суд постановив, що ст. 14 Конвенції, взята у поєднанні зі ст. 3 Протоколу № 1 Конвенції, не була порушена.

**Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини
стосовно рішення у справі «Вайнай
проти Угорщини»
(«Vajnai v. Hungary»)**

Реферативний переклад

У рішенні, ухваленому 8 липня 2008 року у справі «Вайнай проти Угорщини», Європейський суд з прав людини (далі — Суд) постановив, що

– було порушено ст. 10 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) (свобода вираження поглядів)¹.

Відповідно до ст. 41 Конвенції Суд постановив, що визнання порушення Конвенції є достатньою компенсацією заявнику моральної шкоди, а також призначив сплатити йому 2 000 євро на відшкодування судових витрат.

¹ Рішення стане остаточним відповідно до вимог ч. 2 ст. 44 Конвенції, оскільки воно може бути предметом перегляду. (Прим. перекладачів).

Обставини справи

Заявник Аттіла Вайнай, 1963 р. н., є громадянином Угорщини та проживає у м. Будапешт. На час виникнення обставин справи п. Вайнай був віце-президентом Робітничої партії, яка є зареєстрованою в Угорщині політичною партією лівого спрямування.

Справа стосувалася скарги заявника на те, що його було засуджено за носіння одягу з зображенням п'ятикутної червоної зірки — символу міжнародного руху робітників — під час демонстрації у Будапешті.

21 лютого 2003 року під час проведення дозволеної владою демонстрації, на якій п. Вайнай був промовцем, працівники поліції попросили його зняти

зображення червоної зірки, яке заявник носив на своїй куртці. У березні 2004 року в результаті вищезгаданих подій п. Вайная було звинувачено у носінні зображення тоталітарного символу та засуджено умовно. У листопаді 2005 року апеляцію заявника було відхилено.

Посилаючись на ст. 10 Конвенції, п. Вайнай скаржився на те, що його було засуджено за носіння символу міжнародного руху робітників.

Зміст рішення Суду

На думку Суду, засудження заявника у цій справі прирівнювалось до втручання у його право на свободу вираження поглядів. Таке втручання ґрунтувалось на ст. 269/В Кримінального кодексу Угорщини, яка забороняла використання тоталітарних символів, а тому таке втручання було «передбачене у законі» і «переслідувало законну мету» охорони порядку та захисту прав інших осіб.

Суд ще раз нагадав, що ст. 10 Конвенції встановлює вузькі рамки можливостей застосування обмежень на політичні промови чи публічні дебати. Суд вважає, що п. Вайнай, будучи політиком, вирішив надягнути зображення червоної зірки з метою висловлення своїх політичних поглядів. Більше того, коли право на свободу вираження поглядів реалізовується у вигляді політичної промови, як у випадку із заявником, — застосування обмежень до нього є виправданим лише тоді, коли для цього є чітка, невідкладна та визначена соціальна потреба.

Суд погоджується з тим, що загальновідомі масові порушення прав людини, вчинені за часів комуністичного режиму, дискредитували зображення червоної зірки, а її демонстрація може викликати тривогу у колишніх жертв цього режиму та їхніх родичів.

З часу запровадження в Угорщині плюралізму політичних поглядів минуло майже два десятиліття. Угорщина, будучи членом Європейського Союзу, є країною стабільної демократії і жодних ознак загрози повернення комуністич-

ної диктатури немає. Крім того, згаданий стан тривоги хоч і є зрозумілим, однак не може сам по собі бути причиною встановлення обмежень на свободу вираження поглядів.

Окрім цього, Суд вважає, що спосіб законодавчої заборони тоталітарних символів у Кримінальному кодексі Угорщини є недостатньо якісним, оскільки саме носіння на одязі зображення червоної зірки може призвести до застосування кримінальної відповідальності і при цьому навіть не потрібно встановлювати того, чи таке носіння є пропагандою тоталітаризму.

З огляду на різноманітність значень зображення червоної зірки, законодавча заборона її публічної демонстрації є занадто широкою. Це зображення символізує не лише міжнародний рух робітників, які борються за більш справедливе суспільство, але й діяльність відомих політичних партій у різних державах-учасницях. Заявник використав червону зірку на дозволеній та мирній демонстрації, будучи віце-президентом зареєстрованої політичної партії, яка не має тоталітарних амбіцій, а Уряд при цьому не довів, що зображення цієї зірки символізувало комуністичний режим.

Стосовно вищезазначеної мети охорони порядку Суд вказав, що Уряд не навів жодного прикладу реальної чи хоча б віддаленої небезпеки виникнення заворушень в Угорщині, спричинених публічною демонстрацією зображення червоної зірки.

Відтак Суд постановив, що засудження п. Вайная за звичайне носіння зображення червоної зірки не може вважатись таким, що відповідає «невідкладній соціальній потребі». Більше того, застосовані до заявника заходи юридичної відповідальності хоч і були порівняно легкими, однак були заходами кримінально-правового характеру, а тому могли призвести до серйозних наслідків. Застосовані державою такі санкції не були пропорційними переслідуваній меті. Отож мало місце порушення ст. 10 Конвенції.

**Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини
стосовно рішення у справі
«Штукатуров проти Росії»
(«Shtukaturov v. Russia»)**

Реферативний переклад

У рішенні, ухваленому 27 березня 2008 року у справі «Штукатуров проти Росії», Європейський суд з прав людини (далі — Суд) постановив, що:

– мало місце порушення ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі — Конвенція) стосовно судового провадження, внаслідок якого заявника було позбавлено дієздатності;

– було порушено ст. 8 Конвенції з огляду на повне позбавлення заявника цивільної дієздатності;

– мало місце порушення ч. 1 ст. 5 Конвенції стосовно ув'язнення заявника у психіатричній лікарні;

– було порушено ч. 4 ст. 5 Конвенції з огляду на відсутність у заявника можливості отримати звільнення з лікарні;

– Уряд порушив свої зобов'язання, закріплені у ст. 34 Конвенції, оскільки перешкодив заявнику у доступі до Суду¹.

Суд дійшов висновку, що питання про застосування ст. 41 Конвенції не було готовим для вирішення.

Обставини справи

Заявник Павло Володимирович Штукатуров є громадянином Росії, народився 1982 року і проживає у м. Санкт-Петербурзі. Він страждає на психічний недуг. 2003 року заявника було визнано недієздатним.

Заявник стверджував, що був визнаний недієздатним без його відома. Він наполягав на тому, що це було зроблено за ініціативою матері, оскільки вона була зацікавлена у набутті юридичних прав на майно сина, котре той успадкував від бабусі.

На початку серпня 2004 року матір заявника звернулася із заявою про визнання сина недієздатним. Вона стверджувала, що він не здатний провадити самостійне життя і тому потребує опікуна. Заявник не був офіційно повідомлений про це провадження.

Наприкінці грудня 2004 року відбулося судове засідання у справі. Заявник на ньому не був присутнім, оскільки його про це не повідомили. Розгляд справи проводився за участю прокурора та представника психіатричної лікарні, в якій заявник перебував від липня 2004 року. Після десяти хвилин розмірковування суд визнав заявника недієздатним на підставі ст. 29 Цивільного кодексу. Ця стаття передбачає можливість позбавлення особи дієздатності у випадку, коли особа не усвідомлює значення своїх дій та не може керувати ними. В основу рішення була покладена довідка-висновок психіатричної лікарні (складена у листопаді 2004 року), в якій вказувалося на агресивність поведінки заявника, негативно спрямований, антисоціальний спосіб його життєдіяльності. І зрештою було сформульовано висновок, що заявник хворий на шизофренію і не здатний розуміти значення своїх дій та керувати ними. Опікуном заявника було визнано його матір. А відтак вона набула права діяти від його імені в усіх справах.

Згодом заявник, перебуваючи у квартирі матері, натрапив випадково на копію судового рішення щодо нього. Він негайно скотактував з адвокатом Центру захисту душевнохворих. 2 листопада 2005 року вони зустрілися, аби обговорити справу та скласти скаргу. У процесі розмови адвокат переконався, що заявник був цілком спроможним розуміти складні юридичні аспекти справи і навіть давати доречні настанови.

4 листопада 2005 року матір заявника помістила його до психіатричної лікарні.

¹ Рішення стане остаточним відповідно до вимог ч. 2 ст. 44 Конвенції, оскільки воно може бути предметом перегляду (Прим. перекладачів).

ні. Адвокат звернувся до адміністрації лікарні по дозвіл зустрітися з п. Штукатуровим. Однак йому було відмовлено. Втім заявнику все ж таки вдалося підписати відповідний документ, що уповноважував адвоката на подання скарги до Суду від імені заявника. Починаючи від грудня 2005 року заявнику заборонили здійснювати будь-які контакти із зовнішнім світом поза лікарнею. Пан Штукатуров також стверджував, що його змушували вживати сильнодіючі ліки всупереч його волі.

Упродовж грудня 2005 та січня 2006 року заявник багато разів звертався до органів опіки та охорони здоров'я, до прокурора та головного лікаря лікарні з проханням про те, щоб його відпустили. Однак усі ці спроби були марними. Також безуспішними виявилися подібні клопотання з боку адвоката заявника.

Крім цього, адвокат заявника подав скаргу на судові рішення про визнання заявника недієздатним. Однак ця скарга була відхилена без розгляду по суті на тій підставі, що сам заявник не мав права звертатися до суду, він міг це зробити лише через свого опікуна. Однак матір заявника, як його опікун, була проти виходу сина з лікарні. До того ж вона аж ніяк не мала наміру оскаржувати рішення про визнання сина недієздатним.

На початку березня 2006 року Суд застосував у справі запобіжний захід, котрий зобов'язував Уряд надати заявнику та його адвокату необхідний час та можливість для проведення зустрічей та підготовки справи до Суду. Втім органи влади не виконали це рішення Суду, оскільки не вважали запобіжний захід Суду обов'язковим для виконання. Вони також наголошували на тому, що заявник не має права діяти без згоди своєї матері та що адвокат не може вважатися його законним представником.

Зміст рішення Суду

Заявник скаржився на те, що його було визнано недієздатним без його відома. Він також наполягав, що його незаконно помістили у психіатричну лікарню, де він не міг ані отримати перегляд рішення щодо себе, ані бачитися зі своїм адвокатом. І нарешті, заявник

скаржився на те, що його змушували вживати ліки всупереч його волі. При цьому п. Штукатуров зазначав про порушення ст. 3 (заборона нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження), ст. 5 (право на свободу та особисту недоторканність), ч. 1 ст. 6 (право на справедливий судовий розгляд), ст. 8 (право на повагу до приватного та сімейного життя), ст. 13 (право на ефективний засіб правового захисту), ст. 14 (заборона дискримінації) і ст. 34 Конвенції (право на індивідуальну заяву).

Суд нагадав, що у випадку, коли йдеться про поміщення психічно хворої особи до закритого закладу, така особа має бути вислухана особисто або через представника. Суд відзначив, що у цій справі заявник, попри свою хворобу, був відносно повносправною особою. Втім йому все ж таки не було надано можливості взяти участь у провадженні справи стосовно своєї дієздатності.

Суд далі звернув увагу на наслідки, які судові провадження породжувало для особистої автономності та передусім свободи заявника. У зв'язку з цим Суд наголосив, що участь п. Штукатурова у провадженні була вкрай необхідною не тільки для забезпечення йому можливості представляти свою справу в суді, але й для надання безпосередньої можливості судді скласти думку про психічний стан заявника. Тому Суд дійшов висновку, що рішення про визнання заявника недієздатним, в основу якого були покладені лише опосередковані докази, зокрема медичні довідки, було необґрунтованим та ухваленим із порушенням змагальної процедури судового розгляду, яка вимагається ч. 1 ст. 6 Конвенції.

На думку Суду, присутність медичного працівника та прокурора, котрий так і не долучився активно до участі у справі упродовж її десятихвилинного розгляду, не забезпечила змагального процесу. Особливої уваги потребує та обставина, що заявник не зміг оскаржити відповідне рішення, оскільки його заяву було залишено без будь-якого розгляду.

Тому Суд постановив, що провадження у справі заявника не було спра-

ведливим, як цього вимагає ч. 1 ст. 6 Конвенції.

Суд відзначив, що втручання у приватне життя заявника було дуже серйозним. Адже воно призвело до того, що він потрапив у цілковиту залежність від свого офіційного представника майже в усіх сферах життя на невизначений період. До того ж загадане втручання не могло бути ліквідовано інакше, як за ініціативою матері-опікуна, котра насправді всіляко протистояла припиненню її офіційної опіки над сином.

Суд нагадав свій попередній висновок у справі про визнання провадження процедурно неналежним. Особливо Суд був вражений тим фактом, що справу було вирішено за підсумками одного провадження, котре протривало лише 10 хвилин.

Судові аргументи також були неадекватними, оскільки у їх основу було покладено медичний висновок від листопада 2004 року, в якому не були достатньо проаналізовані дані стосовно рівня недездатності заявника. Згаданий медичний висновок не містив вказівок щодо можливого впливу хвороби заявника на його соціальне життя, здоров'я, майнові інтереси і не пояснював, яким чином заявник не міг розуміти значення своїх дій та керувати ними.

У цій ділянці відносин законодавство Росії проводило єдине розмежування — між повною дездатністю та повною недездатністю. Воно жодним чином не регламентувало так звані межові стани. Відтак, Суд звернувся до Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи стосовно принципів юридичного захисту недездатних осіб. Суд звернув увагу на те положення Рекомендації, де вказувалося на необхідність запровадження більш гнучкого законодавства, здатного запровадити індивідуальний підхід до кожної справи.

Тому Суд дійшов висновку про те, що втручання у приватне життя заявника не було пропорційним до законної цілі, яка при цьому ставилася, а саме захисту здоров'я та інтересів інших. Тому було порушено ст. 8 Конвенції.

Уряд не пояснив мотивів, через які матір заявника ініціювала госпіталізацію

сина на початку листопада 2005 року. До того ж Уряд не надав жодних медичних довідок, які б описували психічний стан заявника на час госпіталізації чи які підтверджували б обстеження заявника кваліфікованими спеціалістами. Як вбачалося, відповідне рішення про поміщення заявника до лікарні ґрунтувалося винятково на юридичному статусі заявника як недездатного, встановленому за десять місяців до цього. Тому Суд вирішив, що у цьому випадку не було «надійно продемонстровано» те, що психічний стан заявника неминуче обумовлював його госпіталізацію. Тому Суд постановив, що перебування заявника у лікарні від 4 листопада 2005 року до 16 травня 2006 року не було «законним» всупереч вимогам п. «е» ч. 1 ст. 5 Конвенції.

Поміщення заявника до лікарні було зроблено за зверненням матері заявника. А така ситуація в термінах національного права охоплюється поняттям вольових дій. Суди жодним чином не були залучені до вирішення питання про доцільність госпіталізації заявника у той час. Більше того, національне законодавство не містить норм про безумовний судовий перегляд рішень стосовно поміщення особи до психіатричної лікарні для таких ситуацій, у якій опинився заявник. З іншого боку, сам заявник також не мав можливості скористатися жодним юридичним засобом оскарження свого тривалого ув'язнення у лікарні, оскільки був позбавлений юридичної дездатності.

Він також не міг подати скаргу через свою матір, котра була категорично проти його звільнення з лікарні. З матеріалів справи не можна було встановити, чи прокурорська перевірка стосувалася «законності» тримання заявника у лікарні. У будь-якому разі така перевірка не могла вважатися судовим переглядом, який вимагається ч. 4 ст. 5 Конвенції.

Зважаючи на те, що востаннє перед поміщенням заявника до лікарні у листопаді 2005 року суди оцінювали його психічний стан за 10 місяців до цього, Суд визнав, що юридична неспроможність заявника домогтися судового кон-

тролю своєї госпіталізації становила порушення ч. 4 ст. 5 Конвенції.

Суд був вражений фактом відмови з боку держави виконати запобіжний захід, обраний Судом відповідно до ст. 39 Регламенту Суду. Хоча заявника і було згодом звільнено, внаслідок чого він отримав можливість бачитися зі своїм адвокатом та готувати справу до Суду, такого наслідку було досягнуто зовсім не завдяки виконанню Урядом запобіжного заходу Суду.

Суд піддав критичній оцінці те, що держава упродовж тривалого часу перешкоджала заявнику бачитися та співпрацювати зі своїм адвокатом. Він далі додав, що ця обставина, а також відмова Уряду виконати запобіжний захід

Суду стояли на заваді заявнику звернутися до Суду. А отже, держава у такий спосіб порушила своє зобов'язання згідно зі ст. 34 Конвенції, а саме: обов'язок не перешкоджати здійсненню права на індивідуальне звернення особи до Суду.

Стосовно скарг заявника на поводження з ним у лікарні Суд зауважив, що п. Штукатуров не навів жодних доказів того, що його змушували приймати сильнодіючі ліки із побічними негативними наслідками. Тому Суд визнав необґрунтованими твердження заявника про порушення ст. 3 Конвенції.

Суд також визнав, що не було необхідності розглядати окремо скарги заявника на порушення ст. 13 та ст. 14 Конвенції.

**Публікації журналу
«Юридичний вісник» за 2008 рік**

**МЕТОДОЛОГІЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ
ЮРИСПРУДЕНЦІЇ**

Х. Бехруз. Методология сравнительно-правовых исследований: понятие и структура. — №2, с. 4.

Е. Костыря. Соотношение права и нравственности в интерпретации Ф. Тарановского. — №2, с. 8.

О. Мельничук. Правосвідомість як фундамент права та держави в концепції І. О. Ільїна. — №2, с. 13.

С. Бронікова. Новітні аспекти філософського осмислення теоретичних проблем державного управління. — №3, с. 4.

Ю. Нікітін. Взаємоузгодження інтересів людини, суспільства, держави як основоположного чинника для забезпечення внутрішньої безпеки. — №3, с. 10.

М. Рязанов. Вальтазар Богишич об дослідженні славянського права — важної складової славянознавства. — №3, с. 15.

В. Дудченко. Метод розв'язання антиномій у праві. — №4, с. 4.

**КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ
В ДІЇ**

А. Крусян. Система конституційного законодавства — нормативна основа сучасного українського конституціоналізму: поняття і властивості. — №1, с. 4.

А. Крусян. Функціональний механізм сучасного українського конституціоналізму. — №4, с. 10.

С. Бугайцов. Конституційно-правове регулювання прав населення України щодо надання онкологічної допомоги. — №4, с. 16.

**ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ
І ГРОМАДЯНИНА**

Л. Ольховик. Право неповнолітньої фізичної особи на сім'ю. — №1, с. 12.

Н. Анішук. Поняття тендерного насильства у контексті дискримінації за

статевою ознакою: теоретико-правові аспекти. — №1, с. 18

Т. Заворотченко. Політичні партії і громадські організації як гарантії прав і свобод людини і громадянина в Україні. — №2, с. 20.

Т. Ківалова. Суб'єкти правовідносин відшкодування шкоди. — №2, с. 26.

С. Максименко. Міграція та право на громадянство України. — №3, с. 19.

О. Павлік. Міжнародно-правові підходи щодо захисту прав потерпілого у кримінально-виконавчому законодавстві. — №4, с. 24.

ПРАВО І ЕКОНОМІКА

С. Мельник. Некоторые аспекты практики применения хозяйственного кодекса в сфере антимонопольно-конкурентного регулирования. — №2, с. 33.

ПРАВО І ЕКОЛОГІЯ

Н. Фролова. Принципи та заходи щодо збереження та відновлення водно-болотних угідь в Україні. — №2, с. 40.

ПРОБЛЕМИ І СУДЖЕННЯ

А. Нестеренко. Принципи бюджетної системи України на сучасному етапі розвитку держави. — №2, с. 45.

П. Богущкий. Функціональні ознаки та особливості правових режимів інститутів військового права. — №2, с. 50.

Т. Ківалова. Об'єкти та зміст правовідносин відшкодування шкоди. — №3, с. 26.

О. Квасніцька. Загальна характеристика дозвільної процедури в будівництві. — №3, с. 33.

Н. Фролова. Принципи та заходи щодо збереження та відновлення водно-болотних угідь в Україні. — №3, с. 38.

О. Розгон. Укладання шлюбного договору за сімейним кодексом України. — №4, с. 32.

А. Ріпенко. Правове регулювання утворення забудови і благоустрою штучних територій. — №4, с. 36.

УКРАЇНА І СВІТ

В. Селезньов. Імплементация норм права Ради Європи: проблеми теорії та практики. Досвід України. — №1, с. 21.

Andrew Robert Greene. Balancing species protection and development on the gulf coast of the United States. — №3, с. 43.

Н. Мішина. Органи територіального громадського самоврядування: досвід нормативного регулювання у Російській Федерації. — №4, с. 43.

ЗВ'ЯЗОК ЧАСІВ: СТОРИНКИ ІСТОРІЇ

В. Підгородинський. Еволюція нормативного регулювання торгівлі людьми в історії людства. — №1, с. 27.

Н. Петровська. Державна система нагляду і контролю за селянським самоврядуванням на Лівобережній Україні у другій половині XIX ст.. — №2, с. 56.

Ю. Соцький. Виправно-арештантські роти в системі установ виконання покарань Російської імперії (1845-1903 рр.). — №3, с. 48.

К. Тиганій. Міське виборче право за міським положенням для Одеси від 30 квітня 1863 р. — №3, с. 53.

ТРИБУНА МОЛОДОГО ВЧЕНОГО

А. Гаврилова. Єдиний державний реєстр виборців в Україні. — №1, с. 40.

И. Андрушко. Разделение властей в условиях конституционной реформы в Украине. — №2, с. 63.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Б. Пережняк. В специализированных ученых советах Одесской национальной юридической академии. — №4, с. 50.

ЮРИДИЧНА ОСВІТА

С. Козуліна. Місце та роль галузі «Законодавство про охорону здоров'я» у структурі навчальної дисципліни «Правознавство». — №1, с. 35.

КРИТИКА І БІБЛІОГРАФІЯ

С. Бервено. Рецензія на монографію Т. С. Ківалової «Зобов'язання відшкодування шкоди у цивільному законодавстві України». — №4, с. 55.

ПЕРСОНАЛІЇ

М. Орзіх. Ілля Веніамінович Шерешевський, до 120-річчя з дня народження. — №4, с. 58.

ЗАКОНОДАВСТВО І ДОКУМЕНТИ

Про ратифікацію угоди між Україною та Європейським Співтовариством про спрощення оформлення віз: Закон України від 15 січня 2008 року. — №2, с. 72.

Про ратифікацію угоди між Україною та Європейським Співтовариством про реадмісію осіб: Закон України від 15 січня 2008 року. — №2, с. 79.

Про внесення змін до переліків та форм документів, що використовуються при атестації наукових та науково-педагогічних працівників (з наказу Вищої атестаційної комісії України №63 від 26 січня 2008 року). — №2, с. 89.

О ратификации Устава организации за демократию и экономическое развитие — ГУАМ: Закон Украины от 6 марта 2008 года. — №3, с. 60.

Про ратифікацію угоди між Європейським Союзом і Україною про визначення загальної схеми участі України в операціях Європейського Союзу із врегулюванням криз: Закон України від 6 березня 2008 року. — №3, с. 65.

Про ратифікацію меморандуму про взаєморозуміння між Урядом України та Радою Європи стосовно заснування в Україні офісу Ради Європи та його правового статусу: Закон України

ни від 10 квітня 2008 року. — №3, с. 72.

Об обеспечении реализации жилищных прав жителей общежитий: Закон Украины от 4 сентября 2008 года. — №4, с. 61.

Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення регулювання відносин у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху: Закон України від 24 вересня 2008 року. — №4, с. 75.

Европейская Конвенция о гражданстве. — №3, с. 75.

Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції. — №1, с. 49.

Протокол про збереження біорізноманіття та ландшафтів Чорного моря до Конвенції про захист Чорного моря від забруднення. — №1, с. 87.

Хамов на «Хаммерах» станет меньше (Законопроект об ответственности за нарушение Правил дорожного движения. — №1, с. 98.

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Шмідт проти Франції». — №1, с. 103.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Орманні проти Італії». — №1, с. 106.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Ангелова та Алієв проти Болгарії». — №1, с. 107.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Калініченко проти України». — №1, с. 111.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Саф'яннікова проти України». — №1, с. 113.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Джей. Ей. Пай (Оксфорд) Лтд. та Джей. Ей. Пай (Оксфорд) Ленд Лтд. проти Сполученого Королівства». — №1, с. 115.

Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Лозинський та інші проти України». — №1, с. 118.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Йоганссон проти Фінляндії». — №1, с. 119.

Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Моргуненко проти України». — №1, с. 121.

Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Сікорська проти України». — №1, с. 123.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Вагнер та Дж. М. проти Люксембургу». — №2, с. 99.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Hchette Filipacchi Associes проти Франції». — №2, с. 102.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Цельніку проти Греції». — №2, с. 105.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Газета «Потік» проти Молдови (№2)». — №2, с. 107.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «A/S Diena та Озолінс проти Латвії». — №2, с. 109.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «О'Таллоран та Франціс проти Сполученого Королівства». — №2, с. 111.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Фольджеро та інші проти Норвегії». — №2, с. 113.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Яковенко проти України». — №3, с. 85.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Флюкс» та Самсон проти Молдови». — №3, с. 89.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «GLAS NADEZHDA EOOD та

Анатолій Єленков проти Болгарії». — №3, с. 90.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Ліндон, Отчаковський-Лоренс та Жулі проти Франції». — №3, с. 92.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Канеллополо проти Греції». — №3, с. 97.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Verin gegen Nierabrikek Schweiz (VgT) проти Швейцарії». — №3, с. 98.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно ухвали у справі «Аль Фаед проти Франції». — №3, с. 100.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Емоне та інші проти Швейцарії». — №3, с. 102.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Мамуссе і Вашингтон проти Франції». — №3, с. 104.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення Великої палати у справі «Діксон проти Сполученого Королівства». — №3, с. 107.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Філатенко проти Росії». — №3, с. 109.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Фогліа проти Швейцарії». — №3, с. 111.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Ліу та Ліу проти Росії». — №3, с. 113.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Александрідіс проти Греції». — №3, с. 115.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Харді-Віонне проти Швейцарії». — №3, с. 117.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення Великої палати у справі «Раманаускас проти Литви». — №3, с. 119.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Куліс проти Польщі». — №3, с. 121.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Назібова проти Азербайджану». — №3, с. 123.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Абдулла Алмаз проти Туреччини». — №4, с. 120.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Корецький та інші проти України». — №4, с. 122.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Котсафтїс проти Греції». — №4, с. 129.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Ковач проти Греції». — №4, с. 131.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Маслов проти Австрії». — №4, с. 137.

Комюніке Секретаря Європейського суду з прав людини стосовно рішення у справі «Азеведо проти Португалії». — №4, с. 139.

ISSN 1561–4999

ЮРИДИЧЕСКИЙ ВЕСТНИК

ЮРИДИЧНИЙ ВІСНИК

LAW HERALD

1'2009

У НОМЕРІ:

- *Міф як джерело права*
- *Систематизація законодавства*
- *Територіальна самоорганізація населення*
- *Господарчий порядок*
- *Акціонерні товариства*
- *Ісламське право*

IN LEGIBUS SALUS

	Січень	Лютий	Березень	
Пн	5 12 19 26	2 9 16 23	2 9 16 23 30	Пн
Вт	6 13 20 27	3 10 17 24	3 10 17 24 31	Вт
Ср	7 14 21 28	4 11 18 25	4 11 18 25	Ср
Чт	1 8 15 22 29	5 12 19 26	5 12 19 26	Чт
Пт	2 9 16 23 30	6 13 20 27	6 13 20 27	Пт
Сб	3 10 17 24 31	7 14 21 28	7 14 21 28	Сб
Нд	4 11 18 25	1 8 15 22	1 8 15 22 29	Нд

	Липень	Серпень	Вересень	
Пн	6 13 20 27	3 10 17 24 31	7 14 21 28	Пн
Вт	7 14 21 28	4 11 18 25	1 8 15 22 29	Вт
Ср	1 8 15 22 29	5 12 19 26	2 9 16 23 30	Ср
Чт	2 9 16 23 30	6 13 20 27	3 10 17 24	Чт
Пт	3 10 17 24 31	7 14 21 28	4 11 18 25	Пт
Сб	4 11 18 25	1 8 15 22 29	5 12 19 26	Сб
Нд	5 12 19 26	2 9 16 23 30	6 13 20 27	Нд

2009

	Квітень	Травень	Червень	
Пн	6 13 20 27	4 11 18 25	1 8 15 22 29	Пн
Вт	7 14 21 28	5 12 19 26	2 9 16 23 30	Вт
Ср	1 8 15 22 29	6 13 20 27	3 10 17 24	Ср
Чт	2 9 16 23 30	7 14 21 28	4 11 18 25	Чт
Пт	3 10 17 24	1 8 15 22 29	5 12 19 26	Пт
Сб	4 11 18 25	2 9 16 23 30	6 13 20 27	Сб
Нд	5 12 19 26	3 10 17 24 31	7 14 21 28	Нд

	Жовтень	Листопад	Грудень	
Пн	5 12 19 26	2 9 16 23 30	7 14 21 28	Пн
Вт	6 13 20 27	3 10 17 24	1 8 15 22 29	Вт
Ср	7 14 21 28	4 11 18 25	2 9 16 23 30	Ср
Чт	1 8 15 22 29	5 12 19 26	3 10 17 24 31	Чт
Пт	2 9 16 23 30	6 13 20 27	4 11 18 25	Пт
Сб	3 10 17 24 31	7 14 21 28	5 12 19 26	Сб
Нд	4 11 18 25	1 8 15 22 29	6 13 20 27	Нд